

A TÚLÉLŐK EMLÉKEZNEK.

Amikor 1991-ben elgondoltuk, hogy a vészkorszakról fogunk emlékművet összegyűjteni, azt gondoltuk, hogy ez a fejezet majd könnyen elkészíthető lesz, és talán ez lesz a legterjedelmesebb az egész munkában. Sajnos, nem így történt. Eleinte – éveken keresztül – szinte minimális anyaghoz jutottunk, eredményeket csak az utolsó egy-két évben tudtunk elérni. Ma is vannak olyan személyek, akiktől már több mint 10 éve folyamatosan, visszatérően kérjük: mondják el, írják le visszaemlékezéseiket, de mindig van valami kifogás, kitérés, hogy a kérésünknek eleget tegyenek. Ezek között közeli ismerősök is vannak. Ahogy az idő előre halad, nemcsak az a gond, hogy nem szívesen emlékeznek a vészkorszakra sem az azt megértek, sem akik tanúk voltak. Mindinkább jelentkezik akadályként, hogy akik beszélhetnének, vagy volnának emlékeik, azok már meghaltak. Úgy látjuk, hogy akik megszólaltak, akár csak néhány mondattal is emlékeztek azokról a szörnyű időkről, azt minden változtatás és válogatás nélkül, hiánytalanul le kell írunk. Az emlékezések könnyen azt a gondolatot vethetik fel, hogy torzítanak, hisz nagyon rég volt már, amikor ezek az események megtörténtek. De mindinkább meggyőződünk arról, hogy akik emlékeznek, azok a valóságot mondják el.

BUZÁSI (BREINER) ÁRPÁD volt mosoni lakos: “Mosonban születtem 1909. május 15-én. Szegény családból jövök, heten voltunk testvérek. Az iskolát nagyon korán kellett elhagynom, 15-16 éves koromban már dolgoztam. Inas voltam egy fűszerkereskedésben. Két és fél évig inaskodtam, majd 17 éves koromban elhatároztam, hogy megnézem a világot és elmentem Budapestre, ahol azelőtt még soha nem voltam. Amikor megérkeztem Budapestre, egy öregasszonynál találtam kiadó ágyat. Meglehetősen olcsón adta, és így elfogadtam. Érdeklődtem, hogy hol lehet munkát keresni, és a végén egy konzervgyárban kötöttem ki. Hétfőn reggel odaálltam a gyár kapujához és szerencsére fel is vettek. Hét hónapig voltam Pesten, felöltöztem tetőtől talpig, és nagy büszkén mentem haza új öltönnyel, új cipővel.

1933-ban kezdtem önálló lenni, sikerült akkor a győri és a békéscsabai malomnak egy képviselőjét megkapnom Győr-Moson-Pozsony egyesített vármegyében. 1935-ben megnősültem. 1938-ban szépen fejlődött a kereskedelmem is és akkor kisebb bérletgazdasággal is foglalkoztam. 1938-ban jött a zsidók elleni megszigorítási rendelete, ekkor élelmiszerral és hasonlókkal nem volt szabad foglalkozni. Ekkor elmentem egy régi barátomhoz, Sragner Miklóshoz, akinek átadtam a világon mindent. Száz disznóm hízott, 160 tonna gabona volt a raktárakban – ami nem az enyém, hanem a győri malomé volt -.

1938-tól kezdve 1942-ig mint munkaszolgálatos be- és kivonultam Komáromba, ahonnan különböző helyekre lettünk vezényelve. Amikor a magyarok bevonultak a felvidékre 1938-ban, ebben én is részt vettem, mint munkaszolgálatos, László öcsémmel és pár száz munkaszolgálatossal együtt. Dunaszerdahelyen. Később Somorján voltunk, majd visszakerültünk Komáromba, onnan –Győrbe a Frigyes-laktanyába mentünk, ahol sok ezer munkaszolgálatos volt. 1942-ben az ezred kiment Oroszországba, a német hadsereg előtt a talajról aknák felszedésére, velük ment két öcsém is, László és Jenő. Többé nem láttuk őket. Én bekerültem a konyhába, mint szakács, azután bedobtak a büntető századba és

tizenhatunkat levittek Mátészalkára, ahol összesen 205 ember volt. Úgy hírlett, hogy mi is kimegyünk az első vonalba az orosz frontra, de ebből nem lett semmi. 1942. áprilisában visszamentünk tizenhatan Győrbe a laktanyába. Egyszer csak behívtak az irodába, ahol a laktanya-parancsnok és Szombath Árpád nevű magyaróvári lisztkereskedő katonaruhába öltözve tartózkodott. Úgy tudom, Ő a 13-as pozsonyi ezred titkos szervezetének volt az egyik katonája. Még annakidején, amikor önállóan kereskedtem, kimerült az Ő hitelképessége és csak úgy tudtam neki tovább árút adni, ha valami fedezetet ad rá. Adott is néhány darab arany gyűrűt, és így tovább kaphatta az árút. Azt mondta nekem, hogy úgy gondolja, itt az ideje annak, hogy adjam vissza az anyósának az ékszereit. Válaszoltam, hogy ezért haza kell mennem, mert nincs nálam. Rögtön adott is egy eltávozást és elmentem haza. Hétfőn 11 órakor visszamentem és megjelent az irodában Szombath Árpád, ekkor átadtam neki a gyűrűket. Megkérdeztem, hogy ezek után én is kérhetek-e tőle valamit: tud-e rajtam segíteni? Ő azt mondta, csak egyet tud mondani, megpróbál odahatni, hogy ne vigyenek ki az országból. Hát ez 1942-ben volt, és ahol legutoljára utána voltam, 205-en voltunk munkaszolgálatosok. Dolgozni nem dolgoztunk. Négyszer voltunk teljes felszereléssel riadóval, hogy megyünk az orosz frontra. De ebből soha nem lett semmi. Visszavittek bennünket Győrbe, onnan Kapuvárra, ott 2 nap múlva kirúgtak a laktanyából, papírt adtak azzal a megjegyzéssel, hogy megbízhatatlanok vagyunk a munkaszolgálatos minőségben. Így kerültem még 1942-ben haza, Mosonmagyaróvárra.

Visszatérve még néhány gondolattal az 1938-as évekre: jól emlékszem arra, amikor 1938. augusztusában Löwin Pál Rajkáról egyik éjjel felkeresett 2 ismeretlen emberrel Pozsonyból azzal, hogy a szigetközi Nagy-Dunán le van horgonyozva egy uszály pozsonyi zsidókkal – köztük a pozsonyi főrabbi és leánya, ezen kívül mintegy 30 gyermek és szüleik. A hajón lévők kényszerkivándorlók voltak. Megkértek, hogy beszéljek Csáki József csendőrszázadossal, hogyan tudnánk ezt az uszályt itt tartani egy pár hétre, mire megjönnek a kivándorlási papírok. Csáki József csendőr-százados és annak szülei Mosonmagyaróváron, a Magyar utcán, Szombath Árpád liszt-üzletével szemben laktak egy emeletes házban, közeli jó ismerőseim voltak. Ugyanis Csáki apja Rónafőn volt intéző. Rendes embereknek ismertem őket az eladással, vétellel kapcsolatban. Megkerestem Csáki Józsefet, aki azt tanácsolta, hogy úsztassuk be a hajót a nemzetközi vízi területre, ott nincs joga senkinek sem belebeszélni abba, miért van az uszály ott. Így is történt. Akkoriban volt egy kis kocsim, és minden másnap vittem ebédet az uszályhoz, másik napokon a rajkaiak vitték a kosztot. 3-4 héten belül megjötték a papírok és kb. 30-35 ember meg volt mentve, sikerült nekik kivándorolni Palesztinába.

1944. március 19: német megszállás. Reggel 6 órakor néztem végig a német hadsereg bevonulását Mosonban a Friedmann-ház kapujából Schneider Ernővel, aki hírül hozta, hogy Horthyt, a magyarok kormányzóját a németek fogva tartották Hegyeshalomban. Schneider Ernő a kis rádióján egész éjszaka hallgatta a híreket, ebből tudta, hogy Hegyeshalomnál alkudozás folyik a német és a magyar katonaság között, hogy harcra kerül-e sor, vagy szabadon engedjék-e be a németeket? A német hadsereg ellenállás nélkül vonult be Magyarországra.

Scheiber Pál, az akkori mosoni Hitközség elnöke hívott bennünket az ő irodájába (Margit néném, Silberberg Jenő, Pollák Nelli, Kerpen Lujza és jómagam voltunk jelen.) Közölte velünk, hogy Raoul Wallenberg svéd diplomata által aláírt svéd útlevelet (pénzért) lehet kapni. A család úgy döntött, "erre nem lesz szükség", - a németek csak átvonulnak Magyarországon, Lengyelországon át az oroszok ellen – gondoltuk. De ez csak félrevezetés volt a németek részéről. 3 napon belül megkezdődött a zsidók összeszedése a hitközségi vezetők jelentése, továbbá a helyi feljelentések alapján (egy német katona és egy magyar polgár által). Az én esetemben Schwarcz kalapos és egy német katona 3 órakor bejött a

házunkba és letartóztatott. Elvittek a mosoni zsidó templomba Schneider Ernővel és Kelen Gáborral együtt, ahol már kb. 65-67 személy volt összezárva. A németek mindenkivel kiabáltak, hogy ide, meg oda álljunk, de úgy meg voltunk rémülve, hogy mindig rossz helyre mentünk. Rossz volt a hangulat, féltünk mindentől, mindenkitől. A legnagyobb félelmet az okozta, hogy mindegyiknek egy korbács, vagy egy darab bot volt a kezében, amikor velünk beszéltek. Félelmünkben csak úgy ugráltunk, mint a “pojácák”.

Még aznap este 7 teherautóval szállítottak minket Győrbe. Út közben Horvátkimle közelében egyszer megálltak az autók, Löwin Jakab doktort levették az autóról, visszavitték Mosonba, mert szükség volt rá, mint orvosra. A győri Megyei Börtönbe este 7 óra körül érkeztünk meg, ahol nagy tömeg közé kerültünk, akiket mind ugyanilyen módon szedtek össze. Emlékezetem szerint százon felüliek voltak Moson és környéki szegény és gazdag zsidók. Először a bírósági kis fogházba tereltek minket. A szoba ajtajánál megjelent egy német katona és egy magyar polgár. A magyarnak egy kalap volt a kezében és az összes ékszereket, ami nálunk volt, le kellett adni. Mindent: akár zsebóra, vagy gyűrű, azt mind leadtuk.

Március 20-án megkezdődött a csoportosítás (gettósítás). Ezt követően a győri fogdából kb. 30 fővel együtt munkára jártam, a győri szabadhegyi katonai laktanyát takarítottuk.

A Megyei Börtönből június 8-án átkerültünk a Budai úti barakkokban lévő gettóba, az átkísérésünk keddi napon volt, az esti órákban. Akkor már kb. 10 ezren voltak a gettóban, köztük rokonaim, családom. Itt találkoztam anyámmal, feleségemmel és két kisleánnyal, a 8 éves Boriskával, a 6 éves Mártikával. Kató testvéremmel és 4 gyermekével: Ági, Margit, Gizella, Károly. (Kató férje Bernát Sándor munkaszolgálatosként az orosz fronton halt meg). Itt volt öcsém felesége Breiner Jenőné és kisleánya. Édesanyám testvérei: dr. Löwin Jakabné sz. Weltner Janka, Löwin Sára és férje Knapp Jakab, Löwin Adél, Löwin Manó, felesége sz. Steiner Margit, Löwin Zsanett, Wollner Móríc, Wollner Olga, Wollner Ella, Pongrácz Tibor és gyermekük Wollner Dönci. És még oly sokan mások, hogy felsorolni is nehéz lenne, mind rokonaim, hozzátartozóim.

Június 11-én (pénteki napon) reggel megszólalt a hangszóró: “Aki dolgozni akar, hozza a csomagját 11 órára, és a jelentkezőket viszik munkára”. Én úgy gondoltam, hogy ezt a lehetőséget választjuk, jelentkezünk a családommal együtt. A győri állomásra vittek bennünket, ahol 70-en lettünk berakva egy vagonba. Sok-sok ilyen vagon állt ott, nem tudom pontosan, hogy mennyi. Mi együtt voltunk feleségemmel és a két kisleánnyal, nagybátyám Scheiber Pál és feleségével, Deutsch Imréné Knapp Paulával, Löwinné Adél néném, Steiner Pál, felesége, gyermekei Károly és Margit. Velünk együtt kerültek vagonírozásra Dr Malcz Ármin fogorvos, dr. Stadler Károly orvos és feleségeik, Stadler Péter gyermekük, Gerstl Gyula, Juszt Ernő, Baumel Gyula, Friedmann Simon, Friedmann Pál, Silberberg Jenő, Hofstetter Ármin, Miklós Ede, Scheiber Lipót, Scheiber Olga Kisbodakról, Braun Móríc, Löwin Bernát, Löwin Móríc, Löwin Pál Rajkáról, és a családtagjaik. Néhány óra múlva lelakatolták a vagonokat, 15 x 10 cm-es ablakokra tüskés drót került, amire nem szívesen gondolok vissza. Nem lehetett sokat látni. Láttuk és hallottuk, hogy a csendőrök ott mozognak fönt és lent, egy-két német katonát is láttunk már akkor. A vonat lassan elindult velünk, körülbelül másfél nap múlva Birkenaubába kötöttünk ki, ami Lengyelországban van. Innen bevitték az auschwitz-i új elosztó táborba, vagyis a megsemmisítő táborba. Június 13-a volt, ez volt az első szállítmány Győrből.

A marhavagonokból kiugrálva, semmit sem vihettünk magunkkal. A magatehetetlenek, a betegek nem tudtak a felszólításnak eleget tenni: Löwinné Adél

nénémnek csak egy lába volt, Gróf Izidor beteg, gyenge volt, Knapp Paula csupán egy héttel volt a gyermekszülés után, Ő az úton elvérzett. Őket az ottani személyzet kidobálta a vagonból, vitték őket megsemmisítésre.

Mi elindultunk az állomás végére, ott volt három katona, az egyik volt közöttük Mengele, ő volt a haláltábor főorvosa és csak újjal mutatta az irányt, hogy ki menjen jobbra, és ki balra. Meneteltünk Mengele elé, akit balra küldött, az a gázkamrába került (ciklon gáz jött ki a csövekből és mindazok, akik bent voltak, percek alatt meghaltak, majd a krematóriumban elégetve hamuvá váltak). Balra mentek feleségem, gyermekeim, anyám, testvéreim a gyermekeikkel és sok-sok idős, beteges rokonom.

Én szerencsés voltam, jobbra irányított Mengele. Pár óra múlva fürdőbe tereltek minket. Ahogy bevittek ebbe az épületbe, külön helyre kellett ledobálni az inget, a kabátot, a nadrágot, a cipőt, majd mezítelenül mentünk be egy úgynevezett fürdő helyiségbe. Szerencsénkre a csövekből vizet – és nem gázt – kaptunk, amely annyi sok-sok ezer embert ölt meg. A fürdőből kilépve kaptunk egy csíkos rabruhát nadrággal és kabáttal. Utána sokáig kellett várakoznunk, így leültünk. A földön meleg por volt és jól esett rá leülni. Később tudtuk meg, hogy az a hamu a krematóriumból került a földre. De akkor már olyan fásultak voltunk, hogy ezzel már nem is törődtünk. Hatása alatt álltam még annak, amit nem sokkal előbb hallottam. Ugyanis megérkezésünkkor bevittek egy szöges dróttal bekerített helyiségbe és ott a drótkerítés másik oldalán állt egy nagy bajuszos ember, egy magyar cigány. Ő felvilágosított röviden arról, hogy akit a másik oldalra küldtek, onnan még senki sem jött vissza, mert azok mind a gázkamrába mentek, ahol elégetik őket.

Auschwitzban egy napig voltunk. 300-as csoportokra voltunk osztva. Másnap Mauthausenbe mentünk teherautókkal. Mint később megtudtuk, Mauthausen egy munkaelosztó tábor volt. Eddig ennivalót – híg levest – csak egyszer kaptunk rozsdás fazékban, evőeszköz nem létezett. 2 nap után vagonokban elszállítottak bennünket Melk am Donauban – Bécs közelébe, 4000 emberrel, a vasútállomás Amstetten (ausztriai falú) volt. Itt Melkben volt a katolikus Katedrál Apátság. A katonai épületek között voltak a barakkok felállítva, és ez volt a szálláshelyünk. Rögtön elosztottak különböző munkacsoportokra – kőműves, betonozó, szállító, tehát különböző napszamos munkákra. Én erdőirtáshoz kerültem. Ez egy katonai laktanya volt, az épületek mellett barakkszerű épületben voltunk. Úgy tudom, hogy 4000 ember dolgozott. Egy magaslati dombból a homokot bányásztuk ki. Egy év alatt egy golyóscsapágy gyár készült el a föld alatt. A szálláshelyünkről a munkahelyünkre tíz perc gyaloglással mentünk az állomásra és onnan húsz perccel vonattal Szent-Pöltenbe, és ott már dolgoztak az emberek előző év karácsonya óta. 1944. karácsonyán a golyóscsapágy gyárba már 5 vonat járt be, ahol 10 000 ember dolgozott három különböző váltó siktában. Néhány hét múlva kitudódott, hogy nagyon sok ember hal meg, ezért sürgősen kellett krematóriumot építeni. E miatt, mikor végeztünk a munkával, akkor mindenkinek a kezébe adtak 6 db téglát jobbról, balról és gyalog azt elvittük a laktanyába, ahol egész rövid idő alatt kész volt a krematórium. Tehát azt mi saját magunk építettük fel.

Amikor Melkbe érkeztünk, akkor elvették tőlünk a cipőnket, amit még otthonról hoztunk. El lehet képzelni, hogy első-osztályú bakancsokat a németek leszedték a lábunkról és volt olyan, akinek holland fapapucs jutott, melynek következtében rövid időn belül kisebesedett a lába. A munkában igen nagy volt a hajszolás, az ellátás nagyon gyenge volt. Személyenként negyed kenyér egész napra, délben és este zöldségszerű üres leves, nem emlékszem, hogy hús volt-e valamikor is benne. A tisztaság is kritikán alulinak mondható, a WC-n kívül több volt, mint a kagylóban. A hajszolt munkához nem volt lehetőség a pihenésre. Szétválogatás után olyan szobába kerültem (barakk-szerű szobát kell elképzelni), ahol száz ágy volt. Mi hárman aludtunk egy ágyban, ennek az volt az előnye, hogy fel tudtuk

egymást melegíteni. A csikos rabruhánk silány volt, a fiúk, akik a kőművesek mellett dolgoztak, protekciósan szereztek cementzsákokat, azt magunkra terítettük és arra vettük fel a rabruhánkat, így valamivel melegebb volt. A munkabeosztás három műszakos volt: reggel, délben, este, éjjel-nappal. Aki délig siktában dolgozott, akkor 2 órát kellett állnia egy olyan téren, ahol összeszámolták az embereket. Előfordult, hogy 2 óráig eltartott ez az összeszámolás, ott állapították meg, hogy annyian vagyunk-e, ahányan reggel elmentünk. Gyakran előfordult, hogy az idősebbek az erős naptól összerogytak és ott maradtak a földön. Amikor oszolj volt, akkor láttuk, hogy hány ember fekszik a földön, 10-15 ember már nem tudott visszajönni a laktanyába. A szomorú az volt, hogy olyan éhesek voltunk, ezért állandóan elloptuk a másiktól az ételt. Ha valaki megspórolt egy adag kenyeret, a feje alá dugta, azt éjjel valaki ellopta tőle. A németek szépet akartak mutatni a világ felé, ezért minden vasárnap a laktanya-téren volt egy 5-6 tagú zenekar, és 11-től 3 óráig játszottak. Amikor kiszállt a Vöröskereszt, vagy más bizottság, akkor úgy intézték, hogy csak azokat láthassák, akik még nem voltak leromlott állapotban. A beteget, sántákat, meg hasonlókat nem mutatták meg. Ezért a világ nem tudott arról, hogy mi folyik ott. Minket nem kérdeztek meg, de talán meg sem mertük volna mondani, hogy milyen a helyzetünk, mert esetleg agyonverték volna bennünket. Mi pedig teljesen el voltunk különítve a világtól, semmiféle gazdasági, vagy politikai hírt nem hallottunk. Nem is annyira a munkával volt a problémánk, inkább azokkal a német katonai parancsnokokkal, és a civilben felöltöztetett gondnokokkal, akiket különböző börtönökből hoztak ki munkafelügyelőnek, akik nagyon durván és gorombán bántak velünk. Azzal tisztában voltunk, hogy a munkát el kell végezni, akármilyen sok és nehéz volt, de azon túlmenő zaklatásokat nehezen viseltük el. A laktanyán belüli táborban ukrán katonai foglyok voltak a parancsnokok, így ott ők voltak a zsidók felügyelői. Ha valakiről megtudták, hogy cionista volt, egy-két héten belül agyonütötték, így volt ez Hacker Culi győri barátommal is. A vallásgyakorlás is tilos volt. A németek bot, korbács és kutyák nélkül soha nem jelentek meg.

Melkben egy zalaegerszegi apa meg a fia meglógtak éjjelen át és az apát nem is találták meg. A fia visszajött, 20 év körüli fiú volt. Ott a laktanyában olyan drótkerítéshez állították, amelyben villany volt. 24 órán belül ráesett a villanydrótra a kimerültségtől és azonnal meghalt. Két hét múlva visszahozták az apját, azt meg felakasztották a németek ott a laktanyában, hogy mindenki lássa: mi vár arra, aki megszökik.

El voltunk fásulva, úgy le voltunk kötve munkával és mindenféle kínzásokkal, hogy nem vettük észre, ha belénk rúgtak, vagy végigvágta rajtunk bottal. Az biztos, hogy a németek szempontjából nézve mi csak kutyánál is kevesebbet értünk, mint ember nem jöhettünk számításba. Csak számok voltunk, nem emberek. A hiányos étkezéstől hasmenést kaptunk, legyöngültünk. Amikor a munkából hazafelé mentünk, ötünknek össze kellett fogódkodjunk, nehogy elessen egyikünk. Ha lemaradt egy, nekünk tovább kellett mennünk, ott kellett hagyni. Hallottuk, hogy a német agyonlőtte. Ez még az első időben történt, a szemünk láttára lőtte agyon a német a lemaradt társunkat, és ez a látvány borzalmas volt számunkra. Volt, aki az első hetekben csak a kávé tudta meginni, és kenyeret evett. Ezek aztán hamar meg is haltak. A rossz ellátás és a hajsolt munka következtében egy-két hónap múlva kezdtek az emberek elhullani. Sokan betegek lettek, aki egy kis hasmenéssel bement a kórházba (Revier), azt többet nem láttuk, mert a kórházban nem kezelték a betegeket, hanem elpusztították őket, utána bedobták a krematóriumba és elégették őket. A táborban éjjel-nappal működött a krematórium. Az orvosi ellátás csak a kisebb sebesülések kötözésére terjedt ki. A kórházban volt egy osztrák orvos, mellette egy jó barátom, aki írónként dolgozott. Bécsben végezte az iskoláit, ezért kifogástalanul tudott németül beszélni. (Silberberg Jenő). Ahogy visszagondolok arra a tíz hónapra, amíg ott voltunk, - amennyire én tudom – 745 ember halt meg. Kétszer, háromszor kaptunk feltöltést Auschwitzból, illetve

Mauthausenből. Ide 10 000, 10 500 ember került. 1945. március 12-ig a halálozások száma már 1089 volt.

Alig voltunk még néhány napja itt, amikor 1944. július 8-án kaptunk egy bombatámadást, ez 10.45 órakor volt. Mi azt gondoltuk, hogy ez amerikai légitámadás volt, mert alig 2 hete voltunk itt. 33 bomba esett a laktanya és környékére, egy a fürdőnkre – mi 2 órára mentünk volna dolgozni, ezért itthon voltunk – egy a konyhára, egy pár az udvarra, állítólag a katonai épületre esett. Az udvaron kb. 1000 ember feküdt félholtan, holtan, sebesülten. Rárakták őket teherautóra, úgy tudtuk, hogy Mauthausenbe vitték őket, ott már volt krematórium. (Itt akkor még nem volt elkészítve). Sok ismerőst láttam a halottak között: Scheiber Lipótot Kisbodakról, rajkaiak is voltak jó páran: Spuller Jenőre, Spuller Zsigmondra emlékszem. Mosonmagyaróváriak közül Hofstadter Ármin kántor, Fridmann Maxi, Fridmann Pali vegyész mérnök. Győriek is voltak közöttük. Meg lettünk tizedelve. Egy héten belül kaptunk újra feltöltést, és ismét megvolt a 4000 ember, akik hozzánk tartoztak. Itt kell megemlékeznem a többi halotról is, akiről tudomással bírtam: Gróf Árpád Kisbodakról, Mosonból dr. Malcz Ármin, dr. Stadler Károly, akiket gázba dobtak. Gerstl Gyulát munkába menet a német kísérő belelőtte az árokba, mivel már nem tudott menni. Hofstadter Ármin fiát, Sándort és Schuschitzky Györgyöt megérkezésünk után 2 nappal orvosi kísérletre vitték, többé nem láttuk őket. Melkből Miklós Edét elvitték Dachaubá, soha nem jött hír felőle.

1945. március 12-ig voltunk ebben a munkatáborban. Néhány napon át kedvezőbb volt élelmezésünk, mert találkoztunk a Magyarország felől menekülő svábokkal, akik lovas-kocsikkal vitték az állatokat, lovakat, teheneket, marhákat, stb-t. A német katonák elvettek tőlük annyit, hogy az a laktanya el volt látva hússal és ebből mi is részesültünk. Összeszedték a láger betegeit és visszavitték őket Mauthausenbe. Ott volt egy általános kórház. Azt nem tudom, hogy mi történt azokkal, akiket odavittek, de azt hallottam, hogy nagybátyám Scheiber Pál, aki akkor 58 éves volt – a felszabadulás napján örökre elaludt a fekhelyén, így találták meg.

Minket beraktak vagonokba és elvittek Ebensee-be, ez valahol Felső-Ausztriában volt. Ez a koncentrációs láger 1943-ban létesült. Itt kb. 70 000 nyomorult zsidót dolgoztattak végkimerülésig. Megérkezésünkkor a földön másztak meztelenül, tehetetlenül, kiéhezetten. Mindent megpróbáltak rágni, a fadarabtól kezdve, amit csak találtak, éhesek voltak. Kb. százán pusztultak naponta.

1945. május 6-án kb. 18000-en szabadultunk fel. Előtte már hallottuk, hogy az oroszok Pozsonynál voltak. Felszabadulásunk előtt 2-3 nappal a németek eltűntek. Sajnos beteg voltam, nem tudtam hazaindulni, mert a tömeg gyalog vágott neki az útnak, mindenki minél előbb otthon szeretett volna lenni. Hat hétig voltam betegállományban, az amerikai kórházban ápoltak. Barátaim közül is voltak a kórház ápoló személyzete között, akik minden nap hoztak nekem különböző vitamin-tablettákat, narancstól kezdve a csokoládéig, mindenféle jóval láttak el. Hat hét múlva bementem a laktanya parancsnokához – amerikai volt a parancsnok – hogy most már elég jól érzem magam, szeretnék hazamenni. Mondta, hogy érdeklődjem meg, hányan leszünk. Kiderült, hogy 160 ember akart indulni. Felraktak bennünket teherautókra mondván, hogy csak Bécsig tudnak elvinni, mert nem tudják, mi van azon túl. Bécsben vonatra raktak bennünket, és egy nap után megálltunk reggel és láttuk, hogy kora reggel az országúton egy lovas kocsival valaki közlekedik. Odafutottam és láttam, hogy egy ember tejet vitt Pozsonyba. Megkérdeztem tőle, hogyan lehet Pozsonyba bemenni? Válaszolt, hogy van ott orosz katonai ellenőrzés, de a zsidókkal nem sokat vesződnek, mindenki szabadon megy oda, ahová akar. Akkor lementünk – hárman vagy négyen voltunk – a Dunára és ott sikerült meggyőznünk egy öreg halászt, aki átvitt minket a Nagy-Dunán a

másik oldalra, ahol Doborgaszzigetre értünk, ami közel volt Mosonmagyaróvárhoz, ahol laktam. Én a körülményekhez képest már egészséges voltam.

Hazaérve, a legnagyobb meglepetésemre az én lakásom üres volt, még egy szeget sem találtam benne. Volt egy kis tanyám, lementem megnézni, hogy ott mit találok? Ott nemhogy állatot, de még ablakot, ajtót sem találtam a helyén. Megkerestem a barátomat, akire annakidején mindent ráhagytam. Ő elmondta, hogy amit a németek nem vittek el, azt elvitték az oroszok. Őt előbb behívták katonának, tehát nem felelt azért, ami elveszett. Senki sem felelt azért, amit elvittek.

A családomból sajnos senki sem jött vissza, mindenkit elpusztítottak. Két öcsém és sógorom Oroszországban, mint munkaszolgálatos esett el. Szomorú szívvel kerestem helyemet a világban. Tőlem sem a hatóságok, sem, más szervezetek nem érdeklődtek a deportálásunk körülményeire vonatkozólag sem hivatalosan, sem más módon.” (A visszaemlékezés 1997. nyár elején készült).

BACK LÁSZLÓ: “Talán nem is volt igaz?”

Mosonban jártam az állami elemi fiúiskolába. Itt elvégeztem 5 osztályt. A nyári szünetben tanulva elvégeztem a 6. osztályt, utána szüleim beírtak a hegyeshalmi Polgári Iskolába. Így, mivel különbözetim volt, mindjárt a II. osztályba jártam. Az osztálylétszám 42 volt. Osztálytársaim közül nyolcan, tízen jártunk Mosonmagyaróvárról, a nagyobbik része a környező sváb falukból való fiú volt. Annak ellenére, hogy 1941-es évtől a sváb falukban nagyon nagy volt a németimádat, a volksbund helyi szervezete és a propagandája jól működött. Osztálytársaim részéről megkülönböztetést, vagy zsidózást soha nem hallottunk. Az osztályban két zsidó fiú volt (Levélről Spitzer János, Rajkáról Weisz Zoltán), és én, aki ugyan meg voltam keresztelve, de származásom szerint szintén zsidónak számítottam. A tanári karnál sem tapasztaltam megkülönböztetést. Tapasztalataim szerint ez főleg az akkori igazgató, Árkus József hozzáállásának volt köszönhető. Jól emlékszem egy esetre, amikor figyelmeztette az iskola tanulóit, hogy a reggeli péksüteményt áruló péksegéddel (Estauber nevezetű hegyeshalmi fiatalember) ne társalogjunk, mert az a nyilas párt tagja és nagyon téves eszméket terjeszt és hirdet. Fogalmunk sem volt akkor, hogy mi az a nyilas párt.

Az újabb és újabb zsidótörvények után a helyzet változott. Az első komoly megkülönböztetés akkor történt, mikor a leventézést bevezették. A levente-foglalkozáson mi hárman már nem vehettünk részt. Félre kellett állnunk és üldögéltünk. Osztálytársaink megjegyzése az volt, hogy jó nekünk, nem kell katonásdit játszsanunk.

A polgári 4. osztályának elvégzése után szüleim műszerész inasnak szerződtek Mosonmagyaróváron, a Soproni utcai Piller mesterhez. Ott együtt dolgoztam Löwin Tiborral, aki segédként dolgozott. Itt munka közben már többet, vagyis sokat hallottam zsidózni.

1944. tavaszán fel kellett tenni a megkülönböztető csillagot és viselni kellett. Így jártam a munkahelyemre. Amikor Mosonban a zsidókat gettóba kényszerítették, édesapámmal együtt én is odakerültem. A gettó a Vár utcában, három házban volt. Őrizet rendőrségi őrizet volt, de nem a legszigorúbb körülmények között. Itt ebben a három hosszú házban zsúfolták össze Mosonmagyaróváron és a környező falvakban élő összes zsidó származású családot, akiknek ellátását élelemmel és vízzel senki nem biztosította. Önálló volt mindenki. A gettót rendőrök őrizték, a gettón kívüli személyekkel nagyon nehezen lehetett érintkezni. Én édesapámmal, nagyapámmal, nagynénémmel és több idegen családdal voltam egy szoba- konyhás lakásban. Pontos létszámra már nem emlékszem. Nagyon nyomorult helyzetben voltunk. Nagyobbik húgom – aki édesanyámmal és testvéreimmel

otthon maradhatott – többször élelmet hozva próbált bejutni hozzánk, ami csak olyan módon volt lehetséges, hogy a hátsó bejáratnál próbálkozott minket elérni, ahol az őrzés hol volt, hol nem. Ez a próbálkozás néhányszor sikerült. Szerencsére csak pár napig voltunk édesapámmal a gettóban. Nem tudom hogy minek, és kinek a közbenjárására jött egy rendőr és mondta, hogy édesapámmal együtt hazamehetünk. Ez után édesapám, mivel a várost nem hagyhatta el, otthon tartózkodott. Én pedig tovább jártam a Soproni utcai műhelybe dolgozni. Természetesen a csillagot viselni kellett. Édesapámnak volt egy esete, ami jellemző volt az akkori helyzetre. Az ivóvizet az utcán lévő artézi kútról hordtuk. A nagy melegben – mivel június volt – édesapám mellényben, zakó nélkül átment a kútra vízért. A megkülönböztető csillag a kabátjára volt varrva, ezért nem viselte. Molnár nevezetű óvári rendőr lesben állva apámat feltartóztatta, kérdőre vonta őt, hogy miért nem viseli a csillagot? A védekezést, hogy csak vízért ment és ez pár száz méteres út volt, nem fogadta el, 200 Pengő büntetést rótt ki.

Rövid idő után hallottuk az ismerősöktől, hogy a mosoni gettót felszámolták, lakóit vonatra rakták, mást nem tudtunk róluk. Akkoriban beszéltek sok mindent, de evakuálásról, megsemmisítésről, Auschwitzról stb-ről nem hallottunk. Jó propaganda volt, hogy a kitelepítésről, munkatáborokról beszéltek, ahol az öregek és gyermekek el lesznek látva, a munkaképesek pedig dolgozni fognak. Ezt el is hittük, nagyon naivak voltunk. Mindent elhittünk, amit mondtak.

A gettó megszűnése után kb. másfél hét múlva munkában voltam. A reggeli órákban jött hátra a műhelybe a mesternek a felesége és mondta, hogy jöjjenek előre vele a konyhába. Amikor a műhelyből kijöttem, mondja nekem, hogy rendőr vár a konyhában és vele kell mennem. A rendőr mondta nekem, hogy az újabb rendeletek végett ismét el kell minket szállítani. Hazakísért, ahol édesapám várt már és onnan a rendőr kíséretével a mosonmagyaróvári rendőrségre mentünk, ahonnan mindjárt a városháza udvarán lévő fogdába szállítottak át bennünket. Ott több hasonló sorsú és származású mosoni és környéki személy volt már, akikkel együtt minket a fogdába bezártak. A fogdában töltött időre – ami nem volt hosszadalmas, egy pár nap – semmiféle durvaságra, vagy hasonlóra nem emlékszem. Nem mehettünk ki, az udvaron engedélyezték a “sétálást”, utána vissza kellett menni a fogdába. Egyik nap jött a rendőr fogalmazó és közölte velünk, hogy másnap elszállítanak bennünket Székesfehérvárra. Egyéb kérdéseinkre a fogalmazó úr csak azt mondta: “Minden elmúlik egyszer!” Tényleg másnap kora reggel gyalog kikísértek bennünket a mosoni vasútállomásra, ahol vártuk a vonat érkezését. A vasútállomáson sok ismerős volt a várakozók között akik úgy tettek, hogy rólunk tudomást sem vettek. Édesapámhoz viszont odajött Domsicz József nevezetű mosoni lakos, - aki nagy kommunista hírében állt – és elbúcsúzott édesapámtól. Nagyon csodálkozott apukám, hogy “... a Jóska, akit a csendőrök örökösen bántalmaztak, ezt megmerte tenni... benne volt annyi emberi érzés, hogy nem fordult el tőlünk”.

Székesfehérvárra szállítottak bennünket, ahol az Állami Lovardában már sok száz hasonló származású és sorsú ember volt az istállóknak elhelyezve. Itt ellátást csak részben kaptunk és vártuk azt, hogy a Nyugat-Magyarországi egyéb helyiségekből is összegyűjtsék a többi hasonló sorsút. Az őrzést próbarendőrökkel oldották meg, akikről különösebb problémát nem mondhatok, legalább is a magatartásukkal kapcsolatban. Normális, emberi lényekként viselkedtek velünk szemben. Akiknek voltak ismerőseik, azok engedéllyel felkereshettek bennünket. Így látogatott meg bennünket édesanyám a húgossal. Sajnos nagyon nehéz pillanatok voltak, hisz édesanyám idegileg teljesen ki volt merülve, a húgom pedig kicsi volt ahhoz, hogy ő támogassa ebben a nehéz időszakban. Édesanyám mindent elkövetett, próbálkozott, de semmi kiút nem volt arra, hogy innen meg tudjunk szabadulni. Körülbelül két hetes tartózkodás után bevagoníroztak bennünket és Kecskemétre szállítottak. A kecskeméti gettót még nem számolták fel, amely a Téglagyárban volt. Ebbe a gettóba tereltek

bennünket is. Itt rendőri őrizetet felváltotta a csendőrség, amely után borzasztó állapotok lettek. Napi motozások, verések rendszeresek voltak. Pár napi itt tartózkodás után az egész gettót bevagonyozták. Itt a gettóban családok voltak együtt, akiknek sok volt a holmijuk és a csomagjuk (nekünk semmink sem volt). Egy-egy vagonban 70-80 személyt csomagjaikkal együtt zsúfoltak össze, férfiakat, asszonyokat, nőket, gyermekeket vegyesen. Ez az állapot a későbbiek során tűrhetetlen és borzasztó volt. A kísérők a határig csendőrökből és SS katonákból állt. A vonat rövidesen elindult, fogalmunk sem volt arról, hogy hová? Útközben, mintha a masiniszta is gonoszkodott volna velünk. A vonat indulása és a megállása a következőképpen történt: elindultunk, megálltunk. A vonatot úgy rángatta a masiniszta, mintha ezzel a jövő sorsunkat akarta volna jelezni. Azóta is, ha vonaton ülök, mindig figyelem az indítást és visszaemlékezem arra az indulásra. Soha nem tapasztaltam olyan rángatást, amit velünk akkor az a masiniszta végzett.

Útközben mentek a találgatások tovább, hisz nem tudtuk, hogy hová, merre megyünk? A körülményekből, a viselkedésből, az őrzésből, a durvaságból, ordítózásból már gondoltuk, hogy ebből semmi jó nem származhat. Nem tudom pontosan, mennyi ideig utaztunk, de napokig tartott az utazás. A kibírhatatlan állapotok a vagonban, amikor a szükségleteinket ott kellett egymás előtt elvégezni, a vagont ránk zárták és csak napok múlva, amikor valahová megérkeztünk, akkor lett az ajtó kinyitva.

Éjszaka megállt a vonat (csak utólag tudtuk meg, hogy Auschwitzban vagyunk). Soha addigi életünkben nem hallottunk Auschwitzról. Azt mondták, hogy az egy munkatábor, ahol dolgozni fogunk. Mivel éjszaka érkeztünk, reggelig – világosságig – a vagonok zárva maradtak. A vagon kis ablakán keresztül nagyon rossz levegő jött be füst és égett hús szagokat éreztünk. A vagonban már halottak is voltak, amit úgy igyekeztünk megoldani, hogy valamelyik sarokba raktuk őket. Ahogy hajnalodott, vagyis világos reggel lett, kivágódtak az ajtók, kutyaugatást, ordibálást hallottunk és akkor láttuk, hogy végig az egész vonat-sor mellett lent német katonák, SS-katonák kutyákkal – köztük voltak csíkos ruhába öltözött rabfélék – álltak. (Akkor még fogalmunk sem volt róla, hogy kicsodák és micsodák a rabruhába öltözöttek, csak később tudtuk meg, hogy ők ugyanolyan rabok, mint amilyenek mi is leszünk. Az ő dolguk az volt, hogy a transportokat fogadják). Beordibáltak a vagonba, hogy mindenki kiszállni, az összes csomagot hagyják benn a vagonban, mert azt majd utánunk hozzák. Az a sok öreg, és gyermek, hogyan is tudott volna leszállni? Hisz az nem egy vasúti megálló volt, hanem a vonatsor elég magasan állt. Ordibálások közepette ezek a csíkos ruhások beugráltak a vagonokba és löködték, vagy dobálták azokat az embereket, akik nem tudtak kiszállni. A halottakat is kidobálták.

Fel kellett sorakozni a vonat hosszában, a vonat mellett négyes-ötös sorokban. Mindenki igyekezett, hogy a családja, vagy a hozzátartozója mellett legyen. A kutyákat beeresztették a csoport közé. Aki kicsit kilógott a sorból, azt belökték a sorba, ütötték, verték az embereket. A látottakból tapasztaltuk, hogy olyan helyre kerültünk, amire nem is gondoltunk. A vagonok kiürítése után a menet jobbról és balról őrizve elindult előre a “fogadó bizottság” felé. Előn SS katonák, SS tiszték álltak és elkezdődött az úgynevezett szelektálás (kiválasztották a munkaképes férfiakat és nőket), ők mentek az egyik irányba. A többieket: öregeket, férfiakat, nőket, anyákat és gyermekeket a másik irányba küldték. A sor kétfelé kigyózott és ott megint újabb szelektálás következett, ahol egyik felére a férfiakat, a másik felére a nőket küldték. Az öregeket, betegeket, gyermekeket, tehát a munkaképteleneket mindjárt a krematórium felé vitték (amiről akkor még mi semmit sem tudtunk). Mi pedig, akiket munkaképesnek talált az SS tiszt, bekerültünk egyenesen a fürdőbe. Itt szőrtelenítés, hajnyírás következett (mindegyikünk haját is lenyírták, de ez nem úgy történt, hogy az egész fejünkön lekopasztották a haját, hanem középen egy hosszú csíkot kinyírtak. Amikor ez kinőtt, akkor kétoldalt nyírtak csíkot a hajunkból és ezt így váltogatták. Emlékszem, amikor

hazaérkeztem, még sokáig kellett várni, mire a csíkok a fejemről eltűntek, és a hajam teljesen kinőtt), ruhánkat le kellett vetni, a cipőnket magukkal véve az ajtón átmenve hordóban lévő fertőtlenítőbe mártottuk. Fürdés után csíkos rabruhát kaptunk és bekerültünk a táborba. Rengeteg barakkot láttunk, a barakk-sorok el voltak egymástól dróttal választva. Mi édesapámmal bekerültünk több társunkkal együtt az úgynevezett Cigány-táborba. Ott megint szétválasztottak minket. A hozzám hasonló korúakkal, akik bekerülhettünk egyáltalán a szelektálás után erre a helyre, külön választottak az idősebbektől. Tehát más barakkba került édesapám és én is. Én olyan barakkba kerültem, amelynek a parancsnoka cigány volt. Az összes tisztségviselő ebben a cigány táborban cigányokból állt, akik Németországból származtak. A cigányoknak jelentős része családos volt s a barakk első részében egy különálló helyiségben tartózkodtak. Egész nap ide-oda kommandíroztak bennünket, de végül a két barakk között megpihenhettünk. Így voltunk a cigánytáborban elszállásolva. A barakkban, ahová én kerültem, a cigányparancsnok megmondta (németül beszélt, tolmácsot keresve), hogy egész nap nem szabad a barakkban tartózkodni, a tűző napon kellett lennünk, csak este lehetett bemenni a barakkba. Ennivalót ezen az első napon semmit nem kaptunk. Estefelé beteltek minket a barakkba, de a mi barakkunk teljesen üres volt. A fal mellett volt egy csomó deszka, azokat szét kellett rakni, és azon a deszkán aludtunk éjszaka. Reggel a deszkákat kora hajnalban össze kellett rakni és akkor kezdődött a napi program. 4 órakor ébresztő, mosdani nem lehetett rendesen, hisz egy fürdő volt, ahova elmehettünk, de csak közösen, a cigány blokk-parancsnok és a segítségének a kíséretével. Rövid mosdás után vissza a helyünkre, és akkor kezdődött a reggeli létszámolvasás, azaz a felsorakozás. Ez a felsorakozás órák hosszat tartott, mert a létszám soha sem akart stimmelni. Dél felé kezdődött az ebédosztás. Az ebédosztás abból állt, hogy hatalmas nagy kondérokkal odahoztak valami főzelékszerűséget. Ötös sorban össze kellett állni, minden öt ember kapott egy darab edényt, abba bele tettek egy merőkanállal ebből a főzelékszerűségből, és azt öten úgy ettük meg, ahogy tudtuk. Az első egy-két nap nem volt gond a mennyiséggel, hisz sokan nem akartak enni. Azt a főzelékfélét megették azok, akik tényleg éhesek voltak. Igen, de napok múlásával az öt embernek adott élelem mindig kevesebb lett. Reggelire volt valami folyadékszerűség, ebédre megint valami és estefelé egy darabka kenyér. Teltek a napok, az egész nap abból állt, hogy lézengtünk a két barakk között és igyekeztünk – legalább is hamar rájöttünk, hogy igyekezzünk elkerülni a cigány blokkparancsnokot, mert az örökösen sétabottal járt és a legkisebb nem-tetsző dolgot is mindjárt hatalmas botütéssel torolt meg. Egy pár nap után, amikor már kiismertük magunkat, próbáltunk érdeklődni, hogy merre lehetnek a mi hozzátartozóink. Odáig eljutottunk, hogy egy pár barakkal odébb vannak azok, akik velünk együtt érkeztek egy vonattal. Estefelé újra kezdődött az Appel-hez való felállás. Az Appel a létszámolvasást jelentette. Ez szintén 3-4 órát vett igénybe.

Körülbelül másfél hét után az egyik ilyen létszámolvasáskor megjelent egy idegen fogoly, aki fekete karszalagot hordott "Schreiber" felírással, és az én nevemet szólította. Kimentem hozzá. Igen ám, de a cigány blokkparancsnok bottal vissza akart zavarni a helyemre. De ez a Schreiber parancsot adott neki, hogy semmi beleszólása nincs, de ő elvisz engem innen. Elindultunk és elmondta, hogy az édesapám kérte meg őt, próbáljon engem odavinni hozzá. Kioktatott az úton arra, hogy ahová visz, ott válogatás történik, és ha odakerülök az SS tiszthoz, próbáljam magam kihúzni, hogy kicsit erősebbnek és idősebbnek látszódjak. Így talán sikerül belekerülnöm abba a csoportba, amit valószínűleg Németországba visznek. Így is történt a dolog, a válogatásnál megfeleltam. Utána rövidesen mindjárt bevagoníroztak bennünket. Itt a bevagonírozás másként történt, mint Kecskeméten. 50-50 ember került egy-egy vagonba. Minden vagonnak a közepén ott tartózkodott a német SS őr és a vagon egyik felén is és a másik felén is 25-25 ember. A közepén nem szabadott tartózkodni. Édesapámat itt, mivel jól beszélt németül, a német katona kiválasztotta tolmácsnak.

Napokig utaztunk. Hogy mi lesz a cél, konkrétan nem tudtuk, az SS nem mondott semmit (mástól sem hallottunk semmit). Pár napos utazás után, ami nem mondható rossznak, hisz 25-25-en elég kényelmesen elfértünk ülve a padlón és még aludni is tudtunk. Az utazáshoz 2 vödörben limonádészerűséget kaptunk. Egész auschwitz-i tartózkodásunk alatt tiltott volt a vízivás, mert aki ivott abból a vízből, gyomorgörcsöt kapott. Utazás után megérkeztünk valami helyiségbe. Közülünk valaki leolvasta a tábláról, hogy Karlsfeldnél szálltunk ki a vagonból. Innen vittek minket Dachaubá. Dachauban két napi tartózkodás után újból csoportot alakítottak és átvittek minket Alachba. Dachau és Alach között csak egy pár kilométer távolság (6-7 km) volt, ezt gyalogosan tettük meg, és itt bekerültünk egy újonnan épült táborba. Ennek a tábornak az egyik része már régen be volt népesítve, de amibe mi kerültünk, az egy új táborrész volt, ahová mi 800-an kerültünk. A táborban a barakkok készen voltak, három emeletes ágyakkal voltak a barakkok berendezve, és idekerültünk mi be. A tábornak a konyharésze még nem volt kész, így az ételt a szomszédos táborból hozták. Rövidesen a tábor minden részlege, helyisége elkészült, úgy hogy a konyha is beindult. Nem tudom elfelejteni az első halottat, akit itt láttam meghalni. A konyhában reggel fekete kávéért minden barakkból egy pár embernek kellett menni és akkor vödrökben hozták az úgynevezett feketekávé. Ahogy jött a sor vissza a barakkok felé, egyszer csak az egyik ember megállt, letette a két vödröt, a szívéhez kapott, és pillanatok alatt összeesett. Akik megnézték, látták, hogy már halott volt.

A csoportunkban elég sok orvos volt. Kezdetben azt gondoltuk, hogy hasznunkra válik ez, de később tapasztaltuk, hogy az orvosok tudása is csak akkor ért volna valamit, ha megfelelő gyógyszerekkel és felszereléssel lettek volna ellátva, és szükség esetén tudtak volna rajtunk segíteni. Néhány jó tanácsot azonban kaptunk tőlük, ez a későbbiekben többször eszembe jutott. Sajnos, mivel ők a fizikai munkához nem voltak szokva, általában az orvosok, az értelmiségi emberek gyengültek el először. Nekik hiányzott legjobban a megfelelő étel, a pihenés és a gyógyszer.

Az Alach-i tábor egy munkatábor volt. A tábornak megvolt a belső tiszti kara, amely régi, általában német, osztrák, cseh foglyokból állt. Velük töltötték be a táborparancsnok, tábor-írnok, barakk-parancsnokok és Cápók tisztét. A foglyok a mellükön, a kabát és nadrág száján egy alumínium háromszöget viseltek, melyen a számuk volt beütve (nemzetiség) és színnel a táborba zárás oka, piros, zöld, fekete, rózsaszín. A pirosat a kommunisták és a szociáldemokraták viselték. Általában tisztességesen viselkedtek velünk szemben. Ők voltak a magasabb tisztségviselők. Zölddel jelöltek német bűnözők voltak. Főleg barakk-parancsnoki tisztséget töltöttek be. Tőlük semmi jót nem lehetett várni. Kegyetlenek és szadisták voltak. Nemcsak akkor, mikor SS-katonák voltak a közelben. A Cápók, akik a munkacsoportok vezetői voltak, különbözően viselkedtek, ha kellett produkálták magukat, ha nem volt muszáj, csak a rendre ügyeltek és arra, hogy valami katona, vagy német civil munkavezető ne tudjon rájuk panaszt tenni. Mi is rövidesen megkaptuk az alumínium lemezt, számmal, (a mi transportunkat nem tetoválták, nem tudom az okát) egy sárga csíkkal és piros háromszöggel jelölve. Nevünk megszűnt, csak a számunk volt az ismertetőnk. Az én számomat azóta sem tudom elfelejteni, pedig 5 számjegyű volt.

A karantén körülbelül 3 hétig tartott. Ez alatt csak a táborban végeztünk munkát. Az ételmezés reggel feketekávészerűség, délben főzelékféle, este pedig 1/3-mad komiszkényér, 2 dkg margarin, 2 dkg méz (mű), meg egy szelet hurkaszerű valami. Ez nagyon kevés volt, pedig még nem igen dolgoztunk. Naponta délelőtt és délután volt a létszámolvasás, ami itt is nagyon sokáig tartott. Már ekkor is gyakran lettek rosszul emberek, akik gyengébb fizikumúak voltak. Naponta volt már egy pár halott. Aki napközben meghalt, reggelig kinn feküdt a barakk mellett. Reggeli számlálásnál a számolás után szállították el őket Dachaubá, ahol volt krematórium. Három hét letelte után egyik nap reggel az összes foglyot

beparancsolták egy barakkba. Kihirdették, hogy egy munkacsoportot állítanak össze, mely most mindjárt kimegy dolgozni, és estére visszajönnek. Édesapám is belekerült ebbe a csoportba. Estére nem jöttek vissza. Később megtudtuk, hogy a transzportot Mühlldorfba vitték, az ottani táborba, mely szintén Dachau egyik melléktábora volt. El sem tudunk búcsúzni egymástól, mert hittük, hogy este újra együtt leszünk. Egyedül maradtam, alig múltam 15 éves. Hogy édesapámmal együtt lehettem eddig, nagyon sokat jelentett számomra.

A barakk-parancsnokok igyekeztek az élelmezésnél a kenyérből és a hozzávalókból lopni. Ők annak ellenére, hogy javarészüik már évek óta a lágerben volt, elég jó fizikai állapotban voltak. Igaz, hogy az első időszakban, mikor Hitler és a náciizmus hatalomra jutott, őket letartóztatták és táborokba zárták, hasonló bánásmódban részesültek, mint most mi. Most már extra ruhájuk volt és mindenféle ételhez hozzájutottak, csomagot is kaphattak. Hogy a munkacsoportot elvitték, melyben édesapám is volt, az itt maradtakat átcsoportosították. A barakkok elkészültek. A barakkok elülső része le volt választva. Ez körülbelül egy szoba nagyságú helyiség volt. Itt lakott a barakkparancsnok és az ebbe a barakkba beosztott Cápók. A barakk közepén széles út volt. Jobbra, balra pedig három emeletes ágyak. Ezekre az ágyakon aludtunk mi. Kettő ember egy ágyon. Én az egyik legfelső ágyra kerültem egy lévai fiúval, akinek az édesapja szintén a munkára menő csoportba került, és nem jött vissza.

Elkészült a konyha és az egyik barakkból kórház lett. Az idő múlásával a gyenge élelmezés és ellátás hatására mindig több lett a beteg. Az emberek kisebesedtek, kötszer csak papírszalag volt. Mind több lett a hasmenéses beteg. Az a kevés étel, amit naponta kaptunk, nem maradt meg az emberben. Mindig többen jelentkeztek a kórházba való felvételre. Gyógyítani nem tudták őket, csak a nyugalomuk volt egy kicsit nagyobb. Bekerülni lehetett a kórházba, de ki már kevesen jöttek. A nagy része egy pár napi tartózkodás után meghalt. A halottakat nem jelentették mindjárt, mert ha a létszámban voltak, részükre az ételmet vételezték, és a kórházi személyzetnek így több étel jutott. A halottakat kézikocsival egy tároló helyiségbe vitték, ahonnan Dachau-i krematóriumba szállították.

A tábor, melyben mi voltunk, munkatábor volt, és el volt különítve a mellettünk levő tábortól. Úgy mondták, hogy mi dolgozni fogunk és a TODT-szervezethez tartozunk. Rövidesen tapasztaltuk, hogy a tábor egy kicsit különbözik a mellettünk lévőtől. A karantén lejárta után bejelentették, hogy munkára megyünk. Az esti létszámolvasás után a megbízott Cápók kiválasztották az ő rájuk bízott csoportba az embereket, 25, 50, vagy még nagyobb munkacsoportok is voltak. Ez után a napi program: 4 órakor ébresztő, mosakodás, reggeli (feketekávé), Zahlappell (létszámolvasás), munkacsoportok összeállása, vezényszóra kivonulás a kapun (vezényszóra: sapkát le!). A kapun átmenve, létszámolvasás, a csoporthoz beosztott őrség elfoglalta helyét és menet a munkahelyre. Különböző munkák, munkahelyek voltak. Dolgoztunk földmunkán, építkezésen, romeltakarításban, cementhordáson, stb. Hosszú ideig dolgoztam egy cégnél, ahol a munka abból állt, hogy a betonozáshoz használt kavicsot szállító vagonokat kellett üríteni. Ez aránylag jó munkahelynek számított. Most már hogy kijártunk a táborból, több hír jutott el hozzánk. Többet tudtunk a háborús helyzetről, újságokat találtunk. A mellettünk dolgozó németektől, vagy a németek által elfoglalt országokból (Hollandia, Csehország, stb.) itt dolgozóktól sokat hallottunk. A munkahelyekről természetesen szigorúan tilos volt bármit a táborba bevinni. Gyakran tartottak motozást, akinél találtak valamit, az a kapu mellett kellett, hogy megvárja a létszámolvasást. Utána 20-25 botütés volt a büntetés. Bot helyett vastag drótkábelt használtak. A végrehajtásra a barakkparancsnok volt az illetékes, akihez tartozott a bűnös. Reggeli kivonuláskor izgalmas pillanatok voltak, amikor a hozzánk rendelt őrséget megláttuk. Nagyon sok múlt az, hogy a katonák milyen ruhát viseltek. Ha SS, vagy halálfejes jelzés volt, semmi jó elé nem nézhettünk. Ha Wehrmacht, vagy TODT egyenruha volt, már jobbak voltak a kilátások. Ők is kiabáltak, és megkövetelték a rendet és a munkát, de nem kegyetlenkedtek.

Naponta volt légiriadó. Mi mindig vártuk a légiriadót, mert addig pihenhattunk. Pedig izgalom volt mindig. Hiszen ez München környékéhez tartozott, és naponta bombáztak. Mivel a munkahely a B.M. V. gyár mellett volt már előre tudtuk, hogy mikor lesz riadó, mert a gyárban gyártott repülőmotorokat éjjel-nappal járaták. Mikor a motorokat leállították, tudtuk percekben belül megszólalnak a szirénák. Mi a legtöbb riadót a szabadban töltöttük, részünkre nem volt óvóhely. A háborús helyzet romlását nagyon észrevettük, a kenyérfejadag rohamosan csökkent, az egyharmad kenyér egynegyedre, majd egyhatodra csökkent. Az este kapott kenyéradagot sokan elfelezték, felét este ették, másik felét reggelre eltették, ha éjjel el nem lopták tőlük. Általában a kenyér reggelre eltűnt, a meglopottak sírtak a kenyérük után. Volt, hogy megfogták a tolvaj kezét. Büntetés: hogy félig agyonverték.

A szövetségesek partraszállásáról, a szovjetek előretöréséről, sikereiről tudtunk. Kezdünk reménykedni. Pedig mindig gyengébbek lettünk. Sokkal többen haltak meg, mint eddig, mert ősz lett és hidegebbé vált az idő. A tisztálkodás mindig nehezebb lett. Fürdés meleg vízben, talán ha havonta egyszer volt. Egyre jobban tetvesedtünk. A kórházban már sok tifuszos megbetegedés volt, ami biztos halált jelentett. Mikor már a sok tetűtől aludni sem tudtunk, volt egy általános fertőtlenítés. Hatása nem sokáig tartott. De talán a hideg beállta kicsit megállította a tetvek szaporodását. Nagyon nehéz volt elviselni a téli hideget. Hiszen a ruházatunk egy ingféléből, csíkos nadrág és zakóból, és egy nagykabátból állt. A nagykabát is egy béleletlen csíkos anyagból volt. Cipőnk egy vastag fatalpú cipő-féle valami volt, melybe – ha volt – akkor egy darab rongyot tehattunk a lábra és úgy bújtunk bele. Nagyon nehéz volt benne járni. De elmúlt a tél, és még mindig megvoltam! A jó hírek tartották bennünk a lelket. Én is kezdtem reménykedni, hogy hazakerülök még. A honvágyat nem is említem, milyen nagy volt. Hiszen akinek jó sora van, annak is van honvágya, hát akkor milyen van annak, aki nem tudja, mi lesz vele holnap? Aki egész nap nem lát mást, mint nyomorúságot, emberi gonoszságot és halált. Mivel a háború már német területen is folyt, az őreink magatartása is egészen más lett. Egyébként őreinket gyakran cserélgették. A munkahelyen kiderült, hogy a TODT egyenruhás katonák között olaszok is vannak. Nagyon keveset tudtak németül. Néhányunk címét elkérték – magyarázva – hogy a háború végeztével szükség lehet rá. Dolgoztam egy munkahelyen, ahová kis vasúttal szállítottak bennünket. Reggeli kivonuláskor az őrségünkre mellénk rendelt katonák között megláttunk egy SS katonát is. Na, gondoltuk, a mai naptól semmi jót nem várhatunk. A Vaffen SS-től ritkán tettek hozzánk örököt, mert ezek az elit alakulat tagjai voltak. Szőke, magas, 26-30 év körüli lehetett. Féltünk tőle. A kis vonat 10-12 kocsiából állt. Nekünk be kellett szállnunk, a katonák utoljára szálltak be a különböző vagonokba. Egy másik fogolytársammal beszálltunk az egyikbe. Ketten voltunk. A vonat elindult és az SS a mi vagonunkba szállt be. A víz kiverte a hátunkat, ijedtünkben nem tudtuk, mit tegyünk. Ő leült az egyik hordóra. Kérdezi, beszélünk-e németül? Igenlő válaszomra újabb kérdése: miért nem ülünk le? Aztán mondja, üljek melléje. Kikérdezett, honnan való vagyok, stb. Beszélgettünk. Mivel én közöltem vele csodálkozásomat, hogy ilyen csoportbeli örünk még nem volt. Elmondta, hogy ő sem lesz itt sokáig. A keleti fronton most sebesült meg másodszor és csak addig van itt, amíg sebesülése helyre nem jön. Nagyon elege volt a háborúból. Ezt mi sok németről tudtuk (gondoltuk), de hogy ki is mondják? Kevés példa volt rá.

Márciusban már mindig több rémhír terjedt a táborban. Már a tél folyamán több transportot hoztak a táborba Lengyelországból és Csehországból. Nagyon rossz híreket mondtak. Hogy az amerikaiak, vagyis a szövetségesek előnyomulásával a lágerek lakóit megsemmisítik, és ez a sors vár miránk is. Továbbra is jártunk dolgozni.

Április közepe felé a TODT-láger megszűnt, és így szervezetileg mi is a mellettünk lévő KZ (Koncentrációs)-táborhoz tartoztunk. Élelmzésünk rosszabbodott. A tábor-őrség főleg SS-ekből, és halálfejet viselő katonákból állt. Itt a katonai parancsnok JOSEF JAROLIN

nevű SS főhadnagy volt. A rossz hírét már régen hallottuk, és most megismertük valóságát. Nagyon gonosz ember volt. Sok foglyot saját-kezüleg agyonlőtt. (Háború után gonosztetteit a Nürnbergi Bíróság is vizsgálta. Tanúvallomások bizonyításával halálra ítélték.) Volt vele nekem is egy személyes találkozásom. Ez úgy történt, hogy Húsvét hétfőn (nem dolgoztunk) jött az egyik Capó és hatunkat összeválogatott. Mi egy munkacsoportban dolgoztunk egy építőipari cégnél. Mondta, hogy kimegyünk a céghez. Volt egy szekér, ezt kellett húznunk. A cégnek a telephelyén megrakodtunk talp-fával, és szénnel, ezt elvittük egy házhoz, ott lerakodtunk. Kaptunk mind a hatan egy darab kenyeret. Visszamentünk a telepre, újra rakodtunk, de csak szénnel. A tetejére takaróul deszkadarabokat tettünk. Ezt a szállítmányt bevittük a táborba. A kocsit az egyik barakkhoz húztuk, itt a Capó mondja nekem, hogy egy társammal maradjak itt, az SS-őrmester majd megmutatja, hová rakjuk le a szenet. Az SS bement a barakkba, és én akkor megpillantottam a lágerparancsnokot felénk jönni. Messziről meglehetett ismerni, mert csak neki volt bőrkabátja, a szájában állandóan szivar volt. Az őrmester még nem jött ki a barakkból, pedig nagyon vártam. A parancsnok odaért, mi sapka levevéssel tisztelegtünk. Megnézte, mi van a kocsiban. Azt mondja: honnan van a szén? Alig tudtam megszólalni félelmemben. Azután, mikor már hang jött ki a számon, jelentettem, hogy a munkahelyről. Szerencsére, jött az őrmester. Az is belesápadt, mikor meglátta, hogy mi a helyzet. Megkapta a magáét, hogy lopott szenet hoztunk a táborba. Ő hiába védekezett, hogy fáznak az őrség tagjai. A szenet a konyhához kellett vinni. A mi büntetésünk: Steh-bunker volt. Sokat hallottunk már erről a büntetésről, most mi is megismertük. Általában fegyelmi büntetésként alkalmazták: lopás, csalás, egyéb okok miatt. Az SS őrmester mondta, hogy ártatlanul bűnhődünk, de a parancsot végre kell hajtani. Tanácsolta, hogy igyekezzünk a barakkunkba és kérjünk kölcsön egy pár nagykabátot. Jött értünk, és valóban bezárt bennünket. Ez a bunker betonból készült. Akkora volt szélességre, hogy egy erősebb embert csak bele lehetett préselni. Ebben csak állni lehetett. Nem tudom, hány órát voltunk benne, egyszer csak jött az őrmester és kiengedett bennünket. Ennyi is borzasztó érzés volt belőle.

Elkezdtem naplót írni és feljegyeztem a napi eseményeket:

1945.IV. 22. Allach. Vasárnap reggel van. Mivel a Zahlappell (létszámolvasáshoz 10-es sorokban sorakozás) már megvolt, a lágerban már megkezdődött az egyöntetű élet. Az emberek egyik része sétálgat a lágerban, mert itt is meg szeretnék ismerni a vasárnapi életet. Most körülbelül egy hete, hogy átkerültünk a TODT-lágerből a Kacet-lágerbe. A kosztunk itt megváltozott. Az eddigi negyed kenyér helyett este egy egynyolcadot és reggel 9-kor is egynyolcadot kapunk. Az ebédünk, ami eddig egy pár darab főtt krumpliból és egy liter káposzta dörgemüsszéből, vagy pedig sárgarépából állt, most egy kevés vízből állt, melybe bele volt reszelve egy kis krumpli. Úgy 9-10 óra felé jön egy hír, ami szerint hétfőn nem vonulunk ki. Az emberek behúzódnak a blokkba és vitatják, hogy mi lehet ennek az oka? Egyesek szerint a front itt van a közelben. Ez a vitázás eltart estig, mígnem az emberek lefekszenek azzal: majd meglátjuk, mit hoz a holnap. Bennünk a félelem még nagyobb lett, tartva a megsemmisítéstől.

1945.IV.23. Allach. reggel a megszokott Zahlappell utáni Arbeitkommandó elmaradt, ehelyett bevonultunk a blokkba. Tehát a hír igaznak látszott.

1945. IV. 24. Karlsfeld. Vonatra szállás. A reggeli létszámolvasás után parancs: a két pokrócot, amivel takaróztunk, összecsavarva sorakozó, és már meneteltünk a Karlsfeld-i állomás felé. Közben eszembe jutott az az eset, amikor egy alkalommal kb. 10 fős csoporttal a karlsfeldi állomásra vezényeltek minket munkára, mert lapos vasúti kocsikkal egy szétszerelt, nagyméretű föld-munkagép alkatrészeit kellett kirakodni. A gépalkatrészek tetején hosszú vasrudak voltak felrakva, először ezeket kellett ledobálni. Ketten felmentünk a vasúti kocsira, a két végén megfogtuk a vasrudat, felemeltük és ledobáltuk a földre. Ahogy az utolsót

ledobtuk, a kocsi felbillent és mi ketten alája kerültünk. Nagy ordítózás volt és mivel kevesen voltunk a csoportban, a minket őrző katona az állomás elől a vonatra várakozókat segítségül hívta. Így azután sikerült minket kiszabadítani. A társam lábai eltörtek, mert láttam, hogy a lábának nem volt tartása. Nekem nagyon fáj a lábam, jó megkékült. Feltettek minket egy fagázmeghajtású teherautóra, és beszállítottak Dachaubá a koncentrációs tábor kórházába. Ott egy személy megvizsgált és kijelentette, hogy nincs jelentősebb probléma, néhány nap pihenés után dolgozhatok. Ha tudom, borogassam a sérülésemet. Engem mindjárt visszavíttek Alachba, a társam ottmaradt. Alachban is megvizsgált az egészségügyi személyzet, és néhány nap pihenést rendelt. Mivel a barakkban nem lehetett benn maradni, építési hulladékot kellett összeszednem és eltüzelnem. Pár nap után már csak kicsit fáj a lábam és újra munkába állva kivonultam dolgozni. Amikor a vasúti kocsi alá kerültünk és Dachaubá vittek, úgy gondoltam: itt a vég, és nincs tovább. De ezt is szerencsésen túléltem. Most pedig itt voltunk ismét a Karlsfeldi állomáson, körülbelül háromezren voltunk. Sürgős bevagónirozás. A szerelvény ott állt a mellékvágányon: 2 személykocsi és nem tudom pontosan, hány tehervagon nyitott, vagyis tető nélküli. A tetején szögesdrót volt össze-vissza kifeszítve. A vonat hamar elindult, fogalmunk sem volt arról, hogy hová?

1945. IV. 25, 26, 27. 28: esős napok. Vonatunk hol áll, hol megy. Hol erre, hol arra. Sokan állunk, órák hosszat erdős területen, az ajtókat kinyitják. Kiszállhatunk dolgunkat intézni. Az őrök teljesen megváltoztak. Tüzet gyújthatunk a vagon mellett. A felfogott esővizet forraltuk és csalánt tettünk bele, ez volt a levesünk. Ennivalót csak negyed kenyeret és margarint kaptunk. Nagyon hideg van. Teljesen átáztak a pokrócaink.

1945. IV. 29. Bernrud Kohen. Az esőzés elállt. Az emberek dideregnek a vizes pokrócok alatt. Vonatunk Bernried állomáson áll. Felkelni még senkinek nincs kedve, mert még hideg van. Lassan kibújik a havasok közül a nap. S mint ahogy a nap a havasok közül, úgy bújnak elő a Haftlinge a vagonokból. 9 óra felé jön egy hír, ami az egész vonatot zajossá teszi. Az a hír, hogy a svájci Vörös kereszt megtudta, hogy itt van egy transport, mely háromezer emberből áll, és ennek a transportnak mindjárt hoznak vörös keresztet csomagot. Nem akartuk elhinni, de mikor a csomag már a kezünkben volt, már hittünk a csodában. Nagyon jól összeállított szabványcsomag volt. Konzervek, cukor, tejpör, stb. volt benne. Az óvatosabbak kezdték beosztani maguknak a tartalmát, gondolva a későbbi napokra. Az eső teljesen elállt. Előfordult, hogy ha tudtuk, a fejünket kidugtuk a dróton. Sokszor el tudtuk olvasni az állomások neveit, de mivel mellékvágányokon voltunk, nem tudtuk, merre járunk.

1945. IV. 30. Staltah. Vonatunk áll. Kora reggel még nagyon hideg van, az emberek fáradtan ülnek a pokrócokon. Mikor felébredtem, nekiláttam a csomagom maradékának. Ettem egy kicsit és kimentem a vagonból. Vonatunk egy erdő mellett állt. A vonat hosszában füstölögnek a tüzek, az emberek mind tejet főznek (tejpörből és vízből). Megtörténik a kenyérfaszolás, mely egy negyed kenyérből, sajtból és margarinból áll. Megittam én is egy kis tejet és bementem a vagonba. Az emberek bent politizálnak. Mondják, hogy a front egy pár kilométerre van. Egyesek kinevetik ezeket, mert lehetetlennek tűnik. Egy darabig bent vagyok, mígnem erőt vesz rajtam a sok zsiradék, és ki kell mennem klozetra. Most eszembe jutott távlatból – még a fogolyélet kezdetén – a közöttünk lévő orvosok jóindulatú figyelmeztetése, hogy majd “akkor vigyázzunk, ha megérjük a szabadulást, és lesz ennivalónk, nehogy túlzásba vigyük az evést. Mert a leromlott szervezetünk nem fogja elbírní a hirtelen megváltozott étrendet”. Nagyon igazuk volt. Mert úgy össze-vissza ettem én is mindent, hogy egy-két napig csak a száraz hóvirágsajtot tudtam megenni, amit egy német katona hátizsákjából vettem el. Ahogy ülök, egyszer csak dirr-durrogás, géppuska, ágyúszó, az őrök elkezdnek kiabálni: “Be a vagonba!” Kint a lövöldözés tart egy darabig, mígnem csend lesz. Egy páran megint kimernek menni. Egy félóra múlva felerősödik minden, kiabálás, lövés, kintről valaki elkiabálja magát: “Itt vannak az amerikaiak!” A vagonok

bévíről fölfordulnak, mindenki ki az útra, ahol már dübörögnek a tankok, könnyű kis kocsik szaladnak közöttük (dzsippek). Szabadok vagyunk! Egyike a legszebb napoknak!

1945. V. 1. Reggel bementem a faluba. Szándékom az volt, hogy megnézem az amerikaiakat és szerzek egy pár cipőt. Kóborlásom közben egészen megfedkeztem róla, hogy vissza is kéne menni. A faluban ide-oda mentem, megnéztem az amerikai konyhát, és elcsodálkoztam azon, hogy milyen ebédet esznek. Borsó, krumpli, kompót, három, négyféle hús, kalács, kakaó, kávé és tej volt az ebédjük. A szomszéd faluban megebédeltem: egy grízlevest és véres-krumplit. Mire visszakerültem a szállásunkra, fél kettő lett. Azonban a szállásunk üres volt. Tudtomra hozták, hogy barátaim továbbmentek, mivel a házat az amerikaiak foglalták el, szerencsémre megtaláltam az úton őket. Elindultunk új szállást keresni, amit hamar megtaláltunk egy prima kis családnál Pensbergtől nem messze. Ezen az éjjelen úgy aludtunk, ahogy egy éve nem.

1945. V. 2. Reggel fél hétkor kelünk. A házigazda szerzett tejet, és készítettünk egy finom kakaót. Reggeli után elindultunk Staltachba, szándékunkban volt egy kis lisztet szerezni. Lisztet nem sikerült beszereznünk, azonban bementünk egy cipőraktárba, ahol megrámoltuk magunkat: 15-20 bakancsral, papucsokkal és gyermekcipőkkel. A szállásra mentem, megittam egy teát, mivel többet nem mertem enni, nem éreztem jól magam. Délután a társaság bement Pensbergbe és visszatértek lisztel, öt veknivel, ingekkel és egy és más kisebb dolgokkal.

1945. V. 3. Semmi különösebb dolog nem történt. Lassan belekezdünk a civil életbe.

1945. V. 4. Délelőtt Pensbergben vagyunk, írást, élelmiszerjegyet szerzünk. A Polgármesteri Hivatalban kértünk igazolást, hogy valami papír legyen a kezünkben. Délután otthon ülünk. Elhatározzuk, hogy elindulunk haza. Az egyik közülünk mondta: Ő úgy érzi, nem képes az út megtételére. Tulajdonképpen Bajorországban voltunk. Így hárman maradtunk: egy osztrák, aki bécsi volt és mi ketten (Schneider Ernő) mosonmagyaróváriak.

1945. V. 5. Reggel fél kilenckor elhagyjuk Pensberget. Utunk Bad-Tölz-ig gyalog visz. Tölznél találunk egy gyűjtőtábor, ahol megpróbálunk egy kis kocsit szerezni, de ez nem sikerül. Richesbauern falucskában telepszünk meg. A kocsi helyett azonban összeszedünk 6 biciklit, melyből összeállítunk három jót. Ezután utunk jól megy. Este hétkor megvacsorázunk egy vendéglőben, és aztán meghálunk egy háznál, ahol magyarul beszélő embereket találunk.

1945. V. 6. Egész napi nehéz terep után fáradtan érkezünk meg Rozenheim előtt egy kis tanyára, ahol megszállunk éjszakára. Másnap a továbbindulásnál döntöttem el, hogy lemaradok a társaimtól, mivel fizikai állapotomnál fogva (nagyon gyenge voltam) nem tudtam lépést tartani velük. Ezért a hátralévő utat egyedül folytattam.

1945. V. 8, 9. Estére egy kis bódét találok, ahol megszálok, másnap délig. Itt jól megfürödtem és tovább. Estére azután egy útszélén álló szerelő- autóban alszom. Az út tovább folyik, estére egy ember behív a házába aludni. Itt kapok egy jó nadrágot, inget, úgy hogy jól alszom. A következő nap egy iskolában alszom, ahol előttem oroszok laktak. Minden össze van törve, a könyvek mind a földön hevernek. Az utam tart tovább, elérek Enszig, ahol az útról leterelnek. Az úttól nem messze hatalmas erdőség, ahol gyülekeznek azok, akik a hídon át akarnak jutni. Délután megjön a hír, hogy át lehet menni a hídon. A hídon átjöv, úgy kb. 5 órakor átkerültünk orosz részre. Még az este folyamán megteszünk jó 10 kilométert, mígnem letelepszünk. Reggel lemaradok a transporttól, és megebédelek úgy 10 órakor egy konzervből és főtt krumpliból, melyet a földből ástam ki. Föl, és tovább az úton, motozás történik, ahol elveszik sátorlapomat, és így megyek tovább az úton. Egy asszony meghív a

házához, ahol megmosakodom és jót eszem. Utam tovább megy. Leterelnek az útról, le a mellékútra.

A naplóbejegyzéseim eddig tartottak. Hosszú vándorlás, gyalogolás után napról-napra gyengébben, de szerencsére egészségesen valamikor 1945 május közepén hazaérkeztem Mosonmagyaróvárra. Édesanyám és három testvérem szerencsésen túléltek ezt a viszontagságos évet.”

Említettem, hogy egy lévai fiúval dolgoztam együtt Allachban. A felszabadulás után mind a ketten kerestük egymást, érdeklődtünk egymás iránt, később levelezésbe kezdtünk. A lévai fiú, Roly első levelében ezt írta 1945. december 11-én: „Kedves Laci. A november 28-án írt leveled csak ma érkezett meg, és hogy ez mikor ér majd el hozzád, az bizony a jövő titka. Leveled, bár vártam, mégis meglepett. Én a kis Kellermannal, a borbélyal, meg Garával, a díjbirkózóval tettem meg gyalog az utat Érsekújvártól Léváig. Kellermann azóta már visszatért amerikai fennhatóságba.

Utoljára a vagon tetején láttalak ülni. Felszabadulás után Seeshauptba mentem, majd Jenhausen és Weilheim. Itt ragyogó élelem volt. Majd a cseh állampolgárokat autóra rakva, Garmisch-Partenkirchenbe vitték, majd haza. Az úton bizony mi is éhezünk. A cipekedésem vége az volt, hogy az organizált holmi egy részét Érsekújváron „erraris” holmi címén elvették. Pick Tóni, aki a revirben volt, mint sanitéc, most Budapesten van. Glauber, Freier, Munk és a többiek is itthon vannak. A Halszeművel az óta találkoztam. /Vágfarkasdon/, téged is megemlégettelek, Schneiderre és Freisingerre jól emlékszem. Fleischmann Béláról azonban semmit sem tudok. Ugye, Laci, nem hittük, hogy ilyen kis szavunk lesz majd, ha hazatérünk? Én most jelentkeztem a katonai cseh repülő akadémiára, ha felvesznek, e mellett még készülok a mérnöki pályára. Majd a jó Isten valahogy csak eligazítja dolgaimat.

Az én anyum is sokat dolgozik, bizony. Faluról hoz be élelmet, hogy itt eladja, és a nehéz kosarakat sokszor egyedül cipeli. Ez így fog tartani, amíg csak meg nem kapjuk az üzletünket.”

Együttlétünk alkalmával sokat emlegettük a lágerbeli eseményeket. Többször beszélgettünk arról, hogy jó lenne leírni ezeket a beszélgetéseket, hogy a gyermekeink, unokáink is megismerjék a történeteinket. Egy lévai látogatás során a két család jelenlétében hozzáfogtunk az emlékek elbeszéléséhez, amit rögzítettünk. Ez a beszélgetés nem követi az események egymásutániságát, a különböző helyszíneket. Ez a kettőség abból is adódik, hogy nem egy helyen laktunk, és nem dolgoztunk mindvégig együtt, ezért különbözően mondtuk el az átélt „élményeket”. Erről később beszélgettünk, hogy ez zavaró lehet, vitatkoztunk is azon, hogy egyeztessük az időpontokat, a helyszíneket és a személyeket, de érthető okokból ezt nem valósítottuk meg. Ezért tovább nem folytattuk a közös emlékezést.

RÉSZLETEK KÉT TÚLÉLŐ BACK LÁSZLÓ (L No. 79038) és ROLAND GERTLER (R No. 79228) „SIHEDER” EMLÉKEZÉSEIBŐL.

„Sorsunkban sok az azonosság: mindketten 1928-ban születtünk, tehát a vészkorszakban 15 évesek múltunk, vegyes házasságból származtunk, anyáink után római katolikus vallásúak és édesapáinkkal együtt hurcoltak el otthonainkból. Az apák nem éltek túl a lágerek poklát, sorsuk beleolvadt a meggyilkolt névtelen tömegek sorsába. Mi ketten azon kevésszámú szerencsés túlélők közé tartozunk, akik hazatérhettünk.

A koncentrációs táborokban számokkal megjelölt rabok, kemény munkában eltöltött élet-halál harca közöttünk a mai napig tartó barátságot érlelt. Az országhatár nem gátolta a kapcsolatunk ápolását: Léváról jöttek, Mosonmagyaróvárról mentek a levelek és az üzenetek. A személyes találkozások során megelevenedtek a táborokban átélt szomorú emlékek. A gondolat visszaszáll abba a barbár világba, ahol ártatlanul gyilkolták le apáinkat, velük együtt azok szüleit, a testvéreket, a nagyszülőket, és a védtelen gyermekeket, a kiszolgáltatott csecsemőket.

Egy ilyen találkozás néhány emlékképe az alábbi beszélgetés is:

R. A sok, szomorú emlékeim közül eszembe jut, amikor a Kápók a mi vigasztalásunkra szerveztek egy versenyfutást a barakk körül. Már nem emlékszem pontosan, hogy hányszor kellett a barakkot körülfutni. Én ledobtam a facipőimet – mert a rendes cipőimet már becseréltem cigarettára apámnak-, és mezítláb futottam. Megnyertem az első díjat, ami egy nagyobb kenyér (egyharmad darab) volt, margarinnal. Éjszaka nagyon fájtak a lábaim, de az első díjért megérte.

A túlszűfolt barakkokban kettesével sorba állítottak minket. Mellettünk állt a Róth nevű férfi Léváról, akire sokszor rá jött az „emlékezés”. Ilyenkor állandóan hangosan jajgatott: „Drága feleségem, drága gyermekem”. És végig jajgatta az egész sorállást, még éjszaka sem hagyta abba. Előfordult, hogy mi „tetvészkedtünk”, ő pedig csak jajgatott

L. Három emeletes ágyakon helyeztek el bennünket, ketten aludtunk egy ágyban a harmadik szinten. Egyik alkalommal, amikor a munkából fáradtan hazaértünk, egy pillanatra ledőltem a fekhelyemre, és a kimerüléstől elaludtam, így a Zahlappelre nem mentem ki. Egyszer csak kiabálásra ébredtem, és rémülten vettem észre, hogy egyedül vagyok a barakkban. Az ablakon át láttam, hogy mindenki kint állt felsorakozva és hallatszott a kiabálás: „Egy ember hiányzik!” Berohant a Blokschreiber, és kiabált: „Nincs itt valaki?” Jelentkeztem nála azzal, hogy elaludtam. Már állt az Appell. A TODT-lágerben 800-an sorakoztunk. Előre kellett mennem báró Schönherczhez, a Lágereltesterhez, akinek szintén mondtam, hogy elaludtam. Kaptam tőle egy pár nagy pofont, aztán mondta, hogy álljak be a sorba. Így a pofonokkal simán megúsztam a dolgot.

R. Emlékszem egy esetre, amely sok embernek a halálát okozta. Közülünk egy ember, aki vérhast kapott, és már haldoklott. Gyenge állapotánál fogva lepiszkította a pokrócot, majd összezsavarva azt eldobta. Jött a Kápó, szaglászott, és megtalálta a pokrócot, kérdezte, hogy kié ez a pokróc? Senki sem jelentkezett. Már azt hittük, hogy túl vagyunk az egészen, egyszercsak kicsapódott az ajtó, a Lágereltester a szobájából a Knollal együtt jött (egy hatalmas, vörös ember, olyan erős, mint a bika). Megfogott egy padot, közénk dobta, mindenki szaladt, neki a két szűk ajtónak, a kijáratnál nagy tömörülés támadt. Kimentünk az udvarra, sorba állítottak minket. Hatalmas a fagy, akkor lehetett mínusz húsz celzius fok. A gyakorlat során először futni kellett, majd hasra feküdni, kúszni, ha valaki nem eléggé homorított, ez a Knoll ugrott, de sok emberen keresztül, egyeseknek a hátára. Másnap hatan, heten meg is haltak. Én is csak ingben álltam, vacogtam. Mellettem állt egy görög, az megfogott, és elkezdett dörzsölni, én meg őt. Átkaroltuk egymást, én az ő hátát, ő meg az enyémet dörzsölte. Így ha nehezen is, de kibírtuk.

Emlékszem arra is, amikor többen összeálltak imádkozni (mivel a zsidó vallás szerint tíz férfi szükséges ehhez a szertartáshoz). Elkezdtek hangosan héberül imádkozni a falnál, a tetőről meg leöntötték őket egy vödör vízzel. Mulatságot formáltak belőle. Magamban mondtam is, ha imádkozni akar valaki, miért nem tudja magában azt elmondani?

Emlékszem egy közös büntetésre is, amikor a gyakorlat után nem mindenki várt türelmesen a sorára, hanem az ablakon keresztül közlekedtek. Ezt már előre tudták a Kápók, így ott álltak és a kiugrálókra tíz botütést mértek. Mulatságnak vették az egészet.

De a sok rossz közül nagy meglepetésnek tartottam, hogy karácsonyra egy szafaládét kaptunk egyharmad kenyérral.

L. Sokat éhezünk. Karácsonykor, - de lehet, hogy karácsony másnapjára emlékszem, mikor tejbegrízt kaptunk. Eleinte harmad kenyeret, majd negyed, hatod, meg nyolcadra csökkent adagot adtak. Megérkezésünk után – 30 napig karanténban helyeztek el – nem dolgoztunk semmit. Hárman kaptunk egy kenyeret, tehát akkor harmad kenyér járt a napi fejadagként. Később lett negyed az adag.

R. Emlékszem a kötelező úszásra, amikor nem kérdezték meg senkitől sem, hogy tud, vagy nem tud úszni, hanem mindenkit behajtottak egy tóba. Amikor kijöttünk és felöltözködtünk, ott maradt egy gazdátlan ruha.

L. Jól emlékszem erre az esetre, kis bánya-tónál történt. A ruhának nem lett meg a gazdája, mindenki azt az egyet kereste, aki nem jött ki a vízből.

R. Amikor Auschwitzba érkeztünk, kinéztem az ablakon, és egy futballpályát láttam. Mondtam örömmel apámnak, hogy jó helyre jöttünk, mert itt futballpálya is van. Akkor még nem tudtam, hogy az nem nekünk létesült. Egyszer ugyan játszottunk a későbbiek során, de az nem Auschwitzban, hanem már Allachban történt. Labda helyett a sapkákkal fociztunk.

L. Nekem minden este lefekvéskor eszembe jut, hogy most milyen jó nekem: hisz nincs másra gondom, mint hogy elaludjak. Nem kell arra gondolnom, hogy mikor ordítanak, és mikor történik valami? Mert rendkívüli dolog a lágerben állandóan adódott. De ha nem történt semmi, akkor gondoskodtak eseményről, és hajnali 4 órakor sorakoztattak.

R. Laci, ti hányadikán értetek Auschwitzba, illetőleg Birkenauba?

L. Úgy rémlik, hogy Péter Pál napkor, azaz június 29-én érkeztünk meg. Mi nem a többiekkel együtt mentünk, mert a mosoni gettóból egyszer hazaengedtek apámmal. Rövid idő eltelte után újra jött értünk a rendőr, felvittek Mosonmagyaróvárra, a rendőrség fogdájába, ami a Városház udvarának a hátsó részében helyezkedett el. Itt tízvalahányunkat őriztek. Egy-két nap múlva a rendőrfogalmazó tudatta velünk, hogy az egész csoportot Székesfehérvárra viszik rendőri felügyelettel

R. Nálunk először a vegyesházásokat megkülönböztették, anyám kimehetett a gettóból (ugyanis a keresztény anyámat is bevitték velünk). De azt nem értettem, hogy apámmal mi miért nem mehettünk vele? Mi június 16-án érkeztünk meg Auschwitzba (erre a napra emlékezve készült az emlékmű is Léván a temetőben). Akkor hatalmas tüzek égtek. Olyan sok transport érkezett, hogy a kemencék nem győzték az égetést, gödrökben is folyt a megsemmisítés. És azt a szagot, ami ott érződött, azt nem lehet elfelejteni!

L. Megérkezésünkkel éreztük, hogy valami olyan történik ott, amire nem készültünk fel. Félelmet keltett bennünk mindaz, amit éjszaka láttunk, és mindezt még tetőzte az égett hússzag, amit állandóan éreztünk.

R. Amikor Auschwitzba érkeztünk, az úton senkit sem láttunk. Két oldalról barakkok álltak, de senki sem tartózkodott kint. Egyszerre csak ketten- hárman is kiszaladtak és kiabáltak nekünk, hogy „Ha van élelmetek, dobjátok ki, mert nektek erre nem lesz szükségetek, tőletek mindent elvesznek” Erre a nálunk lévő élelmet odadoztuk. És akkor egy Kápó, mint egy tigris – egy mokány kis ember – oda futott, szétverte az embereket, és elkobozta a bedobált dolgokat. Láttuk a tüzeket. A fürdőben a ruháinkat egy rakásra raktuk, mondták, ha visszajövünk, a földön megtaláljuk a holminkat. De a másik oldalon jöttünk ki (a cipőimet már elcseréltem cigarettára a papámnak), és akkor az ott álló Kápók (akik zsidók voltak) közénk vertek. Megtanulták ezeket a módszereket, hisz másképpen nem érvényesülhettek.

Egy lévai Ringwald nevű ember állandóan azt mondogatta: „no, no, no!” Ezt arra mondta, amikor a Kápók olyasmit mondtak, hogy „Ti még otthon éltetek, amikor mi már ide kerültünk, fogd be a pofádat!” Ez a Ringwald aztán az egyiknek jót lekevert. Érezte, hogy valami nincs rendjén, ezért a többiek közé vegyült, kivette a műfogsorát, ami miatt megváltozott az arca. Keresték, e miatt minket egész éjjel ott tartottak, ahol az a Suzen volt a fürdőnél. Mi ott ültünk, és persze nagyon akarták tudni, ki beszélt vissza? Mindenkinek az arcába néztek, de mivel kivette a műfogsorát, az álla fölfelé állt, ki tudja ezt tanúsítani? És akkor egy 14 éves gyerek állította, hogy ő megismerné. Kihívták, és ahogy ment a sorok között, odasúgták neki: „Ha elárulod, nem jössz haza élve, érted?” De végigcsinálta a cirkuszt, mindenkit nézegetett, és mivel félt a fenyegetéstől, azt mondta: „Itt nincs, nem találom meg!” Majd bevitték minket a barakkba, és akkor mutatott a Kápó egy fölakasztott embert. Mondta, hogy azért akasztották fel, mert találtak nála aranyat és ékszeret. Tehát felszólított minket, az értékek leadására. A lévai Klein cukorgyáros (aki cca. 10 embert foglalkoztató kis üzem egykori tulajdonosa) a cukorka készítő gépét, amit eddig elcipelt, a barakkban leadta. Emlékszem arra, amikor egyszer jött egy cigány, és hozott negyed kenyeret, hozzá véres hurkát, margarint, meg lekvárt. Kínálta, és mondta: „Briliánt, briliánt”. Nem is

kellett neki más érte, csak briliáns. De később aztán az egész cigánytáborot gyerekestől, mindenestül a gázba kergették.

Ezt követően fogdostak embereket munkára, engem is elkaptak egyszer. Egy öreg vajda azt mondta nekem: „három forduló anyagot viszel, aztán mehetsz, megértetted?” Válaszoltam, hogy meg, meg. Első térés után meglógtam, de aztán meg is fogtak valakik. Később kiválasztottak bennünket munkára, ott megszűntünk egyénné lenni. Még néhány alkalmatlant kiszelektáltak, akiket gázba küldtek. Egyeseket a Bunába küldtek dolgozni (a Buna egy vegyipari üzem, ahol a foglyokat dolgoztatták). Ide vitték a lévai Hoch Miskát, aki még ma is él Izraelben.

Eszembe jut egy eset. Egy idős embernek mondták: „Te nem mész munkára, te itt maradsz!” És ez az ember tudta, ha itt marad, akkor a gázba kerül. Emlékszem egy kövér emberre, aki szintén munkára járt, akinek azt mondta a Kápó: Jól van, mehetsz tovább munkára, ha birkóztok, és erősebbnek bizonyulsz, mint a másik.” Akkor ez a szegény úgy harcolt, úgy nekiment a másiknak, mint aki a láncról szabadult. Az a másik egy kicsit visszahőkölt, így a kövér nyert, de hiába, a gázhaláltól ez sem mentette meg, hisz beteg emberként kiszelektálták. Amikor arra került a sor, hogy megyünk Allachba, akkor a B. táborba kerültünk, a szélső, kapu mögötti barakkba, úgy gondolom, hogy mindketten egy transporttal érkezhettünk meg.

L. Én Auswitzban a cigánytáborba kerültem, itt választottak szét apámtól, és olyan barakkba helyeztek, ahol velem hasonló korú fiatalokat választottak ki, kb. 500-600-an lehettünk. Mi egész nap a szabadban, a két barakk között tartózkodtunk, a barakkban csak éjszaka lehettünk. A barakk nap közben teljesen üresen állt. Mivel ágyak a barakkban hiányoztak, lefekvéskor az ott lévő hosszú deszkákat szétraktuk a betonra, és úgy helyezkedett el mindenki, ahogyan tudott. Ezeket a deszkákat reggel vissza kellett rakni egy halomba. A barakkunktól messzebbre, a mosdónak használt épületben a cigány blokkparancsnok kíséretével mentünk, aki az egész úton sétabottal „egyengetett” bennünket. Csak mosakodhattunk, de nem ihattunk! Azt mondták, hogy a víztől gyomorgörcsöt kapunk.

Később apámmal egy csoportba kerültem. Valószínű, hogy apám perfekt német tudásának köszönhető, hogy ezt így el tudta intézni. Még ezen a napon bevagoníroztak bennünket. Így utaztunk kb. 2 napig és érkeztünk meg a München és Dachau között lévő Allach nevű táborba.

A tábor két részből állt. Az egyik része több ezer fős KZ láger, és egy lekerített rész, ahova a mi transportunk került, kb. 800 fővel. Ez a tábor a TODT-szervezethez tartozott. A katonai parancsnoka akkor egy Weermacht főhadnagy volt. A mellettünk lévő tábor kb. 3-5000 főből állt, annak a parancsnoka egy SS főhadnagy.

R. Egyszer csak, láttuk, hogy Weermacht katonák vesznek át minket, nem SS-ek. Nagyon örültünk annak, hogy az SS-ek kezéből kikerültünk.

Egy transportba tartoztunk néhány hétig, előtte karanténban is együtt lehettünk. Amikor odaérkeztünk, nem a földön, hanem emeletes ágyakon feküdtünk szalmazsák nélkül, de az oldaldeszkák miatt nem fértünk be. Úgy emlékszem, hogy az apám nem fért be, és én lemásztam, így a csupasz betonon, a földön feküdtem. Apámon két foltok mutatkoztak, de nem attól, hogy ott feküdt, hanem a helyfoglaláskori tülekedéstől. Kolbász vastagságú foltok éktelenkedtek a karján.

L. Arra emlékszem, amikor a sárgarépát loptuk Halingenben. A répát faházban, egy ládában tartották, és amikor jöttünk ki, mindig belenyúltunk a ládába, és kint a kivett répát a hóba dugtuk, így eltűnt az egész láda répa. Mondtam, hogy ebből baj lesz. De hiába keresték, nem találták a répát. A hólapátolásnál szépen előkerültek a répák. Mind megettük, mert bevinni senki sem merte, mert sokszor kutattak, és ha bárkit lopáson rajtakaptak, azt kiállították. Akadtak, akik ezt megkockáztatták maguknak, de ha véletlenül megmotoztak valakit, ott már nem tudott megszabadulni az eldugott holmitól. Ha kiállították, akkor 20-25 botütést kapott, amihez vastag villanykábelt használtak.

R. Kizavartak minket a határba. Nap közben, ahogy mentünk a mezőn keresztül – működött szállt, amikor bombáztak – a takarmányrépát kihúzogattuk a földből, amiből egy sem került a lágerba, mert ne hogy bajba kerüljünk.

A TODT-lágerban sokat kellett dolgozni. A Todtosok külön uniformist viseltek. Ott a TODT-táborban emlékszem egy fiatal gyerekre (ha jól emlékszem, cseh állampolgár), nagyon hasonlítottunk egymásra, sokan megkérdezték, hogy testvérek vagyunk-e?

L. A TODT-egyenruha keki színű, a régi magyar katonai ruha színéhez hasonló. Abban a táborban (KZ tábor), ahova először kerültünk, emlékezetem szerint kb. 800 ember tartózkodott. Távollabb helyezték el a hadifoglyokat, oroszokat, ugyan azon a soron. A KZ tábor főnökét JOSEF JAROLIN-nak, (azt hiszem SS Obersturmführer) hívták. Itt romeltakarítást végeztünk. Jártunk Passingba két-három hétig, ott a lágereltester báró SCHÖNHERCZ, s ő jött velünk. Először 25-en, aztán 20-an mentünk, ez is prima munkahely, könnyebben viseltük a megpróbáltatásokat.

R. És az apácákra az erdőben, emlékszel? Ezek az apácák nagyon rendesen viselkedtek velünk. Normálisan főztek, és ők mindig hozzáadtak egy-két margarín szeletet, és gerslit főztek az ételbe. Ott annyit ehettünk, amennyi belénk fért. Amikor először mentünk, rögtön figyelmeztettek: „Ide figyelj, itt ehetsz, amennyit akarsz, de erről senkinek ne mesélj!” Mi ott barakkokat építettünk, fűrészeltünk ablakráamákat, ablakokat felszögeztem, és hasonló dolgokat végeztünk És az valami csodálatosan hangzott, hogy annyit ehettek, amennyit bírok! Ennyi, ami a közös emlékezésből leírásra került, de ez is jól bemutatja a lágerbeli életünket.

Mosonmagyaróvár 2003. február 11.”

(sz. megj. Az emlékezők édesapjuk: No. 79037 Back Antal 1944. 12. 15.-én, No. 79242 Gertler Fülöp 1944. 12. 11.-én elpusztultak a mühlldofi KZ.-ban.)

BREUER JENŐ volt mosonszentjános-i lakos visszaemlékezése: “Mielőtt visszaidézném a családkunk deportálásának szomorú történetét, szükségesnek tartom megemlíteni, hogy az azt megelőző 6 évben nagyon keveset tartózkodtam lakóhelyemen, mivel Miskolcon internátusban laktam. Ezért az akkori események itthoni történeteiről nagyon keveset tudok.

A minket ért tragédiáról nagy vonalakban emlékezem: 1944. március – áprilisban a mosoni gettóba kerültem. Áprilistól 1945. januárjáig munkaszolgálatot teljesíttem kocsisként valamelyik alakulat törzsében. Az igmándi (Komárom) erdőben kezdődött a munkaszolgálat és itt talákoztam édesapámmal Breuer Rezső körállatorvossal, aki akkor 53 éves volt az után, hogy őt a győri gettóból vették ki. Édesapámmal végig együtt teljesítettük a munkaszolgálat nehéz hónapjait egészen a felszabadulásunkig. 1945. januártól március végéig a német TODT-alakulat keretében még Magyarország területén mindenféle munkát végeztünk. Abban az egységben, ahol édesapámmal és még 3 munkaszolgálatos társammal szolgáltunk, egy magyaróvári gimnáziumi tanár (katonatiszt volt) magához hívatta édesapámat, és egy másik idősebb munkaszolgálatost. Felajánlotta segítségét megszöktetésünkre a bakonyi hegységbe. Ez akkor volt, mielőtt átadtak volna minket a németeknek. A két öregünk nem fogadta el az ajánlatot, mert nem hitték el még akkor sem, hogy mi lesz a végünk.

1945. áprilisában: gyalogmenet Ausztriába, Mauthausen felé. Útközben sáncásás, len-nyüvés, stb. volt a feladatunk. Átmeneteltünk Gunskirchen táborába. Itt halt meg május elején a mosoni Weisz Henrik mészkereskedő fia, Weisz Tibor (sz. Moson, 1925. május 21.), én cipeltem a tömegsírhoz.

1945. május 6-án (vagy 7-én) az amerikai csapatok szabadítottak fel bennünket. Édesapámmal együtt kórházba kerültünk, aki sajnos május 8-án végelgyengülésben a Hörsching-i kórházban meghalt. Én hastífusszal a kórházban feküdtem, majd július végéig a Hörschingben lévő átmeneti lágerben voltam.

1945. júliusban, amikor elfoglalták az orosz csapatok a végleges megszállási területüket, minket a magyar menekültekkel együtt hajtottak Magyarországra felé. Gyalogmenetben – hasonlóan a német meneteléshez – ismét hajtván, éhezve, fázva, tetvesen közeledtünk hazánk felé. (A mi csoportunkból is egyik férfit, aki félreállt az úton a szükségét elvégezni, hasba lötték a katonák). Nekem sikerült Bécs előtt 70 kilométerrel megszöknöm kétszeres próbálkozás és kétszeres könyörtelen verés után. Ezután a hátralévő utat Mosonszentjánosig nagy részben vonaton tettem meg, és ott is maradtam a falumban 8 hónapig, várva hozzátartozóim visszaérkezését.

Családunkból Ella nevű nővérem érkezett csak vissza 1945 decemberében testileg és lelkileg teljesen összetörve. Nővérem mesélte el, hogy 1944. júniusában édesanyánkkal, Breuer Rezsóné sz. Szarvas Janka 53 éves, és szarvas Henrik 54 éves nagybátyámmal, aki mosonszentpéteri lakos volt, együtt kerültek a győri gettóba, ahonnan az auschwitzi koncentrációs táborba cipelték őket. A szelekció során édesanyám és valószínűleg a nagybátyám is a halálraítéltek közé került, és megsemmisítették őket. Nővérem munkára lett kiválasztva, és a Bergen-Belseni táborba lett küldve, ahol 1945-ben az angolok szabadították fel.

Szükségesnek tartom megemlékezni azokról is, akik életük veszélyeztetésével segíteni akartak rajtunk, illetőleg akik segítséget nyújtottak. Egy rokonomtól tudom, hogy Őt Mosonszentjánoson néhány napig elbújtatták. Ez a mentés is hozzájárult az életbenmaradásához.

Hazatérésemkor sikerült kézhez kapnom az elkobzott ingóságaink eladásáról készült jegyzőkönyveket és egy nyugtát a zsidó vagyontól adóra elszámolva és egy szolgálati jegyet. A jegyzőkönyvek a következők:

“Jegyzőkönyv. Felvétel Mosonszentjános községben 1945. február hó 23-án. Tárgy: 1 drb használt porszívó, 1 drb használt üst. Különböző kisebb edények. 2 drb használt ágy matraccal, 2 drb használt ruhaszekrény, 2 drb használt éjjeli szekrény (Szekely Arnold bútorai voltak). 2 drb erősen használt ágyelő szőnyeg, 1 drb erősen használt ebédlő szőnyeg, 2 drb kis vaskazetta, 1 drb tükör. Összesen: 920 pengő. 1 drb könyvszekrény, 1 drb íróasztal eleje üveges, 1 drb párnázott karosszék (Bloch Manó bútorai voltak). Összesen 400 pengő.

1 drb fehér kombinált szekrény, 1 drb Csepel varrógép, 2 drb fehér karosszék, 1 drb vaságy (Breier Rezső bútorai voltak). Összesen: 800 pengő.

1 drb használt falvédő szőnyeg, 1 drb használt ebédlőszőnyeg (Bloch Manóé volt) 500 pengő. Együtt összesen 2.620, azaz Kettőezerhatszázhusz pengő, mely összegnek a 157.880 sz. csekkszámra való befizetése ellenében az ingóságok Bognár József és Bognár Katalinnak át lettek adva. Kmft. Unger sk. községi bírós. h. pártmegbízott: olvashatatlan aláírás. m.kir. pőrim. felügyelő: olvashatatlan aláírás. tanú szakértő: olvashatatlan aláírás. m.kir.pőri fővigyázó: Zabolai Endre s.k.”

“Jegyzőkönyv. Felvétel Mosonszentjános községben 1945. évi február hó 23-án. Tárgy: 1 drb toalett tükör. 1 drb hangulatlámpa, 1 drb kisasztalka, 2 drb ruhaszekrény, 2 drb éjjeliszekrény, 1 drb négyszögletes asztal, 1 drb mángorló, 2 drb kis stélázi, 1 drb igen

használt konyhaasztal, 3 drb igen használt konyhaszék, 1 drb igen használt konyha kredenc, 1 drb igen használt mosogató asztal, 1 drb igen használt mosdó, 1 drb fásláda. (Breier Rezső bútorai voltak). Összesen: 490 pengő, azaz Négyszázkilencven pengő, amely összegnek a 157.880 számú csekkszámára való befizetése ellenében az ingóságok Bognár Istvánné és Wachtler Istvánné vevőknek át lettek adva. Kmft. Unger sk. községi bíró h. pártmegbízott: olvashatatlan aláírás. mkir. pőöri felügyelő: olvashatatlan aláírás. tanú, szakértő: olvashatatlan aláírás. Zabolai Endre sk. fővigyázó.”

“Jegyzőkönyv. Felvétellett Mosonszentjános közsében 1945. évi február hó 23-án. Tárgy: 1 drb salgótarjáni kályha, Székely Arnoldé volt. 4 drb fotelszék Breier Rezsőé volt. 1 drb sezlón Breier Rezsőé volt. 1 drb páncélszekrény Székely Arnoldé volt. A fenti bútorok a Nyilaskeresztes párt mosonszentjánosi pártja részére ki lett adva. Kmft. Unger sk. községi bíró h., pártmegbízott olvashatatlan aláírás. m.kir. pőöri felügyelő olvashatatlan aláírás. tanú: olvashatatlan aláírás. Zabolai Endre sk. fővigyázó.”

“Jegyzőkönyv. Felvétellett Mosonszentjános községben 1945. évi február hó 23-án. Tárgy: Zsidó vagyonok értékesítése. 2 drb linóleum. 1 drb ovális asztal, mely tárgyak a mosonszentjánosi zöldkereszt részére át lett adva. Kmft. Unger sk. községi bíró h. pártmegbízott: olvashatatlan aláírás. m.kir. pőöri felügyelő: Olvashatatlan aláírás. tanú: olvashatatlan aláírás. m.kir.pőöri fővigyázó: Zabolai Endre sk.”

“Jegyzőkönyv. felvétellett Mosonszentjános községben 1945. évi február hó 23-án. Tárgy: Zsidó ingóságok értékesítése. 1 drb kerti pad, Breier Rezsőé volt. 1 drb kertiszék, 1 drb hármás szekrény, igen használt, 1 drb 5 méter futószőnyeg erősen használt, Bloch Manóé volt. Összesen 470 pengő, azaz Négyszázhetven pengő, mely összegnek a 157.880 sz. csekkre való befizetése ellenében a tárgyak Endrődy Lajosnak ki lettek adva. Unger sk. községi bíró h. pártmegbízott: olvashatatlan aláírás. m.kir.pőöri felügyelő: olvashatatlan aláírás. tanú: olvashatatlan aláírás. m.kir. pőöri fővigyázó: Zabolai Endre sk.”

“Ellennyugta. 635 P 32 f-ről, azaz Hatszázharmincöt pengő 32 fillérről, mely összeget alulírott zsidóvagyonból befolyt összeg éspedig: izr.hitközség javára letét 149 P, Rutai Székely javára letét 42. 44 P. Birkmayer Bloch Paula javára letét, 221,88 P. Birkmayer Goldberger javára fáért 138 P. Vöröskereszt Breuer javára tűzifáért 84 P. összesen 635. 32 P. fejében község pénztárába hogy befizettem ellennyugtatom. Mosonszentjános, 1945. II. 22. P.H. Moson vármegyé Unger sk. pénzt. – előttünk, mint tanuk: olvashatatlan aláírás.”

“Nyugta. 3283 P 40 fillér, azaz Háromezerkettőszáznyolcvanhárom- pengő 40 fillérről, mely összeget alulírott község pénztárából, Zsidóvagyonból adóra elszámolva Bloch Manó 1.278.85 bev. az A 153/945/a, Bloch Paula 390.39 bev. az A. 154/9451/a. Breuer Rezső 649.97 bev. az A. 155/945/ a, Goldberger Bernát 273.70 bev. az A 156/945/a, összesen 3283.40 fejében, hogy felvettem, ezennel elismerem. Mosonszentjános, 1945. II. 15. P.H. Unger sk. pénzt. Olvashatatlan aláírás.”

“Jegyzőkönyv. Felvétellett Mosonszentjános községben 1945. évi február hó 23-án. Tárgy: 1 drb fiókos szekrény, 1 drb ebédlőasztal, 1 drb ebédlőkredenc, 6 drb ebédlőszék, 2 drb igenhasznált fotel, 1 drb kis töltött szék, 1 drb 4 égős csillár (Bloch Manó bútorai voltak), 2 drb fali villanylámpa, 1 drb virágállvány, 1 drb vitrin, 1 drb hangulatlámpa, 1 drb erősen használt ágyelő szőnyeg, 1 drb kis tizedes mérleg, Breier Rezsőé volt. 1 drb zsúrasztal. összesen 1.180 pengő, mely összegnek a 157.880 sz. csekkre való befizetése ellenében a tárgyak Schmidt Henrik vevőnek ki lettek adva. Kmft. Unger sk. községi bíró h. pártmegbízott: olvashatatlan aláírás. m. kir. pőöri felügyelő: olvashatatlan aláírás. m.kir.pőöri fővigyázó: Zabolai Endre sk.”

“Elismervény. Breier Rezső volt mosonszentjánosi lakos tulajdonát képező 1 db igen használt régi rendszerű írógép a mosonszentjánosi Nyilaskeresztes Párt részére átadatott. Mosonszentjános, 1945. március 9. Pártvezető: Olvashatatlan aláírás. m. kir. pénzügyőri felügyelő: Olvashatatlan aláírás. tanú: olvashatatlan aláírás. m. kir. pénzügyőri fővigyázó: Zabolai Endre sk.”

“M. kir. 234. Vöröskereszt vasúti segélyállomás gazdasági hivatala. Szolgálati jegy. Hegyeshalom, 1944. december 28-án. Kérek a m. kir. 234. sz. vör. ker.vasúti segélyállomás részére 1/egy drb mérleget súlyokkal, 1 drb szitát, 10 drb súrolókefét, 102 csomag mosószert nyugta ellenében kiadni. P.H. Nánássy sk. gh. főnök. Holéczy István m. kir. pénzügyőri biztos úrnak, Helyben.”

“Jegyzőkönyv. Felvétellett Mosonszentjános községben 1945. évi február hó 24-én. Tárgy: Zsidó ingóságok értékesítése. 1 db fürdőkád, kályhával, 1 db WC ülökével, 1 db tükör állvánnyal, Bloch Manó tulajdona. 1 db fürdőkád kályhával és mosdóval, Breier Rezső tulajdona, Összesen 500.- P.

1 db kispad, 1 db takaréktűzhely, 1 db sárga szekrény, 1 db sárga ágy Bloch Manó tulajdona. 1 db sárga kisasztal, 1 db fürdőszoba berendezés, Székely Arnold tulajdona. Összesen 500.- P.

4 db párnázott támlásszék, 2 db fotelszék, 1 db ebédlőasztal, 1 db kombináltsekreány, 1 db ruhaszekerány, 1 db rőcamié, 1 db szennyesláda, 1 db konyhaasztal, 1 db 3 részes konyhaszekerány, 1 db fiókos fehér konyhaasztal, Breier Rezső tulajdona. Összesen 2500.- P.

1 db fali ingaóra, Bloch Manó tulajdona. Összesen 60,- P. 1 db takaréktűzhely, Bloch Manó tulajdona. 1 db “Balaton” kályha, 1 db “Kalór” kályha, 1 db “Luxor” asztali tűzhely, Breier Rezső tulajdona. Összesen 600.- P. 700 db fürdőszoba-csempe, Breier Rezső tulajdona, összesen 210.- P. 3 négyzetméter táblaüveg, Breier Rezső tulajdona, összesen 100.- P. Mindösszesen: 4470.- P. azaz Négyezernégy százhetven pengő, mely összegnek a 157.880. sz. csekszámlára való befizetése után az ingóságokat a mosonszentjánosi község előljáróságának átadtuk. Kmft. Unger sk. bíró h. pártmegbízott: olvashatatlan aláírás. m. kir. pénzügyőri felügyelő: olvashatatlan aláírás. tanú szakértő: olvashatatlan aláírás. m. kir. pénzügyőri fővigyázó: Zabolai Endre sk.”

1946.áprilisáig tartózkodtam Mosonszentjánoson. Majd a sváb kitelepüléssel elhagytam Magyarországot, miután kilátástalannak láttam a helyzetemet.”

Egy németországi iskolában, Güterslohban a szülők és a diákok készítettek egy könyvet. Ebben feldolgozták a hozzájuk földrajzilag közeleső Lippstadt-ban (légvonalban 25 km) a II. világháborúban működtetett koncentrációs tábor és lakóinak történetét. A könyv megírásával azt a célt szeretnék szolgálni, hogy az iskola, a város és minden érdeklődő hiteles ismereteket szerezhessen a III. Birodalomban koncentrációs lágerekbe zárt kényszermunkások szenvedéseiről.

A munka elkészítésekor felkutattak és felkértek túlélőket visszaemlékezések készítésére, és ezek között szerepel a magyar származású Lici Cimber (Adler Aliz Rajkáról) is.

“Alice Cimber beszámolója az Anne-Frank- Arbeitsgemeinschaft Die Kindergraber von Gütersloh (Stadt Gütersloh) c. könyvből: Tel Aviv, Israel,

1991. 12. 31. Igen tisztelt Limper Úr! December 12.-i levelét örömmel olvastam. Ezúton szeretnék köszönetet mondani az Anne-Frank Iskola névadó ünnepségéről szóló brossuráért. Szíves kérésére szeretnék mindent megosztani Önnel, ami emlékezetemben megmaradt.

... Auschwitz-ban meztelenül, felemelt kezekkel, ötös sorban kellett állnunk, és úgymond “szelektáltak” minket. A csoport egy részét munkára fogták, és felöltöztették. Köztük voltam én, illetve édesanyám is. A többieket, akiket nem választották ki, valószínűleg “elgázosították”. Következő nap marhavagonokba ültettek bennünket. Már nem tudok visszaemlékezni rá, hogy hány napon keresztül vonatoztunk. Amint megérkeztünk Lippstadtba, barakkokba osztottak minket és reggelente felsorakoztunk, majd munkába indultunk. Én naponta 12 órát dolgoztam a L. E. M. Acélműveknél kétműszakos váltásban egy csiszológépen. Munka után visszatértünk a táborba, és újból felsorakoztunk. Emlékszem, kabátjainknak kétféle ujja volt, ugyanis kicseréltük egymás közt a ruhaujjakat, így messziről látszott, hogy foglyok vagyunk. Táplálékunk is szegényes volt.

11 hónap után váratlanul összeszedtek és gyalogosan hajtottak el minket az SS-katonák és kutyáik felügyelete alatt. Nappal parasztoknál az istállóban rejtették el kis csoportunkat, éjszaka pedig továbbmeneteltünk. Hogy mindez mennyi ideig tartott, sajnos már nem tudom, de számomra maga volt az örökkévalóság. Akkor teljesen mindegy volt, hogy agyonlőnek-e, vagy sem, az erőm fogytán volt. Kaunitzba érkezve az SS-katonák ránk parancsoltak: “Mindenki hasra! – Nem sokkal később, amikor feleszméltünk és körülnéztünk, már nem voltak SS-tisztek. Nem messze amerikai repülőgépeket és katonákat pillantottunk meg. Ez az érzés leírhatatlan, az álmunk valósággá vált...”

Ez az, ami még az emlékezetemben megmaradt. Remélem, történetemmel további információkhoz juttathattam. Ezek egy 16 éves lány keserű tapasztalatai. Minden jót és további sikeres munkát kívánok. Szívélyes üdvözzel: Lici Cimber”.

Olvastuk az Anne-Frank Iskola által kiadott könyvben Lici Cimber beszámolóját, és sikerült vele kapcsolatot teremtenünk. Kérésünkre leírta családjuk deportálásának történetét, melyet az alábbiakban ismertetünk:

LICI CIMBER (ADLER ALIZ) volt rajkai lakos visszaemlékezése: “Rajkáról lovas-kocsival – emlékezetem szerint – 1944. május 15-én vittek bennünket Mosonmagyaróvárra. Már nem emlékszem arra, hogy mit vihettünk magunkkal: mit is lehetett már akkor vinni? Élesen emlékszem arra, ahogy indulás előtt apukám állt a házunkban mozdulatlanul... azután felültünk a kocsira: anyukám, apukám és én, Jancsi öcsémmel együtt. A részletek elhomályosulnak, mintha egy rossz rémálmom lett volna.

Mosonmagyaróváron a Vásár-tér 7. számú házban laktak Weiner Miksáék, egy lányuk volt, Rózsi volt a neve. Itt lettünk elszállásolva. Arra már nem emlékszem, hogy hány napig laktunk itt. A fiatalokat – mint engemet is – a szántóföldre vittek dolgozni, a földet kellett gyomlálni. Anyukám nem akart engem elengedni, mert a fiúk és a lányok együtt mentek. Én azután elkerültem egy keresztény családhoz – nevükre nem emlékszem – ott mosogattam, takarítottam. Elszorul a szívem, mikor eszembe jut az az eset, amikor vendégség volt, sok süteményt készítettek, nekem még egy pohár vizet sem adtak.

Ezután az Osztermayer utcában lévő Deutsch-házba lettünk költöztetve, ott volt az egyik gettó. Itt sokan voltak már összezsúfolva, mi a szalmapadláson laktunk.

Június 6-án Mosonból Győrbe vittek minket vonattal. Csendőrök kíséretével érkeztünk meg gyárvárosba, koldusoknak lakhelyére. Gyalog mentünk a szálláshelyünkre,

holmijaink közül csak azt vihettük magunkkal, ami elfért a kezünkben. Borzasztó körülmények között laktunk az összezsúfolt győri zsidókkal együtt. Közös konyha, kondérból osztották az ételt. Körülbelül két hétig voltunk itt.

Győrből két transport ment Auschwitzba. Arra emlékszem, hogy a győri gettóban azt mondták, hogy az idősek jelentkezzenek, őket kiviszik a vagonokhoz. Semmit sem kell magukkal vinni, mert majd velünk ott fognak találkozni. Így anyai nagyapám a 82 éves Weisz Ignác, a 71 éves nagyanyám Weisz Ignácné sz. Weisz Mária (Mici néninek szólították) is elment az idősekkel. Mi már többet nem láttuk szegénykéket. Lehet, hogy nem is érkeztek meg élve Auschwitzba, mert nem bírták elviselni az utazást.

Mi is a második transporttal indultunk. Gyalog mentünk a vagonokhoz, a győri teherpályaudvarra. A tehervagonokban körülbelül 70-80-an lettünk összezsúfolva, de ki emlékszik erre pontosan? Én nem emlékszem arra, hogy a vonat megállt-e útközben, vagy sem. Krausz Évi pusztasomorjai barátnőm mondta el nekem, hogy Kassán adtak át bennünket a németeknek.

Megérkeztünk Auschwitzba. A vagonokból leszállítottak az SS-ek, "Kifelé! Kifelé!" – kiabálták. Megérkezésünkkor már nem láttam apukát, a 15 éves Jancsi öcsémet. Hogy mi lett velük? Az lett, mint a többi 6 millió zsidóval, akik fiatalok, öregek, munkaképtelenek és betegek voltak.

Anyukámmal együtt meneteltünk Mengele elé, aki megkérdezte, hogy hány éves vagyok? Mondtam, 16! Továbbmenve hátranéztem, láttam, hogy anyukám mögöttem van. Ugyancsak erre az oldalra került anyukám nővére, özv. Weisz Ignácné sz. Weisz Anna, Ungár Teréz, Weisz Zsuzsi (szintén rajkai lakosok voltak). Hat hétig voltunk Auschwitzban., barakkokban laktunk, a földön feküdtünk, de nem tudtuk kiegyenesíteni magunkat, mert rengetegen voltunk. Volt velünk két leány a mamájukkal, de az anyukájuk ott halt meg közöttünk. Arra is emlékszem, hogy ahogy feküdtünk a földön, az én anyukám halkán suttogta, hogy itt égetnek, mert a füst szaga az orrunkban érződött. Egész nap sorakozó volt, azaz ötös sorokban álltunk, vagy le kellett térdelnünk, kezünket feltartva.

Azután egy napon munkára választottak ki bennünket. Meztelenül ötösével kellett Mengele elé állnunk. Én voltam az első, mögöttem anyuka, Adler Sigfridné sz. Weisz Paula, nővére özv. Weisz Ignácné sz. Weisz Anna, Ungár Teréz (Tercsi) és Weisz Zsuzsanna. Akiket kiválasztottak, beküldték egy barakkba. Anyukám úgy ugrott utánunk be a barakkba, szerencsére nem vették észre. Anna néni Auschwitzban akart maradni, mert látni akarta két fiát, a 15 éves Weisz Zoltánt és a 17 éves Weisz Györgyöt akik, akkor már ki tudja, hol voltak? Talán már nem is éltek! Anna néném is elpusztult Auschwitzban. Volt velünk egy győri anya két leányával – a nevükre már nem emlékszem - . Álltak a sorban meztelenül, a két leányt kiválasztották a munkára, beküldték a barakkba. Édesanyjuk be akart utánuk ugrani, mint az én anyukám, de észrevették és összeverték őket, az anyát és a leányait. Többé nem láttam őket.

Édesanyámnak volt egy testvére, dr. Weisz Henrik, Rácalmáson laktak Éva nevű feleségével és Ági kisleányukkal, aki 3-4 éves lehetett. Anyukámmal szoktunk hozzájuk látogatónak menni. Akkor Henrik bácsi elvitt Pestre Poldi bácsihoz, és feleségéhez, Zelma nénihez (apukám testvérei voltak). Mind elpusztultak, csak Zelma néni tudott hazajönni. Úgy tudom, szegény Henrik bácsi a krematóriumban dolgozott, mert Auschwitzban hallottam, hogy az orvosokat ott dolgoztatták.

Amikor minket munkára kiválasztottak, vagonokban Lippstadtba vittek. Ott 12 órai munkát végeztünk egy municiós gyárban egy héten éjjeli, egy héten nappali munkára voltunk beosztva. Együtt dolgoztunk édesanyámmal, de nem tudta senki sem, hogy ő az anyukám, eltitkoltuk, nehogy baj legyen belőle. Ugyancsak itt dolgoztam együtt a mosonszetjánosi Breuer Ellával is. Körülbelül 11 hónapig voltunk itt, azután SS-katonák és kutyák kíséretével az SS-katonák kondérait felváltva kellett tolnunk. Bergen-Belsenbe akartak bennünket hajtani. Nappal a parasztok istállóiban voltunk, hogy az amerikai repülők ne lássanak meg minket. Éjjel gyalogoltunk és elérkeztünk Kaunitz faluig, ott egy szántóföldön kiabálták az SS-ek: "Mindenki feküdjön le!" Hasra feküdtünk. Az SS-ek eltűntek. Az amerikaiak szabadítottak fel.

Anyukámmal sok viszontagságon mentünk keresztül, de életben maradtunk. Apukám, Jancsi öcsém, nagyszüleim, és sok-sok rokonom gázhalál áldozatai lettek. Még egy fényképem sincs róluk. Mi nem tértünk többé vissza Magyarországra."

Eredics Tamás.

„Ha anyai nagyszüleimre gondolok, ismét átélem gyermekkorom félelmetes időszakát, amikor családunk minden tagja életveszélyben élt. Munkában megfáradt, idősödő nagyszüleimet Kopfstein Izidor asztalost, és Kopfstein Izidorné sz. Léderer Fány baromfikereskedőt beterelték a győri gettóba, ahonnan június 11-én, vagy 13-án a Győrből induló marhavagonba préselve a többi zsidó származásával együtt Auschwitzba hurcolták. Velük együtt vitték el két lányukat, családjukkal együtt, Beck Lászlóné sz. Kopfstein Jolán kézimunka-készítőt férjével, Beck László szabóval és Ágota nevű 6 éves kisleányukkal, valamint Stern Károlyné sz. Kopfstein Rózsi női szabót 4 éves Éva nevű gyermekükkel. (Stern Károlyt korábban munkaszolgálatra hívták be, így nem került a deportáló vagonba).

Édesanyám Eredics Miklósné sz. Kopfstein Gizella harmadik lányuk nagyszüleimnek. Katolikus vallású édesapámmal kötött vegyes házasságukból ketten születtünk, én 1935-ben, Márta húgom 1939-ben. Anyámat 1944. márciusában Győrben, a Szent Imre templomban (Nádorváros) Szelestyei Béla plébános úr keresztelte meg. Sajnos ennek ellenére a sorsát ő sem kerülhette el. A gettó kiürítése után, június 22-én (csütörtöki napon) Győr belvárosában, a Baross hídon Nagy nevezetű győri rendőrnnyomozó fogta el, és kérdőre vonta, hogy miért nem hordja a sárga csillagot? Anyukám tudta, hogy zsidónak született, de úgy gondolta, hogy mivel áttért, ez mentességet biztosít a számára. Ezt követő nap, június 23-án (pénteken) jöttek érte a Wenzes Jenő utcai lakásunkra, és a húgommal együtt begyűjtötték őket a Győr-szigeti Imaház utcai gettóba. Én döbbenetben álltam az utcán, és tehetetlenül néztem végig elvitelüket. Apám több hivatalos helyen eljárta a kiszabadításuk érdekében, de csak a húgom kiadatása sikerült a Polgármesteri Hivatalon keresztül.

Édesanyámat – a többi fogvatartottal együtt (Kohn Fridára, későbbi nevén Langnéra, és Péknére emlékszem) – Győrből Székesfehérvár- Kecskemét útvonalon Auschwitzba hurcolták, ahonnan később egy berlini Repülőgépgyárba került munkásnak, ahol dolgoztatták a rabokat.

Mi itt maradtunk anya nélkül. Édesapám elvitt a húgommal együtt Vas megyébe, Ölbő-Alsószelestyén lakó édesanyjához, ahol néhány hónapig az apai nagyszülőknél tartózkodhattunk, akik neveltek és gondoskodtak rólunk. Sajnos a nyilasok feljelentésére 1945. január 31-én elhurcoltak minket a szombathelyi rendőrségre, ahol két hétig voltunk bezárva. Szombathelyről a soproni Kuruc-dombrára vittek, ahonnan március 17-én édesapám a Gestapó aláírásával ellátott igazolással kiszabadított bennünket.

Anyám 1945. június 1-jén szabadult a koncentrációs rabságából, és legyengült, rossz egészségi állapotban visszatérhetett hozzánk. Röviden ennyi gyermekkorom szomorú története. Sajnos túlságosan nagy veszteség érte családjunkat, hisz a Kopfstein családból csupán édesanyám élte túl a vészkorszak megpróbáltatásait, aki akkor 32 évesen elvesztette szüleit, testvéreit és hozzátartozóit. Emlékezem az ártatlanul meggyilkolt nagyszüleimre, nagynénimre, unokatestvéreimre, és rokonaimra.” (sz. megj. Az emlékezést azért ismertetjük, mert abból látható, hogy a deportálás után elfogottakat (feljelentés, vegyes házasság,) a helyi hatóságok Győrben összegyűjtötték. Néhány napos fogvatartás után Székesfehérvárra, majd Kecskemétre, onnan pedig Birkenaubába szállították őket.)

Emlékezés Fonyó (Feigelstock) Zsigmondra: Jól ismertük, dolgoztunk azonos munkahelyen is. Találkozásaink során sokat beszélgettünk, sokszor kérdeztünk és kértük, mondja el az 1944-es megpróbáltatásainak a történetét. Mindig kitért a válaszára elől. Hosszú élete során (1993. 11. 10-én 87 éves korában halt meg) nem mondott el semmit, pedig utólagosan kiderült, nagyon sok emléke volt, amit gondosan ápolt. Elhalálása után második felesége kérésünkre rendelkezésünkre bocsátotta a hátrahagyott írásos emlékeket, melyek a következők:

FONYÓ (FEIGELSTOCK) ZSIGMOND: “Feljegyzések az 1944. február 18-i bevonulásomról.

1944. február 18-án Györszentmártonra való bevonulás. Március 1-jén Györszentmártonból indulás, március 6-án Mátészalkára való érkezésem. Április 2-án Mátészalkáról indulás Debrecenbe, április 2-án Debrecenbe érkezem, első távolban repülőtérem, éjszaka világítás, félelmetes. Augusztus 20-án indulás Szolnokra, és érkezés. Augusztus 28-án Tisza-i híd, nagy és komoly munka. Szeptember 1-jén Szajol bombázása. Szeptember 6-án Nagyváradra indulás és érkezés Velencére. Szeptember 25-én Nagyváradról indulás, jön az orosz. Szeptember 27-én Nyírábránd. Szeptember 28-án Kisújszállás (mosoni ismerős.) Október 1-jén Szajol 2 napi hídmunka. Október 8-án Szajolról menekülés, gyalog Abonyig. Október 10-én Abonyból el vonattal, éjszaka indulunk. Október 13-14-én Rákos rendező pu. Október 15-én Székesfehérvárra érkezem. Október 21-én gépfegyvertűz alatt. November 6-án Székesfehérvárról el, vonattal. November 9-én Hegyeshalomra érkezem. Jenővel találkozom (testvére – szerző megj.) December 6-án Hegyeshalom bombázása.

1945. január 28-án Hegyeshalomból el, gyalog Csornán át. Január 31-én Sopronba érkezem, Ernővel találkozom (testvére – szerző megj.) Február 15-én Sopronból el, vonattal Szentgotthárdon át. Február 16-án Feringbe érkezem, gyalog Neuhaus-ig, rendeltetési hely. Március 16-án Neuhausi gyásznap, 91 halott. Március 26-án Bónsdorfba megyünk. Március 28-án Bónsdorfból gyalog Steyeren át, Calch, Gnás, Grácon át (Ennsi vasúti híd).

1945. április 14-én Mauthauseni táborba érkezem, közben Eizenerz-i gyásznap, nagyon-nagyon sok halott. Április 15-én Mauthauseni táborban Józsival találkozom, aki sajnos beteg. (Testvére – szerző megj.) Április 24-én szegény Józsi éjszaka meghalt, már nem is láttam őt, még a halottak között sem. (Feigelstock József sz. Moson, 1894. 01. 30. anyja neve: Weisz Zseni – a szerző megj.) 1945. április 24-én reggel, a Mauthauseni tábor. Józsi halálának a napja. Mosoniakkal találkozom: Fischer Imre, Kiss Józsi, Gerstmann Péter, Kurz Laci, Weisz Tibi, Steiner Dezső, Geiger Zsiga.

1945- április 26-án Mauthausenből indulás gyalog. Április 29-én Ennsen át Welsbe, ennek táborába érkezem, a tábor Welstől cca. 8 km, egy erdőben van, szemben vele egy falú, Plareperchen (?) mindkét tábor pocsék hely, az emberek hullnak, mint ősszel a falevél. Soká ez kibírni nem lehet.

1945. május 4-én du. 4 óra: nagy csatazaj, autók bűgása, az úton állandó lövések között megjöttek a felszabadítóink. Amerikai tisztek jönnek a táborba, szabadok vagyunk! Május 5-én reggel indultam Welsbe. Május 6-án Wellsből Hörsching Neuba-i táborba vittek autón, ahol most utólag, július 15-én jegyzem fel a történeteket. Július 15-én: Itt a táborban természetesen szabad ember, mint ember jártunk, keltünk, a közeli faluba jártunk, - éltünk, pihentünk és vártuk, mikor lesz szabad az út hazám, feleségem, családom felé.

De mit tesz Isten, nyavalyák kísérek bennünket, voltak is betegek ezrével, szóval tombol a kaszás ember minden formában. A különbség természetesen óriási, az összes épületek majd mind kórházzá alakulnak át, én hála Isten ép és egészséges vagyok, - de félek és sajnos félelmem jogos volt, beleestem én is. Most már hála Isten javulóban vagyok és próbálom itt a kórházban összeírni az eseményeket, ami a fentiek szerint – június 15-én - csak ilyen formában sikerült. Május 30-án kórházba kerülésem napja. Június 28-án gyógyultan távozom, nagyon sovány (44 kg) és gyenge vagyok. Lakást keresek, heten vagyunk egy szobában, ismeretlenek. Hála Isten nem soká tart, másnap visznek autón, állítólag haza – de vagy 15 km távolságú újabb, de sokkal piszkosabb, poloskás lágerben tesznek le, - most ismét várás következik.

1945. Június 30-án nők férjükkal és családtagjaikkal autóra ülnek, állítólag mennek haza. Pár nap még, és azután mi jövünk, türelem, és ismét várás következik. Július 2-án reggel 7 óra, várjuk az autót, mely elvisz bennünket a legközelebbi állomásig, onnan indulunk végre haza. Tülekedni nem tudok, így az autókról lemaradtam, de mint utólag kiderült, nem sokat vesztettem. Tudniillik újabb láger várt az elmentekre, - igaz, hogy azután az első szerelvényel elmentek, míg mi, most megint várhatunk.

1945. július 8-án még mindig itt vagyunk, nincs szerelvény, de állítólag holnap, holnapután megyünk, már nagyon türelmetlen vagyok. Délután 3-kor parancs az indulásra, autóval megyünk, állítólag az állomástól 1 km-re levő táborba. Július 9-én reggel van, hála Isten indulunk, de. 11 óra. Július 10-én de. 11-kor Wiener Neustadtba érkezem, és meglepetésemre gyalog mehetek Sopronba, ahová július 12-én de. 11 órakor érkezem meg. Vonattal és gyalog, Csornán át, július 13-án du. 7 órakor megérkeztem Mosonba!

Érdemes volt? ? ? ? ? ? ?

Leírva: Mosonmagyaróvár, 1945. november 1.”

Feigelstock Zsigmond ilyen röviden és visszafogottan írta meg az 1944/45-ös szenvedéseit és nem tartotta szükségesnek megemlíteni, hogy már 1939 júniusában munkaszolgálatra vonult be Dunaszerdahelyre, Komáromba. Ugyancsak nem említi föl, hogy 1944. március 29-én meghalt az édesapja, amiről felesége táviratban és levélben is értesítette. (Természetesen a temetésre nem engedték haza). Amíg feleségének lehetősége volt, rendszeresen küldött a munkaszolgálatot teljesítő férjének táviratot, levelet, levelezőlapot, mindezeket Feigelstock Zsigmond a hosszú vándorlása és szenvedése alatt megőrizte. Sajnos, a válaszlevelek itthon Mosonban nem maradhattak meg. Ez a féloldalú levelezés is elég ahhoz, hogy bemutassa az otthonmaradt feleséget, (akire hárult az ügyek intézése, amíg lehetett, annak eleget is tett) a Feigelstock házaspárt, akik nagyon szerették egymást, és mennyire bíztak Isten segítségével, a viszontlátás reményében. Kérjük az Olvasót, hogy a következő leveleket kellő tisztelettel és szeretettel olvassa, mert ez a házaspár legbensőbb érzéseit mutatja meg.

FEIGELSTOCK ZSIDMONDNÉ (sz. SEIDEN FRIDA) leveleiből:

“Mosonmagyaróvár, 1944. május 7. Drága Zsiguci – látod? Ilyen nagy papírt vettem elő, hisz

volna írni, elég, de érzem – no meg nem is igen lehet ennyit írni. Az utóbbi napokban h.I. (hála Isten) el voltam látva postával – ma is kaptam 4-ről keltezett lapodat – lehet, hogy csak bebeszélem magamnak – de ez a lap egy kicsit borúsabb hangulatban íródott. Lágukám, életem – legalább Te! Te légy erős. Én amennyire “női” mivoltomtól telik, erős vagyok – ezt vedd tudomásul.

Örülök, hogy megkaptad a csomagot – de nem teszel említést arról, hogy a süteményt és a húst is rendben megkaptad-e, és a cigarettákat? Erre kérek mielőbbi választ. Zsigukám, melyik nadrágot küldjem, a szürkét? Most a schort-nadrágot megkaptad, kell-e még glott-nadrág? A másik bakancsod talán tönkre ment már? Küldjem talán a fűdnadrágodat? Addig is Sapikám, amíg a nadrág úgy elintéződik, fejtsd ki a vékonyabbik térdnadrágodból a (rögtönzött) bélést, és így most még hordhatod, - itt legalább is nincs olyan meleg. – Most, hogy itt ülök a hálószobában, be is van fűtve, mert kint nagyon barátságatlan idő van. Itt mindjárt rátérek a lakásügyre. Édes Zsiga, nem tudunk semmit – csak hallunk és olvasunk – és ezért félünk. Oszkár fenn volt Sattler bácsinál (h. I. lekopogva) nagyon rendes “fiú”, és Ő megnyugtatta ilyen irányban. Természetesen, ha szükséges lesz, keresztül kell vinnie, de egyelőre nincs felsőbb utasítás. Oszkár szerint is nincs értelme semmi – megelőzésnek – ki kell várni, és akkor majd úgy kell tenni, ahogy a többiek. Sok örömöm nincs most a lakásból, hiába mindenhez kedv kell. Az alkóvból leszedtem a függönyöket, az egyik fikusz haldoklik, stb. De ami a legfontosabb, Te – Te hiányzol belőle. Nem ezt a témát gondosan kerülöm, miért is fájdtánám mindkettőnk szívét – Te valószínűleg épp olyan jól tudod, mint én, hogy mennyire hiányzik az a mindenén átsugárzó szeretet (a félreértések elkerülése végett szándékosan írtam, szerelem helyett szeretetet). Igen, a szeretet, és a szerelem nálunk e kettő egyet jelent. De ha úgy belegondolok – nagyon azt veszem észre, örülök, hogy ezekben a súlyos napokban nem voltál itthon. A Sors kezét látom a dolgokban, - nagyon nehéz lett volna neked – velem – nekem – veled, végigcsinálni a dolgokat. Mi a Te véleményed Sapokám, - persze nem tudhatod, milyen volt itt a hangulat, bár azt hiszem, itt még kevésbé rossz, mint egyebütt. Rózsival egyelőre nincs semmi, holnap kell felmenni a rendőrségre valami jegyzőkönyv felvétele miatt.

Apukának kétszer hetenként küldhetünk 2 kg-os csomagot és külön szennyves váltást – de semmiféle személyes üzenetet – hogylétéről nem kaptunk, csak azt hallottuk, hogy a romoknál dolgoznak, és az ügyészségen vannak elszállásolva. Érdeklődésünkre, hogy meglehetne-e Őt látogatni, azt a választ kaptuk a győri Zsidó vezetőktől (akihez a csomagot is vinni kell, mert címünk sajnos nincsen), hogy örüljünk, hogy így van, és ne legyenek “igényeink”.-

Mit gondolsz, nagyon kimeríti Apukát a munka? Hát ha Bass az Ő 69 évével bírja – (nem tudom, hogy bírja), remélem, Apuka is belejön majd. Úgy hiszem “fiúk” egy sincs itthon, aki még volt, Braun, Ernő, Kurczék, stb. Azok ma be lettek osztva Krisztinamajorba földmunkára, vagyis – úgynevezett tuskét fognak böködni. Gyalog járnak be – és jönnek vissza, reggel 6-tól este hatig dolgoznak és ellátást és valami fizetést is kapnak. Dr. Weisz ügyvéd a rajparancsnok, vagy mi a csuda. Hát kérlek, erről a mezőgazdasági munkáról, már írtam Neked – mert önként lehetett jelentkezni, és én jelentkeztem, szerettelek volna megkérdezni, helyesnek tartod-e – de az igen sokáig tartott volna. A családnak nem tetszett, mert hogy nem fogom bírni. De részben az áldozat miatt, részben, hogy ne lássak, ne halljak semmit – jelentkeztem, a családból Baba és Rózsi is. Ma azután fent voltunk sokan lányok, asszonyok, férfiak, fiúk – képzelheted, milyen csillagos felvonulás volt (sokat sóhajtoztam) – hát mondd, nem jobb, hogy ezt nem kell együtt végigcsinálni, nekünk, akik úgy szeretjük az igazságot és szépséget. De azért igyekeztünk minden felett napirendre térni. Szóval hölgyeket - így mondta egy nagyon helyes főhadnagy, - egyelőre nem vesznek igénybe. Pedig Zsiguci, már egészen beleéltük magunkat. Csak nekem úgy fájt volna a lakás, ez is csak azért, mert a

lakásban velem vagy, a bútor, minden, minden úgy van, hogy állandóan Rád emlékeztet, - most ha elmentem volna, még messzebb kerültem volna Tőled, pedig így is elég messze vagyok – mondd Zsigu, leszek én még olyan boldog asszony, mint voltam, fogok én még boldogságomban olyan sok csacsi dolgot csinálni és tudod-e Te, ha néha rossz – és “kívánatos” is voltam – hogy mennyire szerettelek és mennyire szeretlek. Ah, csupa “aktuális” kérdés. Kár, hogy a fényképből nem lett semmi – és nincs is kilátás rá? Singer írt haza valamit – amitől egy kicsit megijedtünk -, remélem nálatok változatlan minden.

Jól nézel ki – fekete vagy? Csak az arcod sült le, vagy máshol is leburnultál? Gondolsz-e sokat Mosonra és rám? Te is elfeledkezel szórakozottságodban, hogy nős vagy? Hogy milyen volt az, mikor együtt voltunk békességben, és boldogságban. Mióta Taksonyból hazajöttél – addig míg újra el nem mentél, valahogy úgy éltünk, mintha féltünk volna, nem tarthat sokáig ez a boldogság. Istenkém! Meg fog segíteni bennünket, - emlékszel Anyuka sírjára, három szál barkát tűztünk bele. Azóta szegény Papa is fentről imádkozik értünk.

Kérdezted, Anyukáék miből élnek – egyelőre van még és olyan messzire előre, ki gondol – én is itt vagyok és nagyon szerényen élünk – Remélünk. Józsinnak ma kifizettem a május havi fizetését – elutazott Pestre valami állás után. Lajost az óta se láttam, nem igen törődöm vele. Zolival se érintkezem – alszik minden, de ez semmi, ne aggasszon Téged Zsiguci, mert majd ha újra kell, itt leszel velem, ugye? Lehet, hogy sok csacsiságot firkáltam, ne haragudj érte.

Tudod, ki érez magában öntudat-túltengést – a Mézner – mit szólsz hozzá? Vannak társai, már múltkor említettem egyet, hogy Apuka kinek a jóindulatát élvezte, ki tudja (közben ölelgettem a kályhát – jól esik a meleg egy kicsit megfáztam, korai volt még úgy látszik a zokniba járás). Eszembe jutott szegény Szilber, tudod autóval jöttek érte – és itt búcsúzott a templom udvarban a családjától, - úgy sírtak – szörnyű volt, azután később mire ... hozzászólni lehetett, menni, ha a rendőr engedte és engedte ... levitték őket (vigasztaltam, mondtam: Jenőkém, nem lesz semmi baj, - szegény úgy oda volt. El tudod képzelni, mi volt? Azután Deutsch Ernő és Neumann bácsi Óváron vannak – nehéz volna elmesélni, miért, de hála Isten Endrődy rendes. Hát nem lett volna jó Papréten? A leltárt – Apukáét a vagyonról – a legjobb tudásunk szerint, de különösen a nagy gépeknél én nem ismerem ki magam, Apuka meg nem volt itthon – remélem, azért jó lesz. A jó Isten majd segít átvészelni ezeket a veszélyes időket. Te csak légy nyugodt Sapókám, és vigyázz magadra, én is azt teszem, vigyázok magamra, bármi lesz, hogy megmaradjak Neked, akarod? Szeretsz? Csókollak: Frici.”

A levél eleje felső részén a következő szöveg: “Nem vagyok megelégedve a levéllel, kicsit szürke hangulatban vagyok, mint mindig, ha esik az eső.”

“Feigelstock Zsigmond 105. VÉP. KMSZ. I. szak. Mátészalka. 1944. május 17. Drága Zsigukám. Ma már talán beszámolhatok felületesen, - mert nem tudom állandó-e ez így. Nálunk vannak Ernőék lakóikkal – Steinerék Óvárról, régi lakók – egyszóval húszan vagyunk egyelőre – Zsigukám drága kincsem, hidd el nekem, már nem is törődöm semmivel – hisz én még mondhatom – sőt – de (itt jut eszembe, hogy feladtam tegnap megnyugtatósodra egy táviratot) – szóval félek valamitől – jobban mondva – félek – nem, félni nem félek már – és néha még azt is el tudom hinni, hogy valaha még boldog ember is leszek. Zsigukám, már jó pár napja nélkülözöm postádat – ehhez is hozzá kell szokni, ma olyan türelmesnek, megalkuvónak kell lenni, mint egy szentnek - –s ha néha mégis gyalgó emberek vagyunk – erről nem tehetünk.

Mamáék anyukáéknál vannak és így legalább ismerős helyen – és a körülményekhez képest – jól vannak. – Különböző drága, légy nyugodt, ha olyan nyugodt vagy, mint én, akkor meg vagyok elégedve. A jó Istenbe vetett bizalmam, ha lehet, még erősebb, - és még valami erős bennem – az irántad való szerelmem, ugye ezt tudod, és Téged is megnyugtat – Zsigukám, ha lehet, írok – ne csodálkozz különböző hangú és formájú értesítéseimen – fő az életjel! Írjál, ha lehet. Csókollak: Frici.”

“Feigelstock Zsigmond 105. VÉP. KMSZ. I. szak. Mátészalka. Moson, 1944. V. 24. Drága Zsigukám. Ma örömnapp van, posta jött az én drága uracskámtól. Tegnap sajnós én nem tudtam írni – rengeteg dolgunk volt, amit az után este felé betetézett az a parancs, hogy cca. 50 fiút és lányt kellett mezőgazdasági munkára való felesketés miatt összetereelnünk. Olyan fáradt voltam este, hogy nem bírtam írni. Holnap szándékozom a csomagodat feladni. – Tegnap ajánlva feladtam (én írtam tévesen utánvétet) cigarettát – remélem, még tudok addig szerezni, hogy a csomagba is küldhessek. Zsigukám, aranyom, ne hidd, hogy megfélemlítek Rólad – csak az van, hogy reggeltől estig el vagyok foglalva, remélem, ez az iram csökkenni fog. A kijárásunk is ingadozóban van. Oszkár ebben az időben fent van a rendőrségen, és türelmetlenül várjuk, mit hoz a tarsolyába – hogy arra felé nálatok mi a helyzet, erről Te Lapókám nem írsz – talán jobb. Azt írod, ügyetlen voltam a lakók miatt – lehet – de éppen mert túlságosan a “falnál” voltam, nem akartam visszaélni a helyzettel – de azután olyan mindegy – rendes emberek ám a lakóim, amúgy nem volna panasz – csak a falú úristen, ahogy az rányomja bélyegét – de ezeket a dolgokat a mai súlyos időkben könnyen meg kell szokni, majd még referálok, ha időm lesz levelet írni, - addig is – csak arról beszélek, hogy nagyon, nagyon szeretlek és hogy mindig Veled vagyok, mert ez a távolság – ez a bizonytalanság – és minden elől lélekben Hozzád menekülök és várlak vissza -. Írj drágám, milliószor csókollak: a te Fricid.”

“Feigelstock Zsigmond 105. VÉP. KMSZ. I. szak. Mátészalka. 1944. V. 27. Drága Zsigukám! Valószínűleg csodálkozni fogsz, hogy Szombat dacára írok, a jó Isten meg fogja bocsátani. De egy kellemetlen rossz hírekkel teli napunk van, el se tudom hinni, hogy igaz legyen az, hogy ne írhassek Neked és Te se nekem – Zsigukám, életem – akármilyen történik, ne aggódj értem – én vigyázok magamra és minden körülmények között, gondolok arra, hogy egyszer majd boldogan és egészségben kaphass vissza. A kimenőnk is megszűnt, ez az egész dolog friss, majd ha lehet, ma még értesítelek a továbbiakról. Te Zsigukám, Te is ügyelj, vigyázz magadra, mert tudnod kell – hogy nagyon, nagyon szeretlek és Te vagy mindenem. Különböző jól vagyok. Amíg ilyen irányú intézkedésről nem tudsz. Kérlek, írd, - írd – ha esetleg módosulna a dolog, én is írok – lehet, hogy az irodaszemélyzet – még külön megkülönböztető jelzést fog viselni és intézni a dolgokat. Zsigukám, fel a fejfel!!! Csókollak: Fricid.”

“Feigelstock Zsigmond 105. VÉP. KMSZ. I. szak. Mátészalka. Zsigukám, Kincsecském. Amint megígértem, este újra írok. Hát kérlek, most a csillag mellett karszalaggal közlekedik az irodaszemélyzet és a bevásárlók, jó magam még bevásárlónak is jelentkeztem, mert sok az irigy ember és protekciósnek bélyegeznek –a Bernátné pl. kijelentette, hogy csak akkor megy munkába, ha én is meg a többi. Nem is tudtam, hogy annyira ragaszkodik hozzám – tehát ne csodálkozzál, ha egy szép napon kiemelnek állásomból – azt persze senki se tudja, hogy ez a munka milyen fáradságos – de hát majd meglátjuk. Nagyon jó lenne, ha legalább írni lehetne – ha legalább ez a kapcsolat megmaradna Veled. Bár, ha ez megszűnne – akkor is az állandó egymásra gondolás – volna az erős kapocs közöttünk. Ma du. kaptam meg 24-i lapodat – gyönyörűm! Hát haragszol, amiért nem kaptál levelet vasárnap – nem tudtam, Zsigukám. Remélem, azóta már kaptál levelet – és láthattad, ott is meg volt a jóakarát. Zsigukám édes, ismétlek és csak annyit mondok és azt mondom, amit Te is szoktál mondani – légy erős – bízzál továbbra is a jó

Istenben és higgyél, hogy megsegít bennünket. Én is erős leszek, bármilyen megpróbáltatásokkal sújtson az Élet. Erős akarok lenni – mert ha a jó Isten csak egy icipicikét is úgy akarja – nagyon szeretném Veled az életet továbbra is olyan boldogan folytatni – mint ahogy abbahagytam. Zsigukám csókollak: a Te Fricid.”

“Feigelstock Zsigmond 105. VÉP. KMSZ. I. szak. Mátészalka. 1944. V. 28. Zsigukám, Aranyom, csak éppen megnyugtatósul annyit, hogy hála Isten jól vagyok – nem tudom még, hogyan lesz a kijárással – de ne nyugtalankodj – ha esetleg nem kapsz egy pár napig postát, egyelőre nincs semmi. Forrón csókol Fricid. Mindannyian jól vagyunk!”

Feigelstock Zsigmond 105. VÉP. KMSZ. I. szak. Mátészalka. V. 29. Zsigukám! Jól vagyunk – ne aggódjál értünk. Írok még. Csókol Fricid. Ha lehet, írj!”

Feigelstock Zsigmond 105. VÉP. KMSZ. I. szak. Mátészalka. VI. 6. Zsigukám! Ne aggódj értem, a jó Isten velünk van. Győrbe utazunk. Bizzál!!!! Csókollak Fricid. Jól vagyunk.”

Itt megszakadt a levelezés, hisz Győrből Auschwitz következett, majd a halál. Feigelstock Zsigmondnak elpusztult az édesanyja Feigelstock Lipótné, sz. Weisz Zseni, és testvérei. Weisz Róza és Lujza. József öccse, sógornője Feigelstock Ernőné sz. Steiner Ella, annak kisleánya Feigelstock Erika, a Steiner szülők. A szerető feleségnek Seiden Fridának a szülei Seiden Lipót és Lipótné sz. Adler Ilona, a két húga Seiden Janka (Baba) és Seiden Livia.

A Feigelstock családból hazatért a munkaszolgálatból: Ernő, Zsigmond és Jenő.

Feigelstock Zsigmond Vas- és gépkereskedését 1944. december 28-án felértékeltek és az adóhátralék és üzletbér, valamint egyéb kiadások levonása után 19780 Pengő 22 fillér értékben Farkas József mosonmagyaróvári vevőnek eladták, melyet a 157. 880 számú csekkszámra a P.M. Zsidó vagyonok letéti számla Budapest – kellett befizetni, amit az új tulajdonos 1945. február 27-én Bezenyén befizetett. A győri Pénzügyigazgatóság 1944. július 22-én határozott, hogy Zeiden Lipót tulajdonát képező cséplőgépet a bezenyei II. számú Cséplőgéptársaság részére használatra kiadja. A megállapított 200 Pengő használati díjat az előbb már leírt csekkszámra kellett befizetni.

Feigelstock Zsigmond nevére Mauthausenben két igazolványt állítottak ki, amivel hazaindult. Sopronban a Nemzetközi Vöröskereszt látta el igazolvánnyal és 100.- Pengő segéllyel. A Magyar Államrendőrség Mosonmagyaróvári Kapitánysága 1945. szeptember 4-én igazolja, hogy “Feigelstock Zsigmond politikai szempontból mai napig kifogás alá nem esik.” Az igazolásra bizonyára a vasbolt újraindításához volt szükség. Az üzlet indításához szükséges áru visszavásárlására 1945. november 12-én került sor, 586. 927.- Pengő értékben. Az üzlet működését alátámaszta, a mosonmagyaróvári Városi Tanács Pénzügyi Osztályának hivatalos bizonyítványa, mely szerint Feigelstock Zsigmondnak nyilvántartott és más esedékessé vált közzadó tartozása nincsen.

A hazatérés körülményeinek dokumentumai, az üzlet indítás és működtetés körülményei azt mutatják, hogy a vészkorszakban a vagyonától megfosztott, később hazatért személy sem erkölcsi, sem anyagi előnyös megkülönböztetésben nem részesült. Az a “suttogva” terjesztett híresztelés, mely szerint a deportálásból megtért zsidók tetszésük szerint válogathattak és juthattak anyagi javakhoz, ingyen, nem látszik valószínűnek.

Feigelstock Zsigmond Ernő bátyjával együtt hosszú időn keresztül reménykedtek feleségeik, családjuk hazatérésében, amit bizonyít a "Világosság" Szerkesztősége és Kiadóhivatalának írt levelük, melyben az újság segítségét kéri a kereséshez. De ez csak remény maradt, hisz ezt az időszakot azért mondjuk vézskorszaknak, mert a belekerülőket elpusztította, így a hozzátartozóikat is.

(sz. mgj. A stutthofi KZ.-ban dolgoztatott névsorban szerepel Feigelstock Zsigmondné született Zeiden Frida és testvére Zeiden Janka is.)

GRÓF ISTVÁN egykori Kisbodak-i lakos emlékezése: "Kisbodak (Moson-megye) Szigetköz: Kisbodak község a Szigetközben a Nagy-Duna és annak mellékágai közelében fekszik. Ebben a községben születtem, itt jártam az elemi iskolába, itt töltöttem gyermek éveimet. A régi emlékeket felidézve emlékszem, hogy három zsidócsalád élt itt négy házban: Scheiber Lipót, Juszt Adolf, a Gróf-családok, és miután az apai nagyapám Gróf Ignác az I. világháborúban elesett, nagyanyám férjhez ment az elhalt húga férjéhez: Kohn Miksához, akihez Ungár Dávidék csatlakoztak körülbelül 1929-30-as években.

Az eredeti Gróf-ház a bodaki Fő-utcán, a haranglábbal szemben állt, amit dédnagyapám Gróf Gyula és felesége, Guttmann Dudu az 1860-as évek körül építettek. Sok gyermekük volt, közülük Ignác és Miksa, (Juszt nevű zsidóval együtt elestek az I. világháborúban). Móric, (a mosoni zsidótemetőben nyugszik), Salamon bútoros-kárpitos, (Auschwitzban pusztult el) Sándor Magyarikmlén megházasodott, (még a harmincas években meghalt). A lányok közül Ili és Mancsi túléltek a borzalmakat, Annust, sajnos nem tudtam Hegyeshalomban a gyalogmenetből kimenteni, őt is megölték.

Ignác nagyapám házat épített a bodaki Kis utcában, és feleségül vette a lipóti Berger Irmát, ebből a házasságból született édesapám, Gróf Árpád 1900. 04. 15-én, és testvérei: Jolán, Elza és Piroska. Miután a családfenntartó meghalt, nehéz idők vártak nagymamámra. Szerencsére, jól menő fűszer és textiltoltja volt, amit szorgalmas munkával és hozzáértéssel vezetett. Édesapámnak már korán kellett a család segítségére lennie, ezért Budapestre küldték, hogy tanuljon, és kereskedelmi gyakorlatot szerezzen. 18 éves korában bevonult, az olasz fronton az egysége hó-aknába zuhant, majd váltóláz miatt későbbi életére kiható egészségkárosodással szerelték le. Dédnagyanyámhoz került és kezdett halászzattal foglalkozni. 1923-ban feleségül vette a Vas-megyei Uraiújfalúból Steier Jolánt, ebből a házasságból születünk ketten: én 1924. február 13-án, és Éva Valéria húgom 1927. 05. 27.-én aki sajnos torokgyík járványos betegségben 2 és fél éves korában 1929. 10. 19.-én délután 3 órakor meghalt, szomorúságot hagyva ránk, a darnózseli izraelita temetőben nyugszik. Emlékét egész életünkben őrizzük.

Édesapám főleg halászzattal foglalkozott. Én a nyári szünidők alatt sokat segítettem, ahogy a komoly tanulmányok mellett az időm engedte. Ahogy visszaidézem apám alakját, a legcsodálatosabb, csónakot uraló, vizet ismerő szakember volt. A halászat nagyon könnyörtelen szakma, végtelen türelmet igényelt és nehéz előmenetelt biztosított. A felszerelés nagyon drága, a szerszám, a háló, a csónak, nem is beszélve arról, hogy milyen gyorsan elhasználdik. Nem tisztelték a tulajdon jogát, a lopásra és a többi emberi-anyagi negatívumokra gondolok. (Sz.megj: Mosonvármegye 1939. március 2.-i számából: "Elveszett csónak. Gróf Árpád kisbodaki lakosnak 8 személyes nagy fekete csónakja a Nagy-Dunáról múlt év novemberben ismeretlen módon elveszett. A csónakot most a hatóságok útján köröztetik.") Szerencsére édesapám rendkívül ügyes ember, minden falusi-paraszti munkában jártas volt. Az utolsó 1940-43-as évek nyarán eljárt aratni, hogy joga legyen kenyérré és lisztre. Nagyon jó kapcsolatunk volt a túlsó-oldali Csallóközi zsidókkal, főleg a nagybodaki Feldmár családdal.

Amikor édesanyámra gondolok, felidézem a vele eltöltött utolsó időket. Eszembe jutnak a középiskolás évek, amikor a mosonmagyaróvári Piarista Gimnáziumba jártam, anyám milyen büszke volt rám. Felidézem Agárdy igazató úr szavait, aki nagyon dicsért a szüleimnek és megígérte, hogy segíti a továbbtanulásomat. A mosonmagyaróvári Akadémián folytathattam tanulmányaimat, amíg azt a törvények engedték.

Szüleimmal, hozzátartozóimmal 1944. május közepén a mosoni gettóba vittek, mely a Királydombon a Malcz-ház melletti sarokházban volt. Erre az időre már emlékeztem a munkaszolgálat időszakát felidézve. Itt voltam utoljára együtt szüleimmal, rokonaimmal, hozzátartozóimmal.

Hegyeshalomba vittek május végén, mint munkaszolgálatost. Tanúja és szenvedője voltam a vonatos, gyalogos deportációknak. Egy győri csendőralezredes – nevére már nem emlékszem – segítségével sikerült néhány zsidónóvel telt vagon Budapestre visszaküldeni. 1945. március utolsó hetében visszazöktem Mosonmagyaróvárra, ahol a Károly-ligetben lakó nyugalmazott csendőr-tiszthelyettes, Almásy fogadott be. Pár nap után elmesélte, hogy a Kühne-gyár előtti mosoni Kis-Duna kanyarban ölik a gyalogos női csoportokat és a munkaszolgálatosokat. Kért, figyelmeztetett, hogy soha se bocsássunk meg, hogy soha ne feledjünk! Hogy is lehetne feledni? Szüleim még fiatalok voltak, édesanyám 41 évesen az Auschwitz-i gázhalállal, édesapám 45 éves, mint munkaszolgálatost 1945 április 5-én Mauthausenben pusztították el. Nagyanyám Kohn Miksáné sz. Berger Irma 69 éves volt, őt is elpusztították. Nem lehet feledni a Kisbodakról elhurcoltakat, akiket meggyilkoltak: Ungár Dávidné sz. Gróf Elza, 42 éves, gyermekei: Piroska 20 éves, Károly 11 éves. Scheiber Lipót 63 éves, Scheiber Olga 24 éves volt. A Kisbodakról elhurcoltak közül csak Ungár Dávid és én éltük túl a vézskorszakot.

KRAUSZ ERNŐNÉ sz. GROTTA MARGIT (a mecséri Grotta család leánya) visszaemlékezése: “1944. III. 19. Egy márciusi vasárnap. Épp olyan nap, mint a többi, és mégis milyen óriási jelentőségű. Mecséren vagyok, drága jó szüleimnél, amikor telefonértesítést kapok uram édesanyjától, aki kér, hogy a lehető leggyorsabban utazzak vissza Szombathelyre. Otthon vagyok, és hazahívnak. Nekem két hazát is adott az Isten, és ma (1945. VII. 19.), amikor e sorokat írom a berdicsevi lágerban, talán már egy sincsen. “Otthon” és “haza”, milyen messze vannak már tőlem ezek a szavak! A következő vonattal elutaztam. Nevetve búcsúztam anyámtól, még a kocsiról lekiáltottam: “Anyu, ne sírjál, egy hét múlva újra itthon vagyok”! Igen, akkor még azt hittem, húsvétra hazamegyek. Apám Győrig kísért, akkor már sejtettem, hogy húsvétra mégsem leszek otthon.

A győri városházán horogkeresztes zászló lengett. Mint a vérszomjas vadállatok, ellepték az országot Hitler SS-ei. Apámtól fájó szívvel búcsúztam, talán lelkem mélyén megéreztem, hogy nem látom többé, erről az érzésről nem akartam tudomást venni. Nem akartam sírni, ne lássa, mennyire letörtem. Legszívesebben visszafordultam volna, hogy anyám és apám nyakát átölelve maradjak, amíg lehet, hisz úgysem sokáig... De nem lehet, menni kell, hív a kötelesség, amit vállaltam. Uram édesanyját nem hagyhatom el, nem tehetem ezt vele. Apám is mélységes bánatot érzett, de azért hősiezen mondogatta: “Menj kislányom, téged várnak.” Elküldött magától sietve, hogy ne lássam meg a könnyet jószágos kék szemében. Könnyezett az erős, magas férfi. Akkor átkoztam meg először Hitlert. A másodosztályú vasúti fülkében két katonatiszt beszélgetett szemközt velem. Nem örültek a változásnak. Mellettem egy apáca ült, szomorúan lehajtotta fejét, később kedve támadt beszélgetni. Ő elmondta, hogy Pestről nem engedik kiutazni a zsidókat. Meglepődtem, ilyen gyors intézkedést nem vártam, lélegzethez sem engednek jutni bennünket.

Este érkeztem Szombathelyre. Másik mamám várt, rögtön elmondta, hogy szó van róla, több ismerőssel megkíséreljük a szökést a jugoszláv partizánokhoz. Előre láttam, nem sikerülne, nem vagyunk elég ügyesek és rafináltak hozzá. Pár nap múlva le is mondtunk erről. Vártuk a fejleményeket. Két nap múlva kikapcsolták a telefont. Nem emlékszem a helyes sorrendre, ahogy utána következtek az események: rádió elvétel, üzlet lezárás, leltározás, ékszerek beszolgáltatása, ismerősök és rokonok internálása, bevonulások, míg végül május 9-én sárga csillaggal feldíszítve gettóba zártak. Ernőtől aggódó hangú levelek érkeztek, mindent tudott. Borzalmas lelkiállapotban voltam. Szüleimet – ahogy anyám írta, szuronyos csendőrök őrizete mellett elhajtották az öreg házból. Meglehetősen kevés holmit vihettek, de anyámra jellemző, hogy gyermekeinek nagy képrámás fényképeitől nem vált meg. Képes volt rá, hogy kevesebb egyéb holmit vigyen emiatt. Egyszer utána anyám így írta: “Amikor készen voltunk a csomagolással, soha el nem felejthető kifejezéssel mondta apa: “mehetünk”.

A mosonmagyaróvári gettó területén laktak régi ismerőseik Spitzerék, azokhoz mentek (1998-ban Szent István király út 131. sz. alatti ház – szerző megj.) Nem tudtam elképzelni szüleimet idegen lakásban, idegen emberekre rászorulva. Ezek voltak a legnehezebb idők életükben, illetve a még ezután következők és én nem lehettem velük. A parasztok élelmet bőven szállítottak részükre, természetesen a sajátjukból. Így anyám nem mulasztotta el, hogy egy sült kacska és mákos rétes csomaggal onnan is megörvendeztessen. Sohasem fogom elfelejteni anyám készítette boldog örömmel és talán... utoljára. Itt sem sokáig volt nyuktuk.

Mosonmagyaróvárról Győrbe kellett nekik menni barakklakásokba. Ahogy később – auschwitz-i találkozásunkkor, - egyik unokanővéremtől, Terustól értesültem, ekkor elszedték utolsó fillérjeiket, és apámnak a kontrol után egy ismerős csendőr titokban kezébe nyomott 5.-Pengőt, “egy kis cigarettára -valót”. Apám elfogadta az alamizsnát. Ettől kezdve nem kaptam több levelet, és azt sem tudtam, amikor marhavagonokba rakták drágáimat, és kivitték őket Auschwitzba. Ugyanekkor mi még aránylag kellemes körülmények között laktunk a gettóban jó ismerőseinknél, Kugler doktoréknál Blau Manciékkal, aki unokanővérem és legjobb barátnőm volt. Szerettem Mancit, jól megértettük egymást. Egyszer kimentem a gettóból a házukba. Leírhatatlan érzés volt látni, ahogy idegen emberek lakták a mi otthonunkat, azt az otthont, ahol életem legboldogabb 3 hónapját éltem az én Ernőmmel. Különös volt tőlem, ahogy megláttam egy friss karcolást az egyik fehér ajtón, megkértem az új lakókat, hogy vigyázzanak a festésre. Nem tudtam megérteni, hogy ott már semmi sem az enyém. Kimondhatatlanul vágyódtam Ernő után, mennyivel könnyebb lett volna mindezt elviselni, ha ő velem van. Naponta írtam, szabadidőmet felhasználtam, hogy levélben beszélgessek vele. Mama levelet kapott sógoromtól, mely szerint Teritől ne várjunk postát, vidékre költözött biztonságosabb helyre. Később az egyik jó ismerősünktől, aki pesti tartózkodásakor látogatást akart tenni Terinél, megtudtam, hogy Terit internálták. Természetesen mamának erről nem tettem említést, szegény abban a hitben volt, hogy lánya jó helyen van, talán sohasem tudta meg az igazságot. Pali munkaszolgálatos volt. Béla bátyám szintén, aki ez időben Dörögdon teljesített szolgálatot. Aggódó szívvel várta a híreket szüleinkről és rólunk. Sajnáltam szegényt, semmi jó nem volt még az életében, egész fiatalságát átkatonáskodta, aranyos, jó testvér, a vérét adta volna értem.

A rendőrség razziái gondoskodtak róla, hogy gettóbeli életünk egyhangúvá ne váljon. Néha a zsírkészletünket, néha a ruháinkat találták soknak. Július első napjaiban összepakoltuk, amit elbírtunk vinni és bevittük a gettóban levő irodahelyiségekbe, ahol a csendőrség átvizsgálta holminkat. Angóra-pulóveromat egy sarokba hajították, készpénzt, órát leadtuk. Részemről legfájdalmasabb volt a jegy-gyűrűmtől megválni. Egy csendőrtiszt megértő pillantással nézett rajtam végig, amint lassú mozdulattal húztam le a gyűrűt és tettem le az asztra. Tudta, ez fájt. Mamám szintén a sima karikát sajnálta, mint legkedvesebb emlék

megboldogult férjétől. Spanyolfal mögött bába vizsgálta, hogy testünkben nincsen-e milliókat érő értéktárgy elrejtve. (Ez a vizsgálat nagyon megalázó volt, és az én életemben az első ilyen vizsgálat ez volt). A rendben megtörtént vizsgálat után csomagjainkat kocsira raktuk, mi pedig némi várakozás után nagy csoportokban megindultunk a kíváncsiskodók sorfala között a motorgyárba. Az idősebbek, - Mama is – kocsival jöttek. Szomorú menet volt. Útközben arra gondoltam, aktuális lenne, ha a zenekar gyászindulót játszana. A motorgyárban szalmán háltunk, és ott álltam először sorban W. C. előtt. Általában mindenért sort álltunk, mosdóvízért és feketekávéért egyaránt. Itt kellett leadni az életbiztosítási kötvényemet, melyet Ernőm szerető gondoskodással csináltatott a részemre, mielőtt a frontra ment. Állandó rettegést okozott itt a nevek felolvasása, amikor már tudtuk, hogy az illetőt viszik a vallaszobába, a hóhérok keze alá és véresre verik, amíg el nem árulja, hova dugta el kincseit.

Július 6-án reggel csoportokba állítottak bennünket, hátizsákokkal és egyéb csomagokkal felszerelve, csendőri felügyelet mellett elindultunk a vagonokhoz. Nagy hátizsákot cipeltem, az oldalamon kenyérzsák, stb. Ahogy a vagonokhoz értünk, elsők közt szálltam fel, és segédkeztem a csomagok elrakásában. Utána a személyek felszállása következett. Sikerült vagonunkba összezsúfolni 81 embert, és azok csomagjait. Vegyes társaság volt, szétszakították a magunk által felállított csoportokat, és bámulatos ügyességgel keverték össze az orvosokat, ügyvédeket, utcaseprőket, örülteket, haldokló betegeket, síró csecsemőket, nőket, férfiakat egyaránt. A sok jajveszékelés után megtörtént beszállás után 3 vödör vizet kaptunk, 10 cm rést hagyva, ránk zárták a vagonajtót és vonatunk elindult... a halálba. Az idősebbek ültek, mi fiatalok felváltva állni voltunk kénytelenek. Ettem étvágytalanul csak azért, mert a többiek is ettek, az éjszaka egy részét állva, más részét ülve töltöttem. Reggel felé elnyomott az álmoság, egy kicsit elszundítottam. Másnap kezdődött a testi szenvedésnek az a része, ami eddig ismeretlen volt előttem: a vízhiány. Mosdatlanok voltunk, a víz elfogyott és nem kaptunk utánpótlást. Enni nem tudtunk egyebet, csak ami szomjúságunkat oltotta, paradicsomkonzervet, zöldborsókonzerv levét. Győrbe érteztünk, elsírtam magam. Milyen közel vagyok Mecsérhez, és még is milyen messze, de minek is mennék én már oda, "üres a ház, nincs kacagás". teherpályaudvaron állomásozott vonatunk. A szögesdrótos kis ablak mögül nézegettem ki, amikor hirtelen elrobogott mellettem a hegyeshalmi vonat és az ablakban régi otthoni barátnőmet látom Rechnitzer főjegyző feleségét. Ő is megismer engem, kiáltani szeretne, de tudja, úgy sem jut el hozzám a hangja. Nem is olyan régen még együtt utaztunk, ma ő a bársonyüléssel, kellemesen hűvös kocsiban, én a szögesdrótos ablakú vagonban vagyok lezárva. Ő megy az életbe a családjához, gyermekeihez, az én vonatom ellenkező irányba dőcög, egy másvilágba, ahol a testi és lelki szenvedések tömkelege vár. Az embereken újra erőt vesz a szomjúság érzése, minden állomáson lélegzetvisszafojtva figyeljük, hogy talán most zörög az ajtó zárja, reményvesztetten hajtjuk le fejünket, amikor egy erős lökéssel megindul vonatunk, nem, újra hiába vártunk. Keresztül utazunk Pesten, megbámuljuk a bombázás okozta károkat. Csepelen megállunk. Zsidó munkaszolgálatosok dolgoznak a vasúti töltés mellett. Szomorú szemekkel nézik vonatunkat, némelyik talán tudja, hogy most viszik az anyját, vagy gyermekét, minden hiába, nincs kivezető út. Kínlódunk a szomjúságtól. A gyermekek sírva, az elmebajosok őrjöngve, reprodukálhatatlan hangon ordítják: "Vizet! Vizet! Vizet! Segítség!" Meghalunk, ha nem kapunk vizet. Hőség van, nincs levegőnk és nincs vizünk. Szörnyűbbet ma sem tudok elképzelni. Éhesek vagyunk, de nem tudunk enni, csak inni, inni akarunk. Vágyakozva mondtam, hogy csak még egyszer szeretnék annyi vizet inni, amennyit kívánok. Fülledt, bűzös a levegő. Szeméremérzetünket félredobva, ott végezzük el a férfiak előtt egy fehér zománcozott korsóba emésztési szükségleteinket. Mosdásról szó sem lehet. Kassára érkezünk. Felnyitják az ajtót, vizet kapunk, iszunk, de egy óra múlva újra szomjasak vagyunk. Itt átvesznek bennünket a németek. Vagonunk parancsnoka Farádi F. távoli rokonom, beszél a

német parancsnokokkal, tele bizakodással jön vissza a kihallgatásról, elmondja, hogy munkára megyünk Németországba, mindenki foglalkozása szerinti beosztást kap, a napi munka elvégzése után összejöhetünk családunkkal. Kicsit megnyugodtunk. Ekkor még nem tudtuk, hogy a német SS-eknek egyetlen szavukat sem lehet elhinni.

Utazásunk harmadik napján megeredt az eső, kicsit lehűlt a levegő. Egy kanalat tartottam ki az ablakon, hogy pár csepp esővizet ihassak. Az emberek idegei erősen megviseltek voltak, szitkozódtak, verték egymást, egy csepp vízért talán ölni tudtak volna. A vagonban töltött utolsó éjszaka borzalmait soha nem fogom elfelejteni. Az örültek rohamot kaptak, rúgták egymást, ahol érték, gyermekek remegve jajveszékelték, ismerősök tébolyodottakká váltak, és a legnagyobb képtelenségeket mondták egymásnak. Voltak pillanataim, amikor arra gondoltam, vajon én még normális vagyok-e? Farádi lekötözte az örülteket, de ez sem használt, nem nyugodtak meg. Borzalmas volt a fülsiketítő hangzavar. Végre megvirradt. Víz nem kaptunk újra, nagy hőség volt és vagonunkban szörnyű bűz, az izzadság és tisztátalanság szaga, keveredve a paradicsomkonzerv és W. C. illatával. Tudtam, ha még egy napig vagon-börtönünkben maradunk, mindnyájan megőrülünk. Farádi is halálosan kimerült volt. Éjszaka szülő nőhöz hívták. Egy férfi vakbélgörcsben meghalt. Egyik állomáson letették a holttestét. Vagonunkban egymás hegyén, hátán feküdtek a haldoklók, talán páran meg is haltak, senki sem tudott a másikkal törődni, kimerültünk a helyünkön. Sokat gondoltam szüleimre, hogy bírhatták ezeket a borzalmakat? Könnyörögve kértem a jó Istent, hogy találkozassak szüleimmel.

Végre, utazásunk negyedik napján megérkeztünk Felső-Szilézia Auschwitz városának Birkenau nevű koncentrációs táborába. Fellelegeztünk, amint kinyitották az ajtót, és friss levegőt szívhattunk. Csikos ruhába bújtatott zsidó lengyel férfiak jöttek vagonunkhoz, akik közölték, hogy ne vigyünk semmit magunkkal, csomagjainkat kocsikkal hozzák utánunk. "Milyen emberségesek" – mondtam. Ahogy leszálltunk, sorba-állítottak bennünket és észre sem vettem, elszakadtam a többiektől. Egy német tiszt engem Vicával jobbra küldött, a többieket balra. Búcsút sem inthettünk egymásnak. Ötös sorokban elindultunk a barakkok között. A drótkerítések mögül kopasz-fejű, rongyokba öltöztetett nők kiabáltak ki: "Mindent elvesznek tőletek, csomagokat többet nem látjátok". Végignézttem magamon, fehér apró virágos kartonruha volt rajtam, karomon egy kabát, ez minden, ami megmaradt – így hittem. Továbbmentünk, nem érdekelt a csomag, szüleimmel reméltem, találkozom. A győri öregek hol vannak? Kérdezősködtem jobbra, balra. Egy hang kikiáltott a drót mögül: "A másvilágon!" Erre a cinikus fájdalommal telített hangra, amíg élek, emlékezni fogok. Azt hittem, abban a pillanatban elájulok. De nem, mentünk tovább és állati módon ittuk a sárga színű vizet, amit vödörrel hoztak elénk.

Megérkeztünk egy szellős, világos terembe, mezítelenre vetkőztünk és cipőnket kezünkben tartva járultunk az ollójukat csattogtató jelenlegi fodrásznő elé, akik lenyírták szőreinket alul és hónaljban. Közben a német tisztek zavartalanul jártak keresztül a termen, végigmustrálták mezítelen testünket. Innen egy másik terembe mentünk, ahol lekopaszították hajunkat és észre sem vettük, már zuhany alatt voltunk. Körülnéztem, Vicát nem láttam sehol, elszakadtam tőle is. Az ismerősöket alig ismertem fel, csupasz fejükkel és testükkel. Újra egy másik teremben vagyunk. Itt egy rongyos, fekete szövetaljat és egy fekete selyem virágos blúzt dobtak kezembe. Belebújtam. Hiányzott a törülköző és fehérnemű. A blúz és szoknya hátára széles piros csíkot festettek. Újra elindultunk ötös sorokban a B.3. láger 5. blokkja előtt megálltunk. Itt találkoztam össze magyarbéli Mancival és Edittel, és a Wiener lányokkal. Szüleim után érdeklődtem. Elmondták, hogy az idősek és gyermekek a túlsó oldalra mentek és onnan semmi üzenetet nem lehet kapni. Csak kósza hírek jönnek különféle borzalmakról, gáz és krematórium, biztosat senki nem tud, minden csupa titokzatosság. Elmondták, hogy éheznek és fáznak, mert éjszaka erősen lehűl a levegő.

Egyesével mentünk a blokkba, regisztráltak bennünket és utána megkezdődött a fekhelyért folyó harc. W. Bözsitől feketekávénak nevezett meleg vizet kaptam, miközben az üvegből ittam, azon gondolkodtam, hogy nevezhetik kávénak ezt a sötétszínű folyadékot. Sikerült egy rongyos paplant szerezni, öten feküdtünk rajta, takarónk nem volt, pár perc múlva kimerülten álomba sírtam magam. Hajnalban hangos sípszóra ébredtem, nem tudtam megérteni, miért keltenek fel bennünket ilyen korán, amikor én olyan nagyon álmos vagyok, kimondhatatlanul jól esett volna továbbaludni. Piszkos mocsárvízben mosakodtunk.”

Krausz Ernőné sz. Grotta Margit emlékezése itt befejeződött. Szerencsével túlélte a deportálás szörnyűségeit, hazatérte után férjével nevüket Kerényire változtatták. Sajnos Grotta Margit már elhalálozott. Visszaemlékezését – kérésünkre – férje bocsátotta rendelkezésünkre 1997. szeptemberében (szerző megj.) A fenti emlékezést a következőkkel egészítette ki: “Feleségemmel Grotta Margittal 1942. augusztus 14-én kötöttem házasságot Mecséren, de a vallási Győrben történt, és miután Grottáék meglehetősen vallásosak voltak, a csornai ort. rabbi esküdtetett meg bennünket. Szombathelyiek voltunk akkor, és kéthavi házasság után munkaszolgálatra bevonultam. Egy évig az országon belül, egy évig az ukrán fronton, mint munkaszolgálatos voltam, azután 3.5 évig hadifogoly a SZU-ban, az Ural szibériai részén Nizsnij-Tagilban. Kivételesen, viszonylag megfelelő körülmények között, de nemcsak én, hanem a velem együtt levő 1400 magyar hadifogoly is, köztük természetesen sok munkaszolgálatos. 1947. júniusában kerültem vissza. Itt szeretnék megemlékezni azokról a munkaszolgálatos barátaimról, akik a Lukow-nál történt német légitámadás áldozatai lettek: Kellner László (Szombathely, 1910.), Harstein Ignác (Huszt, 1912.), Várnai László Szombathely, 1916.), Rosenberger Béla (Szombathely, 1913.), Deutsch Károly (Pápa, 1910.), Breuer Ferenc (Sárvár, 1916.), Singer János (Vasvár, 1910.), dr. Nyiri László (Csáktornya, 1911.), Weiner László (Szombathely, 1916.), Bader Sándor (Nagykanizsa, 1910.), Mayer Mihály (Pórszombat, 1906.), Berger Károly Pacsa, 1906.), Berger Lajos (Pacsa, 1909.), Hoffmann Andor (Pápa, 1916.), Biel Rezső (Szombathely, 1906.), Hirsch Ferenc (Csákánydoroszló 1913.), Waldhauser Sándor (Pápa, 1912.), Pollák Mátyás (Szombathely, 1910.), Bellák Zoltán (Szombathely, 1906.), Engel László (Szombathely, 1916.), Ungár Jenő (Szany, 1910.), Varsányi Pál (Szombathely, 1913.), Vermes Ferenc (Nagykanizsa, 1910.), Stern Ferenc (Nagykanizsa, 1916.), Schwarcz Árpád (Veszprém, 1910. meghalt: július 25.) Kopstein Ödön (Kőszeg, 1916. megh. július 26.), Bass Béla (Szombathely, 1910. megh. júl. 27.), Schossberger Tibor (Keszthely, 1910. megh. júl. 28.), Weisz Ferenc Zalaszentlászló, 1910. megh. júl. 30.), Révész László (Veszprém, 1913. megh. júl. 31.), Goldschmied Miklós (Szombathely, 1913. megh. aug. 2.).

Drága feleségemet nem Mecsérről, hanem – mondhatnám szerencsére – Szombathelyről deportálták drága özvegy édesanyámmal együtt (özv. Krausz Lajosné sz. Heimer Sarolta, Vaspolány, 1886. 7. 1. kereskedő, a: Weiner Karolin, lakhely: Szombathely, Rákosi u. 13.), aki sajnos szintén Auschwitzban maradt. A Mecsérről deportált Grotta szülők szintén Auschwitzban maradtak, ahova 1944. júniusban deportálták őket. Tudomásom szerint megérkezésük után az orvosi vizsgálaton a baloldalra kerültek. Köztudomású tény, hogy akiket bal- az úgynevezett munkaképtelen oldalra állítottak, azokat a gázkamrákban azonnal kivégezték. Holttányilvánításuk 1948 március 16-án történt. Sógoraim, Grotta Béla és Andor munkaszolgálatosok voltak és tudomásom szerint a háború vége felé a nyilasok agyonlőtték őket. Holttányilvánításukon az van megállapítva, hogy a kivégzés Donnenkirchenben volt 1945. január 9-én.

Hazatérésünk után sikerült megszereznünk a Grotta család deportálásával kapcsolatos bizonylatokat, amelyek az elvesztett ingóságok leltárait, azok átvevőit és ezekkel kapcsolatos rendelkezéseket tartalmazzák. Közülük az alábbiakat ismertetem:

“Mecsér község elöljáróságától 342/945. A zsidó ingóságok felhasználásáról.- Az elöljáróság által kiadott ingóságok: (Név, db, neme, árösszeg) Pálinger János, 1 db szán, 50 P. Rechnitzer Károly 4 db zsák 40 P. Tóth Lajosné, 2 db szár, 20 P. Simon János 1 db eke 80 P. Nagy András 1 db szecsavágó 50 P. Kráz Vencel 1 db fogas 30 P. 1 db henger 30 P. Hujber András 1 db konkolyozó -, 1 db daráló -, Horváth Sándor 1 db kocsi 200 P. Leicsek János 1 db répvágó, 40 P. 1 db ülés 30 P. Vadasi Antal 1 db zabla, 2 db gyeplőszár 30 P. Nagy János 1 db kiskocsi -, Pusztai Józsefné 1 db férfiöltöny 150 P. 1 db kombiné 10 P. 1 db ing 15 P. 1 db lepedő 20 P. 1 pár férficipő 20 P. 1 pár zokni 2 P. 3 m. kék-szövet 128 P. ifj. Virág Vencel 1 db konyhaszekrény 50 P. 1db lógólámpa 30 P. Kovács János 1 db falióra 15 P. 2 függönytartó 10 P. Kóbor Ferenc 1 db dunna 30 P. Fentiek összesen 1080.- P.

Ingyen kiadva ingóságok: Nem adatott ki ingyen semmi.

A párt, magyar v. német hadsereg v. menekülteknek kiadott ingóságok. 103. sz. alakulat: 1 db veder 10 P. 10 db üveg 10 P. 102, rep. század: 1 db veder 10 P. 1 db demizson 10 P. 1 db cseréptál 2 P. 1 db pecsenyés tál 5 P. 2 db levesestál 21 P. 8 db tányér 8 P. 4 db kávéspohár 8 P. 102. Cs. rep. szd. 1 db tizedes-mérleg, 11 db mérlegsúlyok 100 P. 1 db bolti-mérleg 30 P. 20 db zsák 200 P. TZ. Pi. Bolt 1 db üst 4. 40 P. 1 db mosóteknő 10 P. Király Ferenc 1 db szekrény 30 P. 1 db ágy 20 P. Incze Gábor 1 db lábos, 1 db szürke-lábos, 1 db kék lábos, 2 P. 4 db cintányér, 4 P. Tóth Árpád 1 db ruhaszekrény 50 P. 1 db ágy 30 P. 3 db piros fotel 80 P. 1 db asztal 30 P. 1 db dunyha 40 P. 1 db párna 15 P. 1 db asztal 30 P. Szele Róbert 1 db férfiöltöny 150 P. 1 db ing 15 P. Kiss Ernő 3 méter kék szövet 129. 60 P. 2 db dunyha 80 P. 2 db párna 30 P. 1 db asztal 30 P. 2 db ágy 60 P. 1 db szekrény 50 P. 1 db karosszék 10 P. 3 db tányér 3 P. 2 db leveses tál 10 P. 2 db lábas 30 P. 2 db fazék 30 P. 103. sz. lóellátó 1 db láda 5 P. 2 db üveg 2 P. 2 db zabla 20 P. Összesen 111 db 1438. 60 P.

Mecsér, 1945. március 2-án. P.H. Olvashatatlan aláírás, jegyző.

Hátlapon: Mecsér község elöljáróságától. 342/1945. Tárgy: Zsidó holmik felhasználása. Hiv.sz.702/1945. Főszolgabíró Úrnak! Mosonmagyaróvár. Hivatkozással a fenti számra a kért kimutatást beterjesztem és jelentem, hogy az elnöki számra jelentésem nemleges. (Illegitim szerzés nem történt). Mecsér, 1945. március hó 2. Kgi. jegyző. Olvashatatlan aláírás.”

Az irathoz mellékeltek két postai pénzesutalványt, melyen a 157880 sz. csekkszámra a Zsidó vagyonok letéti számlája Budapest részére adott fel a községi körjegyzőség Mecsér.

A jegyzékeken felsoroltak az átvételről elismervényt is adtak, vannak egyéni, magyar katonai alakulatok és német katonai alakulat is közöttük. Néhányat idézünk:

“Elismervény. Alulírott Királyi Ferenc m. kir. rendőr budapesti menekült jelenleg Mecsér községbe irányított, ezennel elismerem, hogy Mecsér községben levő Grotta Jenő zsidó bútorából 1 db használt szekrényt, 1 drb használt ágyat családom részére kölcsönvettem, és ezen bútorarabokat visszahelyezésemkor rendben visszaadom. Mecsér, 1944. december 4. Királyi Ferenc s. k.”

“Elismervény. Egy drb tizedes mérlegről és a hozzátartozó 11 drb súlyról, valamint egy drb bolti asztali mérlegről – valamint 20 drb gabonás zsákról – mely tárgyakat, hogy a mecséri Grotta-féle zsidóvagyonból – Községi bíró és jegyző útján a m. kir. 102. honvéd csatarepülő század részére – használatra átvettem – ezennel elismerem és nyugtatom. Mecsér,

1944. dec. 13-án. Rennyai László őrm. s. k. m. kir. honv. őrvezető, mint a jelenleg Mecsér községben időző fenti csapat átvételezője.”

“Elismervény. Alulírott Csikdelne községből menekült körjegyző ezennel elismerem, hogy Mecsér községben volt Grotta Jenő-féle zsidó vagyomból használatra átvettem a következő tárgyakat: u.m. 1 drb pirosmázás lábost, 2 drb szürkemázast, 1 drb kékmázast és végül 4 drb cintányért. Mecsér, 1944. január hó 9. Olvashatatlan aláírás.”

“Nyugta. 1 darab veder, 10 darab különböző nagyságú üveg, melyeket a mai napon a mecséri Grotta féle zsidóvagyomból a honvédség részére igénybevettem. Olvashatatlan aláírás.”

“Mosonmagyaróvári járás főszolgabírájától. Tárgy: zsidók által visszahagyott ruhák kiosztása. Hiv.sz. 1881/944. szra. Jegyző Úrnak, Mecsér. Felhívom, hogy özv. Pusztai Józsefné hadiözvegynek és családjának, aki nagyon rászorult, mint vagyontalan, adjon ki a Grotta féle vagyontárgyakból 1 db férfi kabátot, 1 pár férficipőt, 1 db dunyhát, 1 db rövid alsónadrágot, és 1 db női fehér inget, valamint 10 db fehér gyolcslepedőt. Móricz Istvánné mecséri lakosnak, akinek férje a fronton van, fia pedig a harctéren eltűnt, adjon ki a Grotta féle vagyontárgyakból 1 db férfiinget, 1 db női inget és 1 pár férfi egész cipőt.

Özv. Pusztai Józsefné bejelentése szerint Csapó Gábor mecséri lakos szabónál lefoglalt 2 m szövetet és 1 db pulóvert, mert azt remélte, hogy textil pontokat fog kapni, utalványt nem kapott és így nem tudja kiváltani az anyagot. Felhívom, igyekezzék az ügyet oly módon elintézni, hogy nevezett textilutalványt kapjon. Mosonmagyaróvár, 1944. XI. 30. Kitartás! Eljen Szálasi! Lébényi s. k. tb. főszolgabíró.”

A zsidóholmik árúbabocsájtása szervezett és gyakori lehetett abban az időben, mert a mecséri körjegyzőség részére a mosonmagyaróvári járási főszolgabíró a 6137/944. főszb.-i rendelet mellékleteként árjegyzéket küldött. Az árjegyzék a következő: “101/945. kg. Mecsér. Férfi szövetruha 200 P, Férfi vászonruha 80 P, Női szövetruha 130 P, Női egyéb ruha 50 P, Gyermek szövetruha 60 P, Gyermek egyéb ruha 25 P, Kabát 130 P, Bunda 200 P, Kötött kabát 25 P, Férfi kalap 10 P, Kesztyű 10 P, Nyakkendő 2 P, Prémek – Sál és melegítő stb. 5 P, Paplan 80 P, Dunna 80 P, Párna 30 P, Párnahuzat 10 P, Paplanhuzat 20 P, Dunnahuzat 20 P, Lepedő 20 P, Ágytakaró 30 P, Abrosz 30 P, Asztalkendő 5 P, Férfiing 20 P, Női ing 15 P, Alsónadrág 8 P, Pizsama 25 P, Női harisnya 5 P, Zsebkendő 2 P, Csecsemőkelengye 10 P, Törülköző 5 P, Törőruha 2 P, Férfi szövet 40 P, Női szövet 20 P, Vászon 10 P, Selyem 30 P, Műselyem 8 P, Egyéb méterárú bélés 10 P, Pokróc 80 P, Férficipő 20 P, Csizma 50 P, Bakancs 20 P, Gumicipő 10 P, Gumicsizma 25 P, Férfi harisnya 2 P, Női cipő 15 P, Textilhulladék -, Gyermekcipő 15 P, Női és gyermek-kalap 5 P. P.H. Zsidó ruhaneműek hatóságilag megállapított árjegyzéke. Érkezett 1945. I. 14-én. Olvashatatlan aláírás.”

(sz. mej. Krausz Ernőné sz. Grotta Margit neve szerepel a stutthofi K.Z.-ban dolgoztatottak névsorában.)

LÖWIN MIKLÓS mosonmagyaróvári lakos emlékezése: “Szüleimmel és bátyámmal Mosonban, a Szent István-király út 43. szám alatt laktunk. Édesapám Löwin Károly (sz. Moson, 1886. 07. 19. anyja: Unger Róza) és édesanyám (sz. Deutsch Olga, Moson, 1892. 03. 31. anyja: Fleischer Anna) a fenti cím alatt liszt- termény- és vegyeskereskedést folytattak.

Édesapám 1913-ban nagyapámtól vette át az üzlet vezetését, amely 1875-ben létesült. Apám az I. világháborúban harcolt az orosz és olasz frontokon. Kitüntetései: bronz

v.é., Kcsk. szolg. érdemkereszt. Édesanyám az üzletben segítőtársa volt apámnak és közben minket, testvéremmel együtt nevelt. János Mosonban, 1925. 03. 30-án, én pedig szintén Mosonban, 1926. 04. 23-án születtem.

1944. május közepén a vidéki községekből Mosonmagyaróvárra költöztették a zsidókat. Házunkba telepítették be Mosonszentmiklósról Deutsch Alfrédot és családját. Alfréd bácsi édesanyám testvére volt. A család hét tagból állt. Hozzánk került Ménfőcsanakról Hauser Lipót is, aki Hitler elől menekült 1938-ban Bécsből. Hátról a kertünkben volt egy légó-árok, melynek volt teteje. Az egyik nap Hauser Lipót a kertben átvágta ereit, és az egyik tartógerendára felakasztotta magát. 1944. május 31-én lett eltemetve a mosoni zsidótemetőben.

Még május hónapban az egész családjunkat csendőri kísérettel a mosoni városrészben, az Ostermayer utcában lévő Stern-raktárban létesített gettóba zártak. Batizi Lajos volt a Stern-raktár vezetője. Nagyon csúnyán viselkedett. A Lengyárból igényelt munkaszolgálatosokat dolgoztatta, aki megállt pihenni, megverte, megrugdosta. Mielőtt a gettóba vitték bennünket, édesapámat behívták a mosoni Csendőrségre (a Kápolna-téri őrsre), ott vallatták, mert keresték az aranyat, amit már leadott. Gumibottal verték a talpát úgy, hogy vallatás után nem tudott menni, mi vittük haza János testvéremmel.

A gettóból Jánost és engemet elvittek a Fehér Ló Fogadóba és besoroztak munkaszolgálatra. A sorozáson mellettem volt Kurcz Ottó, Tródl Imre, Tródl Bandi, Schuschiczky György, János testvérem és Löwin Tibor. A sorozóorvos Dr. Dierner hegyeshalmi orvos volt. Tródl Imrének az egyik lába kb. öt centiméterrel rövidebb volt. Imre is, én is könyörögtünk az orvosnak, hogy engedjen vissza a gettóba, hogy a családdal együtt lehessünk. De az orvos alkalmasnak talált mindkettőnket.

Pár napig a Lengyárban voltunk, majd átvittek minket Hegyeshalomra, ahol a vasúton takarítási munkát végeztünk. Együtt voltam Kurz Ottóval, Weisz Palival, Klinger Miksával, Weiner Andorral, Gróf Pistával. Itt felkeresett a szállásunkon a sorozóorvos és elmondta, hogy így akart bennünket megmenteni a deportálástól, ezért lehettem fiatal korom ellenére munkaszolgálatos.

Két hét múlva lehetett jelentkezni lakatos munkára. Akik jelentkeztek, azokat elvitték az Úrkúti mangánbányába. Együtt voltam János testvéremmel, Klinger Miksával, Löwin Tiborral és Gróf Mihállyal, a 102/201-es munkaszolgálatos századba voltunk sorolva. Az Úrkutat Ajkával összekötő vasútvonalon javítási munkákat végeztünk, síneket cseréltünk, krampácsoltunk vágott követ a talpfa alá. Tehát én különböző munkahelyeken dolgoztam, míg János bátyám lent dolgozott a bányában, mint bányász.

1944. őszén megkapta a munkaszolgálatos század a svéd menlevelet, és ekkor Budapestre vezényelték bennünket, mely utat gyalog tettük meg. Utólag tudtam meg, hogy a svéd Wallenberg diplomata adta a menlevelet az egész századnak. Budapesten a Klauzál-utcai gettóba kerültünk, itt velünk volt Löwin Tibor is. János testvérem a pékségben dolgozott. Egyik nap jöttek a németek, engemet sorakozás folytán elvittek Budára egy papi épületbe. Az előttünk ott dolgozó sebesült munkaszolgálatosoknak azt mondták a németek: aki akar, visszamehet Pestre a hozzátartozóihoz. Én az egyik munkaszolgálatossal üzeni akartam a bátyámnak, aki pár óra múlva visszajött a körletbe vizesen. Tőle tudtam meg azt, hogy mikor rá kellett volna menniök a Szabadság-hídra, leterelték őket a Duna-partra és sortüzet zúdítottak rájuk. Akivel üzentem, az előre beugrott a Dunába, kiúszott a partra, így menekült meg.

Budán minden este munkára vittek bennünket: Sashegy, Svábhegy temetőibe a sírokból löállást kellett csinálni a német katonáknak. Egy alkalommal nem mentem ki munkára, elkaptak többünket a németek és halálraítéltek. Az ítélet kihirdetése után a németek kísérték bennünket egy szobába, a sötétben kiléptem a sorból, befutottam a pincébe. Ott szénkupac volt, betemettem magam a szén közé, így megmenekültem.

Egyik éjjel megsebesültem. A jobb kezem aknaszilánkot kapott, a nyakam is megsérült, a szilánk a pulóverem zipzárába csapódott. Beszöktem a Vöröskereszt kórházába és pár nap múlva a kórházba bejöttek az oroszok.

1945. február közepén felszabadult Pest, otthagytam a kórházat. Pestre mentem, és édesapám testvérénél, Hedvig néninél találkoztam János bátyámmal és unokatestvéremmel, Löwin Tiborral. Kb. két hét múlva gyalog elindultunk hazafelé. Két nap alatt elértük Mosonszentmiklóst. Pár napig ott voltunk, mert megtudtuk, hogy házunkat és lakásunkat elfoglalta Batízi Lajos és családja.

Amikor hazajöttünk Mosonba, sajnos szüleinket hiába vártuk vissza. Későbbiek során mesélte el Spitzer Ferencné győri lakos, hogy 1944. júniusában, egy vagonban utazott szüleimmel Auschwitzig, akik nagyon nehezen bírták az utazás viszontagságait. Utoljára akkor látta őket, amikor a végállomáson kiszálltak a vagonból.

Mindent előről kellett kezdenünk. Elhurcolásunk előtt János a győri Magyar Vagon és Gépgyárban lakatosnak tanult, én pedig fogtechnikus tanuló voltam. Átvettük szüleink üzletét, sajnos testvérem a munkaszolgálat során szerzett betegség folytán meghalt. Én az államosításig vezettem az üzletet, majd 1953-ban vállaltam munkát a helyi Fémszerelvénygyárban, nyugdíjazásomig.” (sz. megj. Deutsch Alfréd sz. 1888. 04. 08. meghalt Mauthausen KZ. 1944. 06. 28. /2/)

RÁBL FERENCNÉ (SCHEIBER ELLA) mosonmagyaróvári lakos:
“1913. január 9-én Kisbodakon születtem Scheiber Lipót és Gellei Gizella házasságából. Testvérem Olga Kisbodakon lakott édesapámmal. Édesanyám 1939-ben meghalt, Mosonban van eltemetve.

1933-ban házasságot kötöttem Rábl Ferenc katolikus vallású mosoni gazdálkodóval, ekkor tértem át a katolikus hitre. Házasságunkból négy gyermek született 1937-ben Ferenc, 1939-ben Ágnes, 1940-ben Mária és 1944. január 25-én Judit, akik katolikusok.

Függetlenül attól, hogy én áttértem, a zsidótörvények velem szemben is érvényesültek. A sárga csillagot is köteles voltam hordani.

A mosoni gettó létrehozása után tudomást szereztem arról, hogy Kisbodakról 1944. május 16-án a gettóba költöztették a 63 éves édesapámat és 24 éves húgomat. Egy alkalommal sikerült őket meglátogatnom, élelmet is vihettem számukra. Ez a látogatás nem volt izgalommentes, hisz bennem is élt a félelem, nehogy engem is betegyenek a gettóba. Ekkor már a mosoni és a környékbeli zsidókat mind összezsúfolva őrizték Mosonmagyaróváron.

Sok izgalommal telített esemény zavarta és nehezítette ebben az időszakban az életünket. 1944. június 6-án a gettóban őrzött embereket, így édesapámat, húgomat és rokonságomat is Győrbe szállították, sorsuk alakulásáról senki sem mondott hosszú ideig semmit sem. Rettegésben éltünk, kiszámíthatatlan volt, kivel milyen intézkedést terveznek. Emlékszem egy telefoni értesítésre, melyben jelezték, hogy értünk jönnek. Férjem

elkeseredésében az egész családot a vadászpuskájával akarta megsemmisíteni. Nagyon nehéz volt szándékáról lebeszélnem, de én sehogyan sem akartam elhinni, hogy velünk is megtörténhet mindaz, mely szemünk előtt másokkal lebonyolódott. Abban a tudatban, hogy áttértem a katolikus hitre és vallásos szellemben élt családuknak, azt gondoltam, hogy számunkra mindez védelmet jelent. Mondtam férjemnek, nyugodjunk meg, majd minden elmúlik egyszer.

1944. év végén, vagy 1945. év elején – pontosan már nem emlékszem – hajnalban 4 nyilas férfi jött értünk. Feri, Ági és Marika gyermekeimmel együtt a Magyaróvári Rendőrségre cipeltek minket. Jutka, aki akkor egy éves volt, csak azért maradhatott otthon, mert a tiszti főorvos skarlátgyanús fertőző betegséget állapított meg, és nem engedte a gyermekemet elvinni. A mosonmagyaróvári rendőrség épületében körülbelül 2 napig tartottak. Onnan gyalogosan mentünk a mosoni vasútállomásra. Hideg, latyakos idő volt, emlékszem, Feri fiamnak állandóan lecsúszott a zoknijai. Vonattal Győrbe szállítottak, ott a Révai iskolában, a tanteremben voltunk elszállásolva. A padlón feküdtünk, saját ruhánkkal takaróztunk. A kisgyermekesek szempontjából sem volt megfelelő a helyiség, a tisztálkodás és mosási lehetőségekről nem is beszélve. Minden termet őriztek. A teremben körülbelül 22 fő volt együttlétre kényszerítve. Őrizetben voltunk, munkára nem vittek minket.

Emlékszem, hogy a 6 éves fiam bírta legnehezebben ezt a zártságot, olyan ordítást és toporzékolást rendezett esténként, hogy az örök engedélyével a férjem néhányszor kivihette fiamat éjszakára egy ismerősünkhöz, aztán reggel időre visszahozta. Gyermekeimet egy idő után hazaengedték. Minket a németek Csorna felé hajtottak az ismeretlen cél felé. Út közben velünk szemben jöttek a szovjet tankok, így menekültünk meg. Felszabadultunk.

Gyalog indultam Mosonmagyaróvár felé, fáradtságos, viszontagságos körülmények között. Amikor Mosonba értem, a Mocca kávéház előtt Koppi úr, a kávéház tulajdonosa az ajtóban állt. Amikor meglátott, odajött hozzám, átölelt. Úgy örült nekem, hogy potyogtak a könnyei, de az enyéim is.

Tőlem soha, senki nem kérdezte meg, hogy miért vettek őrizetbe, miért cipeltek el és mi történt velem és gyermekeimmel. Senki nem érdeklődött hozzátartozóim felől sem. Ennyi év után, még mindig nehéz szívvel emlékezem vissza erre a sok szörnyűségre, melyen keresztülmentünk. De mi legalább túléljük ezt a vészorszakot! Édesapámról és húgomról csupán a túlélőktől hallottam, sajnos mindketten elpusztultak. Édesapámról Búzás Árpád beszélt el, hogy Melkben bombatámadás során pusztult el. Olgi húgomról Weisz Gizellától tudom, hogy Auschwitzba sebes lábbal érkezett meg. Pár nap múlva kiszelezték, és elpusztították. Néhány hét után ugyanígy járt két unokatestvérem is, Gelley Éva és Kitty, akik szanyi lakosok voltak.

Emlékezem azok helyett is, akiknek ez a lehetőség sajnos nem adatott meg. Szeretettel gondolok drága jó édesapámra, Scheiber Lipótra, húgomra Scheiber Olgára és a többi rokonaimra. Emléküket szívemben őrzöm és kérem gyermekeimet és unokáimat, hogy ők is legyenek őrzői ennek az érzésnek. Emlékezzenek azokra, akik családukból a Holocaust áldozatai lettek.” (sz. megj. Scheiber Lipót sz. Kisbodak 1881. 01. 09. meghalt Mauthausen KZ. 1944. 07. 08. /2/. Scheiber Olga sz. Kisbodak, 1920. 10. 09. neve a Stutthofi KZ.-ban dolgoztatottak névsorában szerepel /8/.)

RÓTH (ERDÉLYI) JOLÁN egykori győri lakos. “Emlékezéseim. Auschwitzba 1944. június 14-én érkezett meg a családuknak, Győrből indított első csoporttal. Azóta nem láttam édesanyámat. 16 éves voltam. Édesapámat nem ismertem, körülbelül 5 hónapos

koromban halt meg, még az I. világháborúban szerzett tüdőlövésben. A sírját felkeresem a győri zsidó temetőben, amikor ott vagyok Magyarországon. Nagyszüleim sírja is ott van.

A lágerről röviden: Auschwitzba, marhavagonokba zsúfolt emberek között érkeztünk meg. Ez szerdai nap volt. Leszállítás után külön sorba állították az asszonyokat, és külön a férfiakat. Szemben velünk Mengele állt, kinek a keze életet és halált osztogatott. Nővéremet balra, anyámat jobbra, engem balra küldött. Elmentem Mengele előtt az anyám után, ekkor megragadta a ruhámat, és visszadobott a nővérem mellé. Utána a háta mögött megkerülve akartam anyám után menni, akkor jobb kezével baloldaltól fülön vágott, és visszalökött. Abban az időben nem tudtam, hogy a pofon - melyet kaptam tőle – mentett meg az életnek. A pofontól a dobhártya mellett egy lyuk keletkezett a bal fülemben, ami minden megfázás után megtelt váladékkal. (Ez életre-szóló károsodást okozott számomra.) Még ma sem tudom, hogy édesanyámat, aki csak 43 éves volt, miért küldték a krematóriumba?

Auschwitzból Bergen-Belsenbe 1944. szeptember 22-én – pénteken – érkeztünk. Itt sátrakban laktunk. December 16-án átkerültünk Rozhlitzba. Itt már faházak voltak és fűtéshez kaptunk tüzelőanyagot. Felváltva 12-12 órát dolgoztunk. Mivel a szemem rossz volt (még gyermekkoromban ótvár ment a szememre, amitől belsőhályog keletkezett a jobboldalon lévő szememen), hamar kitétek a gyárból, ahol repülőgép-alkatrészeket mértünk sublerrel pontosra, és reszeltük. Megjegyzem, hogy szerettem dolgozni a gyárban.

Rozhlitzból Grászlitzba 1945. március 27-én, keddi napon érkeztünk. Itt valami régi laktanyaszerű kőházban laktunk. Kőfejtésnél dolgoztunk, illetve köveket dobáltunk egymásnak sáncot készíteni, utat zárni. Április 17-én – keddi napon – indultunk gyalog az útnak német tisztek kíséretében. Jóformán étlen és szomjan, facipőben. Hó volt, azt ettük és fagyott krumplit, marharépat szedtünk ki a földből. A gyalogolás május 8-ig tartott. Kedd volt.

Nővérem, Erdélyi Irénke – akivel együtt voltam – május 3-án –csütörtöki napon – Krupa városban, a lággerben menetelés közben, végelgyengülésben halt meg.

Mi május 8-án Lubenig értünk. Ez a terület Szudéta-vidéken van. Útközben talákoztunk menekülő csoporttal, köztük magyar csendőröket is láttunk. A német tisztek május 8-án otthagytak minket az úton, ők elmenekültek. Kedd volt. Mi is sietve menekültünk tovább, kísérő örök nélkül. Bementünk házakba ennivalót kérni. Május 13-án megérkeztem a Nemzetközi Vöröskereszt kórházába, Prágába. Vasárnap volt. Az ápolónő, - aki ügyeleti szolgálatot teljesített – amikor meglátott minket Donáth Magdival, az állatorvos lányával, kezeit összecsapta: “Jézus Mária” nevében eltűnt a szobából. Mind a ketten csontvázak, élőhalottak voltunk. Végre jött egy orvos. Itt kaptam háromszor vérátömlesztést. Kórház után szanatóriumba küldtek minket gyógyulásunkig. A Prágában levő vasútállomás mérlegén 32 kilogrammot nyomtam, 17 éves voltam.

Győrbe 1945 június 21-én csütörtökön érkeztem. Mind a két bátyám Mauthausenben halt meg, nevük szerepel Szita Szabolcs: “Utak a pokolból” c. könyvben: Erdélyi Róbert Tibor sz. Győr, 1925. 04. 23. meghalt 1945. 04. 02.; Erdélyi Viktor sz. Győr, 1923. 07. 28. meghalt 1945. 04. 13.

Folytattam az életet. Továbbtanultam, 1951. novemberében férjhezmentem és 1967. június 10-én három gyermekkel külföldre mentem, ahol azóta is élek, 1995-ig dolgoztam. Nyugdíjazásom óta többször utazom Magyarországra, előtte 1987-ben voltam a lányommal – az ő kérésére – mert kíváncsi volt, mire emlékszik. Egy ilyen utazás alkalmával talákoztam

Kovácsékkal. A beszélgetésünk alapján került sor az emlékezésem megírására. Ez röviden a történetem.

Mikor Rochlitzban a gyárban dolgoztam, az éjszakai műszakban versek jutottak az eszembe, főleg az akkor divatos slágerek dallamára. Ezeket mondtam és dúdoltam hangtalanul magamban sokszor, mikor nagyon nehéznek éreztem sorsomat. A sok ismétlés emlékezetembe véste a szövegeket, melyeket már itthon, 1945. decemberében emlékezetből leírtam. Az Olvasó gondoljon arra, hogy ezek a szövegek egy zsidó magyar kényszermunkás lány fejében fogalmazódtak meg, a nehéz éjszakai műszakban és akkor vigaszt nyújtottak.

“Győri emlékek. Kígyó utcában egy kis családi házban/ Áll egy kutya egy-magában/
Fel- felsóhajt bánatában/ Vajon hova tűnt el kis gazdája/ Gazdái szétszéledtek/ A németek
lágerbe vitték őket/ Ne búsuljál Bundi kutya/ Vége lesz a háborúnak/ Hazatérnek kis gazdáid/
És te újra vigyázhatsz reájuk.”

A háború befejezése után egy újságcikkben olvasottak alapján írtam emlékezetből az alábbi sorokat:

“Egy iskolában üresek a padok/ Töredezetek, zártak az ablakok/ Óra kezdésére nem
szólal a csengő/ Nem szólal meg újra, amikor tizenkettő./ A katedrán nem ül Tanító néni/
Szabad most már a pázsitra lépni/ Nagymama sem pakol tizórait/ Elfújta már a szél drága
hamvait/ Nincs tintaleves, nincs papírgaluska/ Nincs senki, aki a leckét feladja/ Nincs óvadás,
nincs kisebb, se nagyobb/ Ők már mind- mind kisangyalok/ Az iskola kapuja mindig zárva/ A
tanulók felülről az égből Mind/ Néznek le az iskolára.”

A zongorámon ott áll még a képed dallamára: “A szívemben örökké él emléked/ Ezt
nem veheti el tőlem senki sem/ Milyen furcsa is a sors./ Hogy ezt adta nekem/ Pedig, hogy
szeretlek én Téged/ Ma már, mind emlék csupán/ Hogy Magyarország volt a hazám/ A sors
kegyetlenül elszakított/ Elválasztott Tőled jó Anyám/ De szívemben örökké megmaradt
emléked/ Ezt nem veheti el tőlem senki már (?)/ Milyen a gonosz a végzet/ Hogy ezt adta
sorsul nekem/ Emlékezetemben örökké élsz Anyám.”

Holdvilágos éjszakán... dallamára: “Holdvilágos éjszakán, miről álmodik a lány/
Hogy más lágerbe megyünk tán/ Ma, vagy holnap után/ Ez a láger csuda jó/ Van itt minden
kapható/ Ing, bugyi és melltartó/ Csak meg ne lássa a Kápó/ Reggel füttyre ébredünk/ Jön a
blosckelt Eszterünk/ Kiabálja “Cél Appel” Le a priccsról “Álles snell”/ Jaj, de sokat
szenvedünk/ Fázunk és éhezünk/ Csak az a mi nagy reményünk/ Hogy haza-e mehetünk?/
Hazaszökni nem lehet/ Mert a német őr nem enged/ Minden sarkon puskás őr/ Ki szökni
próbál, holtra lő.”

Minden elmúlik egyszer dallamára: “A legelső napon ott kint/ Sorba jött nekünk a
sok kín/ Csurom vizesen hagytak kint/ Az utca kövezetén/ Másnap reggel virradóra/ Mielőtt a
nap felkelt volna/ Sorakozó ötösével/ Úgynevezett “Cél Appelre” De nekünk volt egy nagy
pechünk/ Pont a négyes blokkba kerültünk/ Babika a parancsnokunk/ Pofont tőle gyakran
kapunk/ Ha valaki a sorban megmért mozdulni/ Máris mehet térdepelni/ Ha még ez is kevés
Neki/ A kezét fel kell tartani/ Minden elmúlik egyszer/ Minden a végéhez ér/ Zsidóság előre
kapjatok erőre/ Minden elmúlik egyszer/ Minden a végéhez ér/ Mert a mi népünk/
Mindörökké él”.

Dallam: Lent Mexikóban, úgy nyár elején... “Fent Birkenauban élni, de rossz/ Sok
ezer zsidót a német úgy kínozt/ Százezer sóhaj száll a légen át/ Mikor Babika “Cél Appelt”
kiált/ Cél Appelt állni Istenem, de rossz/ Zuhogó zápor, vagy forró nap kínozt/ És, ha nem

állsz úgy, mint a cöveg/ Babika keze gyors mozgásba kezd/ De azért vagyunk mi zsidók/ Mert mi vagyunk a bizakodók/ Reméljük, hogy a hó végén/ Minden zsidó majd otthonába tér/ És nem lesz több gond zecskára (?) Sem pedig a latrinára/ Nem fogunk egy láboshól öten enni/ És egymás hátán aludni/ Egyszer majd minden rossz végéhez ér/ Minden zsidó majd otthonába tér/ Emlékezünk majd otthonunkban -/ Hogy mennyit szenvedtünk fent Birkenauban”.

SZENDE LÁSZLÓ volt mosonszentmiklósi lakos visszaemlékezése: “Mosonszentmiklóson születtem, édesapám is itt született Deutsch Móriczék Gyula nevű gyermekeként. Nagyszüleim kereskedők voltak, ezt a mesterséget folytatta édesapám is, aki 1911-ben a nevét Szendére változtatta. Édesapámnak Mosonszentmiklóson szatócs üzlete volt, a cégtábla hirdette: “Vas- fűszer- rőfös- rövidárú- és vegyeskereskedés”. (A vegyesbe minden belefért, ami iránt éppen kereslet volt). Édesapám 1938-ban elhalálozott, így az üzletet édesanyám sz. Lustig Eszter (Dercsika, 1895) vezette tovább.

Szüleim áldozatvállalásának köszönhetően iskoláimat Győrött végezhettem. Előbb a zsidó elemibe, majd a Révai Miklós reáliskolába jártam. Itt érettségiztem 1940-ben. Mivel a zsidókat korlátozó rendelkezések miatt tovább nem tanulhattam, szövőmunkásként dolgoztam a győri Linun Taussig szövőgyárban. Mivel Mosonszentmiklóson kevés időt töltöttem, így az üldöztetés ideje alatt történeletről csak hézagos ismeretekkel rendelkezem.

1943-ban vonultam be munkaszolgálatra, Bánhidán a Villamos Erőműben teljesítettem szolgálatot. Innen deportáltak 1944. novemberében. Előbb Ausztriában tankcsapdákat ásó munkákra vittek, majd a front előrehaladtával Mauthausenbe szállítottak. Gunskirchenben szabadítottak fel az amerikaiak. Flekktífusszal a kórházba kerültem és 1945. augusztusában kerültem haza.

Hazaérkezésem után értesültem arról, hogy édesanyámat a többi mosonszentmiklósi zsidóval együtt vitték el a mosoni, majd a győri gettóba, ahonnan 1944. júniusában elhurcolták őket az Auschwitz-i, illetőleg a Birkenau-i haláltáborba. Édesanyám sajnos nem tért vissza, elpusztították. Nevét és emlékét a mosoni zsidótemetőben eltemetett édesapám sírkövén lévő emléktáblácska, a Győr-szigeti temető mártírok emlékköve, a Mosonból elhurcoltak temetői névsora, és a mosonszentmiklósi “Hősök kápolnájában” a falú lakossága által állított emléktábla őrzi.

1946-ban házasságot kötöttem a győri születésű Csillag Hedviggel, aki szerencsésen túlélte a deportálás megpróbáltatásait. Sajnos édesanyja, dr. Csillag Józsefné és kis öccse a deportálás áldozataivá váltak. Édesapja ugyan túlélte a haláltábor viszontagságait, de hazatérése után néhány hét múlva a deportálás során szerzett betegség következtében meghalt.

Úgy érzem, hogy emlékeznem kell mindazokra a falubeli ismerőseimre, rokonaimra is, akikre ennyi idő távlatából emlékeket őrzők. Mosonszentmiklóson két Krausz-család élt. Krausz Gézának szatócs-üzlete volt a falú főképpen munkások lakta negyedében. Felesége Koralek Katalin, lányai Irma és Rózsi. Egy fia volt, Dezső. Krausz Géza emlékezetem szerint a harmincas évek első felében halhatott meg. Üzletét halála után az egyik leánya vezette, ha jól emlékszem, Rózsi. Őt vette feleségül Schwartz Adolf. Házasságukból Julianna nevű kislányuk született 1931-ben. Dezső a negyvenes években munkaszolgálatosként az orosz fronton harcolt, ahonnan szerencsésen hazatért. Az 1944-es deportáláskor a többi mosonszentmiklósi zsidóval együtt deportálták, ahonnan már nem tért vissza.

Krausz Sándor élőállat és gabonaügynök volt. Két leánya: Julianna és Gizella. A deportálásból sokan nem tértek vissza, az áldozatok között szerepelnek: Krausz Sándor, Krausz Sándorné, Krausz Gizella, Krausz Irma, Schwarcz Adolf és Schwarcz Julianna.

Emlékszem, hogy Mosonszentmiklós körüli pusztán gróf Wenckheim Pál nagybirtokán volt számtartó Spitzer Izidor, aki a családjával együtt ott élt. Lébény-Mosonszentmiklós vasútállomás szomszédságában volt ez a puszta, a faluba csak ritkán jöttek be a hivatalos ügyeket intézni. Családunk velük baráti kapcsolatban volt. Három gyermekükre emlékszem, Ibolyára, Juditra és Jánosra. János munkaszolgálatból úgy tudom, nem tért vissza. A család többi tagjáról semmit sem tudok.

Lébény községben (a mi falunk mellett) lakó zsidókról a következő emlékeim vannak: Wittmann családnak szatócs üzletük volt a falú közepén. Házuk azért is volt nevezetes, mert két szobájukat az őszi ünnepek alkalmával imateremnek használtuk. Itt gyűltünk össze a környékbeli – így Mosonszentmiklósiak is – zsidó-családok, rendszerint győri előimádkozóval.

Deutsch Alfréd és családjára, mint rokonokra emlékszem. Deutsch Alfréd édesapám testvére volt. Unokatestvéreim: Anna, István, Zsuzsa, Lajos, Ferenc, Margit és György. Deutsch Alfréd nagybátyám munkaszolgálatosként, a felesége és a gyermekei közül István, Zsuzsa és Lajos lettek áldozatai a pusztításnak.

A Winkler családról: özvegy Zelma nénire emlékszem, akinek fűszerüzlete volt és fiára, Winkler Lacira emlékszem, aki a győri Textilművekben, mint technikus dolgozott. Zelma néni is az áldozatok között szerepel. Két idősebb Deutsch-lányra is emlékszem, Katalinra és Etelre. Konkrétan semmit sem tudok róluk. Emléküket szeretettel őrzöm.'

SZIGETI BÉLA virágkertészete Moson és Magyaróvár között a Szent István- király úton (Győr felől jövet a jobboldalon, az Izraelita-temető bejárati útja mellett) helyezkedett el. A 3 hold bérelt földön feleségével, **FLEISCHMANN TERÉZ**-el együtt végezték a termelőmunkát. "Szigeti Béla virágkertész, Moson" – emlékeztet vissza a 30-as évekre a hirdetése, melyek az akkori újságokban jelentek meg. Mindkét városrészben volt virágüzletük, ahol szebbnél-szebb csokrokkal, cserepes és vágott virággal, kerti vetőmagvakkal, terményekkel és palántákkal, valamint faiskolai cikkekkel álltak a vásárlók rendelkezésére. A mosoni virágüzletet felesége vezette, a magyaróvári üzletben alkalmazottat tartottak.

Szigeti Béla és Fleischmann Teréz 1929-ben kötöttek házasságot Ravazdon, mivel a feleség ravazdi születésű. 1930. október 29-én nagy boldogságukra megszületett fiúgyermekük, István. Sok öröm, vidámság költözött a házba. István szófogadó, jókedvű gyermek volt. Szorgalmasan tanult, az iskolai eredményeinek szülei nagyon örültek. Ma is megtekinthető az 1940/41-es, az 1942/43-as Piarista Gimnáziumi Évkönyvben: "Vastagbetűs" tanulóként jegyezték. Mindkét évben a jó tanulmányi eredményeiért jutalomkönyvben is részesítette az iskola vezetése.

Az 1940-es évek elején sok szomorúság érte a családot. Szigeti Bélát több esetben hívták be munkaszolgálatra Komáromba, ahonnan egy-két napra hazalátogathatott. Ez dr.Sátory Jenő parancsnokának volt köszönhető, (a mosonmagyaróvári Járásbíróság elnöke volt). Hallatlan, hogy még akkor is milyen munkabírása és bizakodása volt. A 3 hold bérelt földet további vásárlással kívánta bővíteni. "De én már akkor pesszimista voltam és féltem a jövőtől, amely sajnos be is igazolódott" – emlékszik vissza felesége. A munkaszolgálat következő állomásai: Dudar- Érsekújvár- és Taksony voltak, majd kikerült a Keleti Frontra,

ahol 1944. május 15-én meghalt. Ezt a tényt Dr. Gavriel Bar-Shaked izraeli szerző által készített "NEVEK a munkásszázadok veszteségei a Keleti Magyar Hadműveleti területen" c. könyve rögzíti, a 35458-as nyilvántartási számmal. 42 éves volt.

Távollétében felesége vezette a kertészetet és az üzleteket, amíg a törvények azt lehetővé tették. 1944. májusában Istvánnal együtt a mosoni gettóba lettek begyűjtve. Innen 1944. június 6-án Győrbe hurcolták őket a többi mosonmagyaróváriakkal együtt. Ezután Auschwitz következett. A kiskorú Istvánt elpusztították. Szigeti Béláné Auschwitz-környéki hadigyárakban kényszermunkát végzett, így sikerült átvészelnie a megpróbáltatásokat. 1945-ben hazatért Mosonmagyaróvárra, ahol új életet próbált kezdeni, ami nem ment könnyen.

1998. szeptember 25-én – a 92. születésnapján – is a sorsára emlékezik, amit szavakkal alig lehet kifejezni. Arról beszél, hogy ezek a borzalmas emlékek mindjobban és gyakrabban kínozzák, sokszor éjszakákon át, de nappal sem tud felejteni. Hogy is lehetne, hisz mindenkit elveszített, a szüleit, a férjét, az egyetlen gyermekét és a rokonait.

Örömmel emlékszik viszont a kertészetben és a virágüzletekben eltöltött sok dolgos napra, a férjével együtt végzett munkásságukra. Emlékeiben megelevenedik az elpusztított kisfia, akit az iskolából szeretettel, mindig izgalommal várt. Emlékszik arra a téli napra, amikor "Pista kipirult arccal érkezett a gimnáziumból és lelkesen mesélte, hogy aznap éppen sikerült a mosoni úton egy lovas-szánkóra felkapaszkodnia, amelyen hazáig jött". Milyen csodálatos érzés volt a jó meleg szobában az elkészített ebéddel a gyermekét várni!

Talán csak ezek az emlékek nyújtanak némi vigaszt idős napjaiban a tönkretett életéért. Mert ami velük megtörtént, érthetetlennek tűnik. Magától, ismerőseitől és barátaitól is azt kérdezi, hogy miért kellett ennek megtörténnie 1944-ben? De erre senki sem tud választ adni. Hisz az, hogy zsidónak születtek, az nem lehet az ok!"

VARGA ERZSÉBET és ROZÁLIA: "Emlékezünk az otthonunkból való elhurcolásunkra. Édesanyánk Weisz Regina (sz. Dunakiliti, 1897. szeptember 4. anyja: Bruder Éva, apja: Weisz Miksa) izraelita vallású szülőktől származott. Egy testvére volt: Weisz Rudolf.

Weisz Regina 1928-ban házasságot kötött Varga Ágoston dunakiliti lakossal. A Varga család római katolikus vallású volt, és kívánságukra édesanyánk áttért az ő vallásukra. Házasságukból születünk mi ketten testvérek. Mindkettőnket római katolikus vallás szerint kereszteltek meg. Mi a vallásunkat gyakoroltuk úgy a családban, mint az iskolában is. Máriakálnokhoz tartozó Aranyossziget-dűlőn, az erdőben laktunk.

1945. január, vagy februárban két csendőr jött értünk és Mosonmagyaróváron, a Soproni utcán keresztül édesanyámat és bennünket a vasútállomásra kísérték. Nagyon előzékenyek voltak a csendőrök, mögöttünk jöttek az utcán. Mi jóformán üres kézzel indultunk az útra, mert idő hiányában semmit sem tudtunk összepakolni. Vonattal Győrbe kísérték minket, késő délután érkezünk a rendőrségre, ott egy éjszakát töltöttünk el. Másnap a Vagongyár-i bérházba kísérték, ahol körülbelül egy hétig voltunk. Ide szállították Rábl Ferencné is a négy gyermekével. Közülük a kisebbik egy éves volt. Emlékszünk arra, hogy Benzinger Ernő mosoni kereskedő (Duna utcában volt a boltja) nyilaskarszalaggal a karján megjelent, Ráblékat akarta menteni. Közöttünk volt Rüllné magyaróvári gyógyszerész is, csinos, fekete, magas asszony volt. Gyógyszerrel megmérgezve magát, öngyilkos lett.

Körülbelül egy hét után átkerültünk a vasútállomás közelében lévő Révai Gimnáziumba. Itt meglátogatott minket édesapánk. Ekkor édesanyánk arra kérte, hogy

Dunakilitiről szerezzé be a születési anyakönyvi kivonatainkat, valamint a házassági anyakönyvet. Emlékezetünk szerint egy hét múlva hazaengedtek bennünket. Sajnos édesanyánk nem jöhetett velünk. Őt Németországba szállították, ahol egy családnál volt alkalmazásban. 1945. augusztusában gyalogosan jött haza, a szomorú emlékekről nekünk nem beszélt. 1976. december 24-én elhalálozott, mellyel elnémult mindaz, mely vele megtörténhetett.

Emlékeznünk kell édesanyánk testvéreire és családjára is. Weisz Rudolf Győrből hozott feleséget, Lang Józst. Dunakiliti községben laktak. A házasságukból három gyermekük született: Miklós 1931. 04. 13-án, Róbert 1936. 11. 24-én, és Éva 1938. 07. 08-án. 1944. májusában beköltöztették őket Mosonmagyaróvárra, a Duna utcában lakó két nagynénénkhez, Deutsch Jakabné sz. Weisz Regina és özv. Singerné sz. Weisz Rozinához. Nekik a Duna utcában volt vegyeskereskedésük. Néhány nap után átköltöztették őket a Mosonvár utcában lévő gettóba, ahonnan 1944. június 6-án a többiekkel együtt Győrbe, onnan pedig Auschwitzba hurcolták őket. Közülük senki sem tért vissza.

Nagybátyánk Weisz Rudolf munkaszolgálatosként 1944. december 23-án Mauthausenben pusztult el. (Szita Szabolcs "Utak a Pokolból" c. könyvből).

Emléküket szívünkben fájdalommal és szeretettel őrizzük."

VILLÁNYI FERENCNÉ sz. GRÓF JOLÁN volt magyarkimlei lakossal beszélgettünk az emlékeiről. Az emlékezését édesanyjára és testvéreire való képek felelevenítésével kezdte, majd az 1944-es összeírásról beszélgettünk. Többek között a következőket mondta el: "Édesanyám, özv. Gróf Simonné sz. Frankl Bella Alistálon 1897-ben született, szülei: Weiner Katalin és Frankl Mózes voltak. Hatan voltunk testvérek: Gróf Irén sz. Kisbodakon, 1913-ban, Gáspár Kisbodakon 1915-ben, én Magyarkimlén 1919. május 7-én, Klára Magyarkimlén 1921-ben, Gyula Magyarkimlén 1924-ben, József Magyarkimlén 1926-ban születünk.

Két fiútestvéreimet munkaszolgálatra hívták be. Édesanyámat velünk, leánygyermekével együtt Auschwitzba hurcolták.

Szeretnék megemlékezni a többi elhurcoltról is, akik közül senki sem jött vissza: Magyarkimlén Lunczer Ferdinándról, és Lunczer Juliannáról, Knapp Lipótról, és Knapp Sándorról, üzletük volt. Horvátkimlén lakott Lunczer Irma.

Minket a családdal együtt Mosonba vittek, a zsidótemplom környékén a Hitközségnek valami lakásféléjébe raktak be mindannyiunkat. Ez volt a gettó. A családdal voltunk egy szobában: édesanyámmal, bátyámmal, öcsémmel, nővéreimmel, és a húgommal. A fiútestvéreimet kiválasztották munkaszolgálatra. Arra emlékszem, hogy a gettóból átvittek a fiúiskolába és megmotoztak bennünket. Arra már nem emlékszem, hogy ki volt a motozó. Hogy hány napig voltunk itt? Nem tudom pontosan, nagyon fiatal voltam. Azután elhurcoltak bennünket Mosonból Győrbe. Úgy emlékszem, vonattal vittek. A gettó a győri zsinagóga környékén volt, ott helyeztek el bennünket. Hogy hányan voltunk? Nem tudom pontosan, nagyon sokan.

Amikor Győrből elvittek minket, nem tudom megmondani, hányan voltunk a vagonban. Hát azt ki tudja megmondani pontosan, hisz majdnem megzavarodtunk. Sokan, zsúfolva voltunk. A vagonba bedobáltak bennünket. Nem emlékszem arra, hogy kikkel utaztunk. Volt olyan, akinek már hiányos volt a ruházata. Beszórtak bennünket a vagonba. Úgy emlékszem, a vonat Hegyeshalom felé ment.

Amikor megérkeztünk Auschwitzba, anyánkat egyenesen bevitték a gázkamrába. Minket egyszerűen kivitték árkot ásni, ott ástuk az árkot a német katonáknak. Egy fapapucsunk volt, egy szál csíkos rabruhánk. Télen olyan hideg volt, hogy szörnyű még rá gondolni is. Gyárban is dolgoztunk. Hogy melyikben, nem tudok rá visszaemlékezni és arra sem, hogy mit csináltunk. Le voltunk teljesen fogyva, romolva, ennivalót nem kaptunk. Még talán a szemétből is kiszedtük az élelmet, mert éhesek voltunk. Egyszer majdnem halálra rugdalt egy német katona, az arcomra szúrt, tiszta vér voltam. Mikor már nem bírtuk a munkát, ledobáltak bennünket a magasból a mélységbe, ami tele volt hullákkal, és aki bírta, alábújt a még meleg hulla alá, hogy magát melegítse.

Auschwitzban szabadultunk fel, amikor jöttek az oroszok. Lenéztek a mélybe és lejöttek értünk. Hoztak kocsikat, szalma volt rajta. Soha sem felejttem el, ahogy a mély gödörből felhoztak az orosz katonák a karjukban. Emlékszem, ahogy vitt engem, potyogtak a könnyei reám. Nem volt majdnem semmi ruha rajtam, és akkor rátettek a szalmás kocsira és bevitték a lamburgi kórházba. (Lamburg Lengyelországban van). Ott szabadultam végleg. Három hónapig feküdtem élet és halál között. A húgom és a nővérem is ott feküdtek. A lamburgi kórházban apácák voltak, nagyon rendesek voltak hozzánk. Éjjel sokszor felijedtem, a nővérem és a húgom is ott voltak egy másik ágyban, és még volt ott egy győri /sziget/ kisleány. És azt mondta: “Te jó Isten, de boldog vagyok, hogy megértem ezt a napot, hogy felszabadultunk.” – A nevét már nem tudom. És elkezdett sírni. Mondtam neki, “Ne sírjál, majd meglátod, most már minden jó lesz”. És azután bejött egy német leány, egy náci dög, odament és adott neki egy injekciót, azonnal meghalt. És még jó, hogy én fenn voltam, mert a nővérem és a húgom aludtak a kimerültségtől. Oda akart menni hozzájuk, nekik is akart adni injekciót, én meg elkezdtem akkorát sikogatni, hogy mindenki összefutott. Ekkor odajött egy apáca hozzám, odaült az ágyam szélére, mondta: “Ne sírjál!” Én tudtam jól németül is beszélni. Ismételte, hogy “Ne sírjál, mert már nincs itt!”

Már nem emlékszem, hogy melyik hónapban jöttünk haza a testvéreimmel együtt. Vagonban utaztunk. Nem emlékszem arra, hogy a testvéreimen kívül kikkel jöttem. Annyi rosszon mentünk keresztül. Először Mosonban voltunk, utána Kimlére jöttünk ott volt a szülői ház. Laktak benne, de kaptunk helyet. Hátul volt olyan hely, ahová beköltözhattunk, aztán lassan kialakult minden. A holminkat nem adták vissza, ki tudja, ki vitte el?

Amikor hazajöttünk, súlyos betegek voltunk. Csak a csontom és bőröm volt rajtam és valami rongy volt a ruhám. Kimlén rendesen fogadtak, amit lehetett, segítettek.

A fiúk közül Józsi testvéreimet Magyarkimlén a Laáber Mátyáséknál és még egy helyen bújtatták el. (“December 1-2-án többen szöktek meg a Győrből Mosonmagyaróvárra tartó 102/30-as légómentő (romeltakarító és a romok alól embereket kimentő) kisegítő munkásszázadból, Gróf József és Weisz Miklós munkaszolgálatosok 1945 márciusáig Magyarkimlén, Novákpusztán és Hédervár községben bujkáltak.” – Szita Szabolcs: Halálérőd c. könyve).

A bátyám későbbi időben küldött pénzt Johanna és Elisabeth nővéreknek, akik a lamburgi kórházban ápoltak és hármunk az életünket köszönhetjük nekik. Gáspár bátyám mindjárt kiment Ausztráliába. Azután ahogy lehetett, ő törődött velünk.

Magyarkimlére és Horvátkimlére az idősek, tehát édesanyánk, a Lunczerék nem tértek vissza, ők Auschwitzban elpusztultak. Knapp Lipót sem volt már fiatal, ő sem jött vissza. Knapp Sándor munkaszolgálatra vonult be, még nem volt idős, de nem tudok róla semmit. Mi a testvéreimmel szerencsésen túléljük ezt a megpróbáltatást. A szörnyűségek nagyon megviseltek, csoda, hogy nem bolondultunk bele!”

WEISZ GIZELLA egykori mosoni lakos visszaemlékezése: “Egon bátyám a bécsi egyetemen tanult, de csak egy szemesztert végzett el. Akkor, amikor a németek elfoglalták Ausztriát, hazajött Bécsből. Nagy protekció után apukámnak sikerült őt beíratni a magyaróvári Gazdasági Akadémiára, amit el is végzett. Őt elvitték Komáromba, munkaszolgálatba és onnét büntető csoporttal ment ki Oroszországba 1942-ben, ha jól emlékszem, júniusban. Voronyezsből kaptunk életjelet először róla, ahol mint kórházi ápoló a magyar katonákat ápolta. Hosszú szünet után egy magyar zsidó fiú írt helyette egy lapot azzal, hogy megsérült a jobb keze, ezért nem tud írni Egon. Amikor az oroszok hol elfoglalták, hol visszavonultak Voronyezsnél, a magyar katonaság a németekkel együtt visszahúzódott Voronyezsből. De mielőtt visszavonultak, a zsidó munkaszolgálatosokat agyonlőtték és egy közös sírba dobták bele a magyar katonák. Mindezt én csak a háború végén tudtam meg a Vöröskereszt útján. (Weisz Aurél (Egon) anyja: Wachslér Felícia sz. Budapest, 1918/00/00, eltűnt: Borcsevo 1943/01/15, ID. 42826. Dr.Gavriel Bar Shaked, Yad Vashem, Jerusalem, augst. 1992. “Nevek a munkásszázadok veszteségei a Keleti Magyar Hadművelési területeken” c. könyvből – a szerző). Így mi négyen, a szüleim, Ottó és én Mosonban voltunk, amikor a németek bevonultak Magyarországra.

Ottó öcsém vastag-betűs volt a magyaróvári Piarista Gimnáziumban. Egyik legjobb diákja volt a gimnáziumnak, állandóan minden díjat megnyert. Én Pesten voltam, ahol egy kozmetikai kurzust végeztem. Azon a vasárnapon, amikor a németek bevonultak, én az utolsó gyorsvonattal (ami délben 1 órakor indult a Nyugati Pályaudvarról), húsvéti szünetre érkeztem haza Mosonba, ahonnan már nem lehetett visszamennem Budapestre. Ez a két-három hét, amit még a saját házukban töltöttünk, szörnyű izgalmakkal járt. A sárgacsillag viselésén kívül nagyon rossz volt, hogy a házból nem lehetett kimenni és naponta jöttek az új zsidótörvények.

Apuka irodája már akkor be volt zárva, elvitték a nyilasok az írógépeket, a bicikliket. A szakácsnő és szobalánynak el kellett mennie, beszállásoltak német katonákat a házba és mi négyen a cselédlányok szobájában voltunk összezsugorodva. Ez idő alatt nekünk kellett étellel ellátni a német katonákat, akik nálunk voltak elszállásolva. Nap- nap után szedte össze a magyar rendőrség és csendőrség a zsidókat. Egyszerűen kihúzták az embereket az ágyukból – nagyon sok otthoni nem zsidó segítségével, akik alig várták, hogy elhurcoljanak bennünket, mert akkor szabad volt a lopás.

Közben kijött a rendelet, hogy a zsidókat gettóba kell tenni és egy-két ház Mosonban ki lett választva erre a célra, a Deutsch-ház is az Ostermayer utcában, ahová a végén mi is kerültünk.

Amikor a német katonaság bejött a házukba, az én anyukám az ezüstöt és az értékes porcelándolgokat átvitte Rábl Ellának, aki a mi házuk végén lakott, megőrzésre. Rábl Ella védett volt akkor, mert a férje nem volt zsidó. Egy napon a magyar csendőrség elvitt engemet a csendőrségre, mert valaki feljelentette azt, hogy Rábl Ellánál vannak a dolgok, amiket nekünk zsidóknak le kellett volna adni. Engem el is vittek Ellához, aki mindent bevallott és a vége az lett, hogy a rendőrségen pár pofont kaptam, de hazaengedtek. A kihallgatás után kiderült az, hogy a saját házmesterünk jelentett fel (Visi Ferenc volt a neve). Ő ott dolgozott és lakott 20 évig a házukban. Miután én hazajöttem a kihallgatásról, másnap délben megjelent újból a csendőrség. Ez alkalommal mind a négyünket gyalog kísérték el a magyaróvári rendőrségre: 8 csendőr, négy személynek, mindegyikünk jobbról- balról, cca. 2 méter távolságra egymástól, sárgacsillaggal a Fő-úton mentünk, amíg a rendőrségre nem értünk. Ott bedobtak egy cellába, de nem együtt. Mindenki egy másik emeleten, egy közös cellába került – külön-külön. Én egy cellában voltam két másik nővel. Itt egy vödör volt és egy faágy, tele poloskával.

Másnap reggel értem jött egy rendőr és levitt a rendőrség kertjébe, az úton 4 fa volt (2 méter távolságra egymástól), ahol meg kellett állni. Minden fához kiállítottak bennünket, apuka, anyuka, Ottó és én. Én apuka mellé kerültem a fához. A fákat mindegyikünknek át kellett ölelni és akkor elkezdték apukámat szíjjal verni. Mivel nem volt szabad mozdulni, nem is tudom, hogy hol verték apukát. Én izgalmamban az összes körmeimet beletörtem a fába a kezeimen, azután visszakerültem a cellába. Nem tudom még a mai napig sem, hogy mi történt azután szüleimmel és Ottóval, mert én csak őket négy nappal később láttam újból a Deutschházi gettóban. Engem a 4 nap alatt minden reggel levittek a vallató szobába a rendőrségen, ahol egy asztalra feküdve ütötték a lábaimat bikacsíkkal. Negyedik napi verések után azt mondták, hogy szabad vagyok, és hogy elvisznek Mosonba a gettóba. A baj az volt, hogy nem tudtam járni a dagadt csikoktól és a véres talpaim miatt. Így ágyon 4 csendőr vitt a gettóba, ahol nagy örömmre a szüleim és Ottó vártak.

Egy héttel később Győrbe kerültünk a gettóba és pár nappal utána bevagóniroztak minket és Auschwitzba szállítottak. Engem mindenhová a zsidó férfiak vittek a hátukon. Öt napig voltunk – 98 személy – a tehervagonban összezsugorodva, a földön, egy vödörrel, borzalmas körülmények között. Ennivaló nem volt, kibírhatatlan hőség, levegőnélküliség, stb. Sajnos én nem emlékszem senkire, akik a mi vagonunkban voltak. Mindenki csak a saját családjával volt elfoglalva, a saját fájdalommal és szenvedésével. Zsúfolás miatt felváltva tudtunk csak leülni, a többieknek állni kellett. Leírhatatlan volt a zaj, a sok sírástól, nyögésektől, a sok veszekedés, a hely hiánya miatt, a vödör tele ürülékkel, állandóan kiömlött, nem beszélve a kellemetlen szagoktól. Megérteni ezt csak az tudja, aki ezt átélte.

Knapp Paulára csak azért emlékszem, mert ő miatta és még pár beteg miatt a vonatot Mosonban leállították. A mi vagonunkat kinyitották, Paula néhány napos babáját holtan kidobták, a betegek szintén ki lettek húzva a vagonból, azután becsapták az ajtót. Legközelebbi megállás Hegyeshalomban volt. Kinyitották a vagon, a magyar csendőrség pár embert megmotozott és követelte az ékszereket, aranyat, pénzt azzal, hogy ha nem adjuk le, lelőnek, mondván azt, hogy pár perc múlva úgy is átadnak a németeknek. A legszörnyűbb zsidózások után ők át is adták az SS-eknek. Ezután SS felügyelőkkel utaztunk tovább megállás nélkül addig, míg ötnapos ilyen utazás után végre megérkeztünk Auschwitzba. Miután kiszálltunk a vagonból, a vonatot elvitték. Cca. 40 SS katona várta a vonatot. Aki beteg volt, vagy nem tudott kiugrani a vagonból, azok ottmaradtak és azonnal el lettek égetve a krematóriumban. Knapp Paula a vonatban maradt, mert nem tudott felkelni. Az SS-ek ezután a sínek másik oldalára állították a férfiakat, így én anyukával maradtam az első oldalon. Ottó és apukám a másik oldalon fogták egymás kezét. Minket az első oldalon elindítottak és körülbelül 10 méter után elérkeztünk egy keresztútra. Én karonfogva anyukámmal együtt mentem. A keresztútnál szelektált az igen jóképű Dr. Mengele, aki engem elválasztott anyukától és arra az oldalra dobott, ahol a fiatalok álltak. Még idő sem volt elbúcsúzni. Ez volt az utolsó percem anyukámmal együtt. Őt a többi asszonyokkal együtt azonnal elvitték a gázkamrába és elégették, megfulladtak a gáztól. A férfioldalon ugyanez történt apukával és Ottóval. Apukám szintén a gázkamrába került úgy, mint anyukám. A mosoniak közül, akikkel én megérkeztem, a magyaróvári Weisz orvos leánya, Weisz Magda (sz. Magyaróvár, 1924. 11. 21. a: Klein Jolán) 14 napos otlét után éhen-halt Auschwitzban. A bodaki Scheiber Olgi barátnőm sebes lábbal érkezett meg Auschwitzba. Pár napon belül ő is ki lett szelektálva. Olgi két unokatestvére a Gellei Éva és Kitti (Szanyból), akik szintén barátnőim voltak, mindketten halálra lettek kisselektálva pár hét után.

Ottó a fiatalokkal együtt (férfiakkal) volt Auschwitzban egészen december végéig. Decemberben kiűritették a németek Auschwitzot, mert az oroszok elfoglalták az őrítés után a lágert. Ottó a megmaradt csoportjával el lett hurcolva Linz mellé (Ausztriában) a Mauthausen-i koncentrációs lágérba. Itt nem voltak már gázkamrák, ahol a betegektől

könnyen meglehetett volna szabadulni. A férfiak munkája Mauthausenben abból állt, hogy szikladarabokat a hátukra kötve fel kellett vinniük ezeket a nehéz sziklákat egy cca. 20 méter magas hegyre és vissza lejönni az új szikláért. Ez volt a metódus, hogy gáz nélkül, így fogják meggyilkolni a foglyokat. Mindenki 12 órát dolgozott naponta ezekben a légerekben. Szegény Ottó megkapta az úgynevezett lágeri hasmenést három, négy nappal a felszabadulás előtt és így, mint a többiek, akik nem voltak jól, a hegy tetejéről ledobták a sziklás oldalon a földszintre. Így maradtam én árván fiatal leánykoromban.

Miután én el lettem választva anyukámtól Auschwitzban – Mengele által – az én csoportomat elindították. Tíz perccel később átléptük a kaput, amire ki volt írva: “Arbeit Macht Frei”. Leállítottak egy épület előtt és azt mondták, hogy fürdőt kell vennünk, mielőtt lefekszünk a barakkokban. Bent a fürdő előszobájában le kellett vetkőzni, otthagyni ruhánkat, és itt le is lettünk borotválva. Két SS tartott mindenkit, a harmadik farkaskutya kíséretében nullásra borotválta a fejünket, és utána fönt, lent, kéz alatt és mindenütt, ahol haj volt, borotvált. Végre bekerültünk a fürdőbe tussolni, ahol csak csöpögött a víz. A végkijáratnál jöttünk ki, ahol mindenki kapott egy rongyból álló ruhát, mert már csikos rabruhájuk sem volt, és nem adták vissza a saját ruhánkat. Ezután bedobtak egy barakkba, ami már félig tele volt.

Én a Vernichtungslager B.osztályába, a 16-os barakkba kerültem, ahol a végén 480 fiatal nővel voltam együtt. A barakknak nem voltak ablakai, padló nem volt, csak föld és itt, mint a szardíniák a dobozban, egymás tetején lettünk elhelyezve, ami azt jelentette, hogy aki mögöttem feküdt, kinyújtotta a lábát, és az én fejem a mögöttem lévő teremts mellére került. Ilyen hosszán csíkokban és ennyi ember között még megfordulni sem lehetett. Itt nem volt sem pokróc, sem párna, és a föld igen kemény volt, aludni alig tudott valaki a sok nyögéstől és fájdalomtól. Három órákor reggel ébresztettek fel, és nekünk délután 6 óráig a barakk előtt kellett állnunk. Naponta háromszor számoltak, amit Zahlappell-nek neveztek. Aki reggel nem tudott felkelni, azt elvitték és elgázosították. Úgyszintén mindazokat, akik nem álltak egyenesen a számolásnál. Itt alig volt ennivaló, és az is ehetetlen. Minden nap volt szelektálás, mert hely kellett az új megérkező foglyoknak, akik állandóan érkeztek Magyarországról. Minden 50 méterre a barakkok előtt a kilátó-tornyokban ült egy SS katona puskával a kezében, és minden órában éjszaka átvilágították a barakkokat. Én megérkezésem után 10 napig nem is tudtam beszélni, hang nem jött ki a számon a megrázkódtatásuktól. Ha nem lettem volna együtt két-három mosoni ismerőssel, nem is éltem volna túl azt a sok mindent, ami itt is történt a nap minden percében.

Augusztus 4-én ki lettem szelektálva munkára és 4800-unkat elvittek Lippstadtba (Ruhr vidék Németországban) egy vasgyárba, ami a Krupp-társaság gyára volt és ott kézigránátokat gyártottunk, főleg este 6-tól reggel 6-ig, SS férfiak, SS nők és kutyák felügyelete alatt. Aki beteg lett, azt elvitték innen Belsenbe, mert Lippstadtban nem volt sem kórház, sem segítség, de még egy aspirin sem.

1945 márciusának végén, a háború, illetve az angol és amerikai csapatok előrehaladása miatt kiürítették Lippstadtot. Minket gyalog az összes SS-ekkel és kutyákkal együtt elindítottak Belsenbe. Ötnapos borzalmas uszítások után április első napjaiban mi az úton, egy kis faluban, Kaunitz-ban felszabadultunk. Én pár nappal később Verl-be, egy amerikai kórházba kerültem hastífusszal és diphtériával, ahova az amerikai katonaság vitt el emberségből. 44 kilogramm voltam, egy méter hatvankilenc cm-es magassággal, a csípőcsontjaim kiálltak a bőrből, mert nem volt hús, ami a csontokat tartsa. Ha jól tudom, csak hárman éltük át ezeket a borzalmakat. Rajtam kívül unokatestvérem Weisz Magda (akinek az öccse Weisz Arthur), a Röthausen Ella. 22 hónapig tartott, amíg felépültem és azután még 2

évig voltam Németországban, míg ki nem tudtam menni a választott országba, ahová 1947-ben nyáron érkeztem meg.

Azt hiszem, én voltam majdnem az egyetlen, aki nem jött haza a felszabadulás után. Én elhatároztam akkor, miután megtudtam tragédiáját az én szeretett családomnak és azt, hogy én árván maradtam a világban, hogy ahol a magyar rendőrség, csendőrség ilyen kegyetlenül bánt el velem és a nem zsidó tömeg viselkedése Mosonban elvitelünk előtt, szinte teljes erővel vitt rá arra, hogy én menekülök otthonról. Így lettem én tulajdonképpen egy földönfutó. – 1996. május.”

WEISZ LÁSZLÓ volt mosonmagyaróvári Szent István király út 37. sz. alatti lakos emlékezése: “Ben Jehuda Jichak, (sz. Moson, 1922. szeptember 24), szüleim Weisz Lajos (Jehuda) és Singer Anna (Eszter).

Mint gyerekek, először találkoztunk a náci rezsim elől menekülő zsidókkal 1938. nyarán (16 éves voltam). A mosoni Hitközségben híre terjedt, hogy Bécsből a Dunán egy uszályon menekültek érkeztek, és valahol Bodakon lehorgonyoztak. Emlékszem, hogy több család összegyűjtött élelmiszert és mi nagyobb gyerekek kerékpárral és élelmiszeres kosarakkal felszerelve megtaláltuk az uszályt és átadtuk a menekülteknek az ételmezt. Az ügy eléggé titokban ment, a szülők nem nagyon akartak beszélni. Mi minden azon a véleményen voltunk, hogy ilyesmi nálunk nem történhet meg. Sajnos, tévedtünk.

1940-ben érettségiztem a mosonmagyaróvári Piarista Gimnáziumban. Miután nem vettek fel semmilyen egyetemre, protekcióval bekerültem Budapesten egy nagy vas-üzembe, ahol hegesztést és lakatos szakmát tanultam. 1942. vagy 1943. tavaszán a pesti utcákon plakátok hirdették, hogy Flesch Károly hegedűművész két koncertet ad a Vígadóban. Az első hangversenyen L. Beethoven, J. Brahms és F. Mendelssohn hegedűverseny volt a programban. A Flesch család valamilyen formában, rokonságban volt a mi családunkkal. Tekintve, hogy az öregúr 70 év körül volt, ez egy egész rendkívüli teljesítménynek számított. Elmentünk a koncertre zenekedvelő barátainkkal együtt és mint távoli rokon, nagyon büszke voltam. A terem teljesen megtelt, a siker óriási volt, annyira, hogy a közönség nem akarta elhagyni a termet. Tapsvihar volt hosszú perceken át, az öregúr vagy tízszer kijött fogadni a közönség lelkesedését, de már nem volt több ereje, és miután a közönség nem akart szétoszlani, megjelent a rendőrség és kiürítette a termet. A második meghirdetett koncertet a rendőrség nem engedélyezte. Nem szabad elfelejteni, hogy ezek már elég nehéz idők voltak a zsidók részére. Ez az egész esemény annyira különleges volt azokban az időkben, hogy nem csoda, hogy 56-57 év után is emlékszem a részleteire.

1943. októberében bevonultam munkaszolgálatra, Mohácsra, a 4/3. munkásszázadba. Századparancsnok: Dr. Csutorás százados. 6 hetes kiképzés után a pécsi katonai élelem- és felszerelési raktárakban és szénakazlak rakásán dolgoztunk. 1944. március hónapban fegyelemsértés miatt 12 bajtárssal együtt 3 hónapos börtönbüntetésre ítélték. A büntetés letöltése a pécsi Frigyes-laktanya börtönében kezdődött. 1944. májusában a zsidó munkaszolgálatosokat átrakták a börtönből egy büntetőszázadba. A büntetőszázad rajtunk kívül, a kiürített szegedi Csillag-börtön súlyosan elítélt polgári fegyenceiből állt (rablók, gyilkosok, stb.). A század különböző helyeken dolgozott a Dunántúlon (Polgárdi, Szentkirályszabadja, stb.), főleg kőbányákban. A nyilasok uralomra kerülése után a 12 fő zsidó munkaszolgálatost kiszedték a büntetőszázadból és Körmenten a nyilasok brutális kegyetlenkedése után összeverve, kifosztva, minden felszerelés nélkül átadtak a határon Ausztriába a TODT-alakulatoknak. Két-három hónapon keresztül a határ mentén –osztrák oldalon – dolgoztunk, katonai lövészárkokat ástunk. A front közeledtével tovább vittek nyugatra, majd Délnyugat Ausztriából Grácon keresztül Mauthausenba. Körülbelül az ötödik

napon este felé egy hegyre mentünk fel. A menet nehéz volt, sokan nem bírták. Ezeket az örök, főleg ukrán és horvát SS-ek a helyszínen agyonlőtték. A hegy tetejéről futásban kergettek lefelé, közben nagyon sokan elestek, elkezdődött a lövöldözés géppisztolyokból, egy csomó embert megöltek. Az éjjeli alvás – mely a havas esőben a csupasz földön volt – után a reggeli Appelnél kértek száz jelentkezőt munkára. Miután gépfegyverrel ijesztgettek, én is kiléptem és jelentkeztem. Felraktak bennünket teherautókra, visszautaztunk és összeszedtünk több száz holttestet az útról. Elvittek bennünket Eisenerz nevű városka közelében a hegyek közé, ahol eltemették kész tömegsírokba a holttesteket, német alapossággal mésszel, vagy klórral szórtuk be a halottakat. Meg voltunk győződve, hogy minket is bele lőnek a nagy gödrökbe, de ez nem történt meg. Az autók visszavittek bennünket a menethez, de előtte egy katonai laktanyában kaptunk egy csajka sűrű levest és kenyeret. Lehetséges, hogy éppen ez az étel mentett meg az éhhaláltól, miután az egész 10 napos menetben csak csigát és csalánból készült ételt ettünk. 1945. április hónapban Grácból tíz napos halálmenetben Mauthausenba érkeztünk, napi 40 kilométer megtétele után éhezve, élelem nélkül. Aki nem bírta a menetet, az úton agyonlőtték. Ötven százaléka az embereknek nem érkezett meg Mauthausenba. Április utolsó napjaiban egy újabb három napos menetben továbbvittek nyugatra, Gunskirchenbe, ahol 1945. május 5-én az amerikaiak felszabadítottak. Flekktífusból felgyógyulva, 37 kilogrammra lefogyva, 1945. nyara végén hazaérkeztem Mosonmagyaróvárra. Otthon Bandi öcsém várt az üres, kifosztott lakásban és üzletben.

Szüleimet a mosoni és győri gettó felszámolásával 1944. júniusában Auschwitzba cipelték és meggyilkolták a család nagy részével együtt. Öcsémrel és Breuer Edittel együtt 1946. február hónapban elhagytuk Magyarországot, mint kísérői egy nagy 300, főleg árva gyermekekből álló csoporttal, mellyel Israelba kívántunk utazni. Az Israel felé vezető úton megakadtunk Németországban, kb. másfél évet várva a beutazási engedélyre. Az amerikaiaktól kaptunk egy szép nagy szállodát a gyermekek részére, ott iskolát szerveztünk részükre és megtettünk mindent, hogy az ott tartózkodás és várakozás elviselhető legyen a számukra. A gyermekek 6- 16 évesek voltak. Közben itt összeházasodtunk Breuer Edittel. 1947. júniusában a fele csoporttal útra keltünk (150 személlyel). Marseille közelében felszálltunk a hírhedt Exodus-hajóra, összesen 4500 utas volt a hajón. Egy hét után angol hadihajók közrefogták az Exodust, a haifai kikötőben kiszállítottak bennünket a hajóról, és elkezdődött az új fejezet. Másfél hónapig hurcoltak bennünket a tengeren. Három nagy angol börtönhajón visszacipeltek Hamburgba. Egy hónapra bezártak egy zárt táborba. Végre 1948. februárjában ismét útra keltünk hamis útlevelekkel és március elején Israelba érkeztünk. Azóta itt élünk a kibuczunkban három fiunkkal és családjukkal együtt, 9 unokával.

A továbbiakban leírom, hogy mi történt a Weisz és a Singer család tagjaival. A dátumok és az életkor nem mindig pontos, de megközelítően próbáltam visszaemlékezni.

Édesapám családja a Weisz család: Nagyapám Weisz Adolf mészáros, szül. Rajkán 1857-ben, szülei: Weisz Henrik és Flesch Júlia. 1883. augusztus 22-én Rajkán feleségül vette Weisz Nanette (Janka) rajkai lakost, aki Rajkán 1863. 02. 17-én született, szülei: Weisz Dávid és Weisz Róza. Nagyapám 1933-ban természetes halállal halt meg, a mosonmagyaróvári israelita temetőben nyugszik. Nagyanyámat 1944. júniusában deportálták, ahol elpusztították.

Édesapám Weisz Lajos órás és ékszerész, Magyaróváron született 1887. április 12-én. Édesanyám Singer Anna született Koroncón (Győr megye), 1892. október 19-én, szülei: Singer Mór és Berl Teréz. 1944. júniusában Auswitzba deportálták, ahol elpusztították..

Apám testvérei: Dr. Weisz Gyula (sz. Magyaróvár, 1885. június 1.) Mosonmagyaróváron laktak, ahol körzeti tisztii főorvos és Frigyes főherceg házi orvosa volt. Meghalt betegségben, 1944. 2. 15-én a budapesti Szt.János kórházban. Eltemették a mosoni

izr.temetőben február 20-án. Felesége) Klein Jolán sz. Zalakoppányban, 1895. 3. 5. Lánya Magda sz. Magyaróváron, 1924. 11. 21-én, Auschwitzban megölték őket. Fiuk Weisz János kényszermunka alól felszabadult Gunskirchenben, hazatért, majd az ötvenes évek elején elkerült Swizba, ott volt körzeti orvos. Van három fia és egy lánya. Meghalt betegségben 62 éves korában.

Apám második testvére: Weisz Emil mészáros, Magyaróváron született 1888. 9. 24-én, felesége Kohn Gizella sz. Lébényben, 1900. 4. 14-én, kisebbik fia Imre Magyaróvár, 1928. 12. 21. szintén deportálás következtében Auschwitzban semmisültek meg. Nagyobbik fiuk Weisz Pál Kanadában él, akinek sikerült túlélnie a munkaszolgálatot.

Apám húga Sussmann Oszkárné sz. Weisz Irma Moson, 1893. 5. 13. Auschwitzban pusztult el. Férje Sussmann Oszkár zöldség és gyümölcskereskedő, sz. Moson, 1889. 1. 17. elpusztult Mauthausenban 1944. 8. 5-én, fia Sussmann Kornél sz. Magyaróváron 1921. 5. 29-én munkaszolgálat közben 1944. 12. 12-én semmisült meg ugyanott. Apám másik húga Pollák Sándorné sz. Weisz Edit Magyaróvár, 1895. 10. 26, férje Pollák Sándor sz. Pozsony, 1892. 10. 18. (1936-ig Nagysurányban éltek), és kislányuk Éva, sz. Pozsonyban, 1938. 4. 14-én, a Szüleimet a mosoni és győri gettó felszámolásával 1944. júniusában Auschwitzba cipelték és meggyilkolták a család nagy részével együtt. Öcsémel és Breuer Edittel együtt 1946. február hónapban elhagytuk Magyarországot, mint kísérői egy nagy 300, főleg árva gyermekekből álló csoporttal, mellyel Israelba kívántunk utazni. Az Israel felé vezető úton megakadtunk Németországban, kb. másfél évet várva a beutazási engedélyre. Az amerikaiaktól kaptunk egy szép nagy szállodát a gyermekek részére, ott iskolát szerveztünk részükre és megtettünk mindent, hogy az ott tartózkodás és várakozás elviselhető legyen a számukra. A gyermekek 6- 16 évesek voltak. Közben itt összeházasodtunk Breuer Edittel. 1947. júniusában a fele csoporttal útra keltünk (150 személlyel). Marseille közelében felszálltunk a hírhedt Exodus-hajóra, összesen 4500 utas volt a hajón. Egy hét után angol hadihajók közrefogták az Exodust, a haifai kikötőben kiszállítottak bennünket a hajóról, és elkezdődött az új fejezet. Másfél hónapig hurcoltak bennünket a tengeren. Három nagy angol börtönhajón visszacipelték Hamburgba. Egy hónapra bezártak egy zárt táborba. Végre 1948. februárjában ismét útra keltünk hamis útlevelekkel és március elején Israelba érkeztünk. Azóta itt élünk a kibuczunkban három fiunkkal és családjukkal együtt, 9 unokával.

Apám húga Sussmann Oszkárné sz. Weisz Irma Moson, 1893. 5. 13. Auschwitzban pusztult el. Férje Sussmann Oszkár zöldség és gyümölcskereskedő, sz. Moson, 1889. 1. 17. elpusztult Mauthausenban 1944. 8. 5-én, fia Sussmann Kornél sz. Magyaróváron 1921. 5. 29-én munkaszolgálat közben 1944. 12. 12-én semmisült meg ugyanott. Apám másik húga Pollák Sándorné sz. Weisz Edit Magyaróvár, 1895. 10. 26, férje Pollák Sándor sz. Pozsony, 1892. 10. 18. (1936-ig Nagysurányban éltek), és kislányuk Éva, sz. Pozsonyban, 1938. 4. 14-én, a deportálás következtében semmisültek meg Auschwitzban. Valamennyien mosonmagyaróvári lakosok voltak.

Édesanyám családja: Singer család. Nagyapám Singer Dávid sz. Koroncón, 1859-ban. Az 1920-as évek elején költöztek Magyaróvárra, ott volt fűszerüzlete, 1936-ban 77 éves korában halt meg, a mosoni temetőben nyugszik. Anyai nagyanyám Singer (Berl) Teréz szül. 1866-ban, meghalt betegségben, 1928-ban, a bécsi zsidótemetőben nyugszik. Anyám legidősebb testvére Singer (Székely) Lipót sz. 1888-ban. Budapesten élt családjával, 1944. november hónapban elfogták a nyilasok, és a Dunába lötték. Felesége Singer (Székely) Lincsi átélte a vészkorszakot a pesti gettóban, de miután családjából senki sem maradt életben, egy évre a felszabadulás után öngyilkos lett. Leányuk Ági, született 1920-ban, férjhez ment Kormos László gordonka művészhez 1944-ben. A férjét egy hétre a házasságuk után kivitték kényszermunkára, az orosz frontra, ahonnan nem tért vissza, meghalt. Ágit a nyilasok Budapesten a Dunába lötték. Fiuk Ernő sz. 1923-ban, nem tért vissza a munkaszolgálatból.

Anyám második testvére Székely (Singer) Jenő sz. 1890-ben, gyógyszerész volt Győrött. Néhány nappal a felszabadulás előtt meghalt egy németországi KZ-lágerben, ahova deportálták. Felesége Kató (Wittmann, sz. Pápán) Auschwitzban pusztult el 8 éves Ferkó fiával együtt.

Nagyanyám két testvére közül Berl Mór sz. Moson, 1872. 6. 28. és lánya: Steiner Lászlóné sz. Berl Anna Nagybarátfalu, 1902. 12. 6, unokája Steiner Imre Dezső sz. Moson, 1933. 10. 27. deportálás során Auschwitzban, 1944. júniusában, veje: Steiner László sz. Zseli, 1901. 2. 6. Mauthausenben 1944. 8. 11-én semmisült meg. Másik testvére Özv. Springer Jakabné sz. Berl Regina Moson, 1868. 1. 9. szintén a deportáltak között volt, melynek során 1944. júniusában meggyilkolták Auschwitzban.

Édesanyám két húga: Singer Bözsi és Singer Bertus, kisleánya Éva átérték a vészkorszakot a budapesti gettóban. Bertus férje Kohn (Kálmán) Jenő szintén megmenekült Ausztriában a deportálásból. Anyám harmadik húga: Singer Szidónia és férje Neumann Pál 1930-ban Olaszországba költöztek és onnan 1939-ben sikerült Palesztinába kijutniuk.

Végül még öcsémről, Bandiról, aki Mosonban, 1924. 8. 28-án született, Israelban a kibucban együtt élt velünk. Megnősült, felesége Reinitz Márta. Sajnos 1993-ban 69 éves korában elhunyt, ugyancsak meghalt Israelban a 40 éves Dávid fia is. Israelban él Eszti leánya és 4 unokája.” (A szerző megjegyzése: Egy szerteágazó rokonsággal rendelkező család tragédiáját ismerhettük meg röviden, a tények felsorolásában. A továbbiakban az Olvasó feladata, hogy értelmezze ezek alapján a magyar zsidóság szenvedéseit.)

AKIK MÉG EMLÉKEZNEK.

BENKI ÉVA mosonmagyaróvári lakos: “Fischer Bözsi varrónő még hajdon együtt élt aranyos és kedves idős szüleivel Mosonmagyaróváron az Ipartelep 47. szám alatt. Fischer Miksa,- az édesapa- a Műselyemgyárban portásként dolgozott. Fischer néni – mi csak így hívtuk – jószívű asszony, a háztartást vezette. Emlékszem, amikor szombatonként a liba vágására készülődött, előre mondta, hogy megvendégel minket, varrólányokat – itt tanultam varrni, rajtam kívül még egy tanulólánnyal és egy segéddel együtt – libatepertővel. A jó szívük határtalan volt Fischeréknek. Bözsin kívül három fiuk is született, Lajos és Imre még nőtlenek, Béla már megnősült és Mosonban a Duna utca 6. sz. alatt laktak feleségével és kisfiával. Bözsi elismerten jó hírű varrónő, nagyszámú vendéggel. Még színésznő is varratott vele ruhákat.

Emlékszem, milyen szomorú napok következtek, amikor Lajost behívták munkaszolgálatra. Fischer úr olyan komor lett, hogy még a rádióban a nótás műsort sem engedte hallgatni. Egyik beszélgetés során szóba került, hogy Lajos – aki már jól benne volt a korban – miért nem nősül meg? Erre epésen jegyezte meg: minek nősülne meg? Ilyen körülmények közé? Érezhető volt, hogy lelkileg már nagyon összetörtek voltak a rájuk nehezedő terhek miatt. Emlékezetem szerint 1942-ben Lajos néhány napos szabadságra jött – a munkaszolgálatból -. Fischerék akkor nagyon örültek. Amikor visszament a frontra, többé már nem hallottunk róla semmit sem.

Imre munkaszolgálatosként a Kühne-gyár környékén tartózkodott – volt egy gyűjtőhely szögesdróttal körülvéve a zsidó munkaszolgálatosok részére,- a területet fegyveresen szigorúan őrizték. A férjem a Kühne-gyárban dolgozott, így könnyen fel tudta keresni Imrét. (sz. megjegyzése: A hely megjelölése téves, helyesen az ipartelepen „SS” gyárban.) Csomagot szeretünk volna részére készíteni, de Imre ezt könyörögve hártotta el azzal, hogy ne is keressük vele a találkozást, nehogy a segíteni akarót lelőjék az öök. Imre attól nagyon félt, hogy Németországba kiviszik. Azon fohászott, hogy itt maradjon Magyarországon. Tőle hallottuk, hogy szüleit és Bözsit elhurcolták. Azután már senkiről semmit sem hallottunk. A család rokonságban állt Neumann Miklósékkal, akik Hegyeshalomban laktak. Az asszony – Emma – unokatestvére Bözsinek. Többször jöttek látogatóba Aranka és Gyurika gyermekeikkel. Őket is elvitték, többé nem hallottam róluk.

Fischerékről csak jót tudok mondani. Helyes, közvetlen embereknek ismertem őket, szinte családtagnak számítottunk. Sokszor merül fel bennem a kérdés: miért kellett ilyen embereket elpusztítani? Feltett szándékomban állt, ha Fischerék közül bárki visszajön, amíg talpra nem tudnak állni, nálunk helyet és ellátást biztosítok számukra. Sajnos, közülük senki sem tért vissza. Szeretettel emlékezem a családra: a 69 éves Fischer Miksára, a szintén 69 éves Fischer Miksáné sz. Fleischer Jankára, és gyermekeikre: a 38 éves Imrére, a 36 éves Erzsébetre, a 34 éves Bélára és a 27 éves feleségére Fischer Béláné sz. Strasser Rozáliára, László nevű kisfiúkra, aki csupán másfél éves volt, és a 27 éves Fischer Lajosra.” (A felkutatott adatok szerint a munkaszolgálatot teljesítettek közül: Fischer Imre 1945-ben Mauthausenben – Feigelstock Zsigmond elbeszéléséből -; Fischer Béla 1943-ban a Donkanyarnál pusztult el – F.Gy. elbeszéléséből-; és Fischer Lajos eltűnt Borcsevo, 1943/01/15. nyt. sz. 12 311 – Dr.Gavriel Bar-Shaked: “Nevek a Munkásszázadok veszteségei a Keleti Magyar Hadműveleti területeken” c. művéből. A szerző megj.)

BACK IRÉN: “Amíg élek, őrzöm az emléküket. Az 1944-es esztendő végzetesen megjelölte a sorsunkat: a törvény ereje által vált családunk üldözötté! Régen volt. De nekünk, akik csodával határos módon életben maradhattunk, emlékeznünk kell. Még akkor is, ha ezek

az emlékek néha nagyon elhomályosodottan, de feltörnek a több mint félévszázados múltból, hogy emlékeztessenek hozzátartozóinkra, rokonainkra, barátainkra és ismerőseinkre.

Néhány emlékkép kitörölhetetlenül él az emlékezetemben. Az egyik abból a kora gyermekkorból való, amikor még az óvodába jártam. Sok pajtásom volt, közülük az egyikkel nagyon sokat játszottunk hol nálunk, vagy az ő udvarukban. Ez egy hosszú udvar, több lakással és egy asztalos műhely is volt a házban. A pajtásom édesapja asztalos mesterként dolgozott, több alkalmazottal. Játék közben benyitogattunk a műhelybe és bekiáltottunk: "Zsidó! Zsidó!" Azután, mint akik jól végezték a dolgukat, elfutottunk. Azt nem tudtam, hogy kit csúfoltunk, sőt azzal sem voltam tisztában, hogy mit is jelent pontosan a bekiáltott szó. Valamelyik gyerek elkezdte, a többi pedig – velem együtt – utánozta. Ez a jelenet többször megismétlődött addig, míg az egyik segéd visszakiabálta nekem, hogy "Kis-zsidó!" Gyermekes felháborodással meséltem el az esetet szüleimnek, akik először is megszidták a csúfolódás miatt, azután megmagyarázták, hogy mit jelent a szó és kik azok a zsidók. Ekkor fogtam fel, hogy édesapám és a családja is közülük való. Családi körben nem volt szokás arról beszélgetni, hogy ki milyen vallású. Anyukám női szabóként több tanuló leánnyal működött a "Divat-szalon"-ját, a tanulók között volt evangélikus, református vallású is, ezt csak onnan tudtam, hogy nem a katolikus templomba jártak misére, ahova mi jártunk. De ugyanúgy szerettem Lidit és Marit is, mint a többieket. A fontos az, - mondogatta anyukám – hogy szorgalmas, becsületes legyen valaki. És ők ilyenek voltak. Itt említem meg, hogy szüleim "vegyes" házasságot kötöttek. Hallottam, hogy Mosonban, ebben a kis városban mekkora döbbenetet váltott ki a hír, hogy a vallásos katolikus Gerlach lány feleségül megy a zsidó Back Tónihoz. A jól értesültek még azt is tudni vélték, hogy Wettike – így becézték, pedig Borbála volt a keresztnéve – a több kérő közül azt választotta, aki "hozományként" az édesanyját is vállalja a házasságkötéskor. Mi volt a ragaszkodás oka? Anyukám 12. gyermeke volt a mosoni Gerlach József és a Kubinból származó Reiser Teréziának. Nagymama korán megözvegyült, és nagyon sokat áldozott azért, hogy anyukám Budapesten, első-osztályú helyen kitanulhatta a női szabó mesterséget. Nagymama családtagként élt velünk 1939-ben bekövetkezett haláláig, akit nagyon szerettünk.

A másik emlékkép már későbbi, amikor a zsidóvallásúakat gettóba tömörítették. Május volt, eső illata érződött a levegőben. Búcsúzni mentem nagypapámhoz, aki Erzsi nénémel és Floki nevű hűséges kutyájukkal Mosonban, a Szent István király út 37. szám alatt, a Weisz órásék házában laktak. Ott volt az üzletük is. Ez egy vegyes fűszerüzlet volt – az udvaron magtárakkal, ahol lisztet is árultak gabonafélékkel együtt. Amikor még az óvodába jártam, az üzletbe jövet-menet bementünk pajtásaimmal együtt, ahol Erzsi néni már várt minket a tálcán előkészített édességgel, savanyúcukorkával, vagy krumplicukorral. Vidám, mókázó természetű volt néném, viccelődve kérdezte tőlünk: "Szeretitek a füget"? – igenlő válaszunkra csettintett az ujjával és nevetve mutatta fejünk fölött "Ott száll a füge!" A következő kérdése: "Szeretitek a barackot"? és a fejünk búbjára nyomta a képletes barackot. Jóízűen nevetett a saját tréfálkozásán. Mi gyerekek ezen nem mindig tudtunk nevetni, mert tudtuk, hogy mindez csak vicc. Erzsi nénire a háta mögött mondták, hogy "vén-lány", mert túlságosan válogatott a kérői között mindaddig, míg pártában maradt. Back Herman nevű nagypapám – akit nagymama Árminnak szólított – is vidám természetű ember volt, kifogyhatatlan máramarosszigeti emlékeivel, ahonnan egykor eljött, hogy Pozsonyban feleségül vegye a Klarissza utcában lakó Redlinger Antal aranyműves és órás mester Fanny nevű leányát, a nagymamámat. Ebből a házasságból született a három gyermekük, Antal (az apukám), aki Pozsonyban született 1895 szeptember 28-án, Erzsébet már Mosonban 1900 március 22-én, de hogy Gizella hol és mikor született, azt sajnos a mai napig sem sikerült megtudnom. Nagymama 1942-ben halt meg, a mosoni zsidótemetőben lett eltemetve. Nagypapa órák hosszat mesélt az erdélyi havasokról, a máramarosszigeti borvízről, és gyermekfejjel úgy hittem, hogy az olyan víz, melyben igazi bor pezseg. Tehát én most

búcsúzni mentem, de csak Erzsébet nénit találtam otthon. Nem tudom, nagypapa hol volt ekkor, hiába kerestem. Szívszorító volt ez a búcsúzás. Nagynéném emlékül átadott két világítós (foszforeszkáló) brosstűt. Az egyik egy kutyafej – “Ez az Erviné”, a másik egy virágcsokor – “Ez a tiéd” – mondta. Egy játék kéményseprőt a legkisebbiknek, Médy húgomnak küldte. Már nem mókázott, magához ölelve kötötte a lelkemre: “Légy szorgalmas, jó kisleány, tartsál meg minket az emlékezetemben”. Ez már az utolsó búcsú volt, már akkor bizonyosan megérezte és tudta, hogy soha többé nem fogjuk viszontlátni egymást.

A többi emlékképről majd még a későbbiek során megemlékezem. A családukról: Mosonban, a Szent István király út 91. szám alatt a Thullner-házban laktunk. Back Antal és Gerlach Borbála házasságából négyen születtünk: László (1928), Ervin (1933) után harmadikként én (1936), majd 1942-ben Borbála, akit Médynek becéztünk. Édesanyám vallásos, hithű katolikus, nevelésünkben ő volt a meghatározó, de apukámnak ez nem volt ellenére. Szigorú nevelési elveikhez, a házi rendhez szoktattak bennünket. Szokás volt a reggeli imával kezdeni a napot, ebéd előtt és után is imádkoztunk, majd az esti harangszókor az “Úr Angyala” imádsággal fejeződött be a napunk. Vasárnaponként misére jártunk, bátyáim ministráltak úgy a templomban, mint a temetési rendezvényeken. Édesapámmal elmehettem a zsidótemplomba, ahol nagyon jól éreztem magamat. Főleg a Purimi ünnepély vidámsága visszatérő az emlékezetemben, ahol a velem, egykorú játszótársakkal voltam együtt, többek között Breiner Boriskával, Bozi Andreával, Singer Zsuzsival, Silberberg Macával, Feigelstock Erikával, Hirschler Rúttal. Mi gyermekek vidám hangulatban töltöttük az időt, zászlókkal menetelhattunk, futkározhattunk a nagy teremben. Talán azért voltunk olyan felszabadultak, mert senki sem szólt ránk azért, hogy csendesebbek legyünk. Itt voltak a gyermekek szülei, nagypapám, nagynéném és sok kedves ismerős. Számomra azért is felejthetetlenek ezek az emlékek, mert velem itt soha senki nem érezte, hogy katolikus vagyok. Én ugyan úgy részt vehettem a játékokban, mint a többiek.

Édesapámnak Hegyeshalomban volt vegyeskereskedése, naponta utazott az üzletbe, általában vonattal, de időközönként motorkerékpárral közlekedett. Volt egy 2 hengeres Sarolea márkájú, olasz gyártmányú oldalkocsis motorkerékpárja, ha jól viselkedtünk, minket is elvitt néha magával. Az ilyen kirándulás mindig eseménynek számított, ezt ki kellett érdemelni. Szerettem Hegyeshalomban, talán azért is, mert az üzlet mellett laktak Neumann Miklós és Felesége Emma néni, a Fő utca 236. szám alatt. Itt volt a fogtechnikai laboratóriuma is. Két gyermekük közül Aranka velem egy idős volt, akivel sokat játszottunk. Beosontunk a laboratóriumba – amikor Miklós bácsi nem volt otthon – és titokban szagolgattuk a színes folyadékkal megtöltött üvegcséket. Gyurika még kicsi volt, 1943. január 23-án született. Emma néni nevelési elvein gyerekként is csodálkoztam, mert ha megszidta Arit valami csínytevés miatt, utána mindig bocsánatkérően kiengesztelte.

Szüleim nem voltak otthonülő emberek. Szívesen vettek részt, szerepet is vállalva egy-egy városi rendezvényen. Anyukám – szopránhangjával - törzstagja volt a “MÉZE” énekkarának. Apukám az Előre Kerékpár Egylet tagja és alelnöke. A lelkes, odaadó munkájáért 1930. február 2-án dísz-oklevéllel tüntették ki. Az Önkéntes Tűzoltó Egyesület tagja, 1936. szeptember 28-án a budapesti Országos Tűzoltó Szövetség Elnöksége az 5 éves szolgálat után járó bronzéremmel tüntette ki. (De milyen szomorú volt, amikor mint zsidót kizárták a testületből! Erről az a perc tudna mesélni, amikor a felszerelést és az egyenruhát felszólításra visszaadta.) Régi plakátok és leírások szerint színi-előadásokat is rendezett. Mi gyerekek is szerepeltünk az iskolai rendezvényeken és az ünnepélyeken. Mindezzel csak érzékeltetni szerettem volna, hogy a közéleti szereplésekkel a családukat a város közösségébe tartozónak ismerték el.

De ahogy születtek a zsidótörvények, úgy változott meg az életünk és ez életre-szólan szorította össze szívünket és lelkünket. Kezdődött a sok suttogással, amely körülvett bennünket. Majd folytatódott a hatágú sárgacsillaggal, amellyel megjelölték és kirekesztették a zsidónak nyilvánítottakat, így nagyapát, Erzsi nénit, apukámat és Laci bátyámat is. Apukámat egy esetben meg is büntették a csillag nem viselése miatt – erről a Mosonvármegye 1944. április 27-i cikke tudósított: “Büntetések a megkülönböztető csillag nem viselése miatt. Back Antal mosoni kereskedőt 200 P., Kohn Frida magyaróvári lakost 200 P, Kohn Zsuzsanna magyaróvári lakost 200 pengő pénzbüntetésre, Kohn Károly magyaróvári gyári segéd munkást 10 napi elzárásra ítélte a magyaróvári rendőrkapitányság a zsidók részére előírt sárga csillag nem viselése miatt”. Következtek az üzletek: bezárták, zárolták a készleteket. Apukám az utazási tilalom alatt már nem utazhatott. Kötelező volt beszoigáltatni a rádiót, a kerékpárt, a motorkerékpárt. Vallomást kellett tenni az üzletek készletéről, leltárt készíteni a lakás berendezéséről, és hogy el ne felejtsem, be kellett szolgálatni a kutyákat is, mert zsidó kutyát sem tarthatott. Nagyapa hűséges Floki kutyáját is érintette a rendelet, beszoigáltatták. Fokozatosan szoktatták őket a megsemmisítésre. Végül már csak az életük maradt, de nem sokáig voltak szabadok: gettóba terelték az embereket, a lakás kulcsát természetesen ott kellett hagyni, hisz akkor már semmi sem volt az övéké. Amiért egész életükben keményen megdolgoztak, arra más tette rá a kezét. Erről írt már korábban Giza néném Bécsből nagypapának, mivel ott már korábban megkezdődött a gyilkolás. Azt írta, hogy mindent ott kellett hagyni, a kulcsot az ajtóra akasztották. (Hova vitték őket?)

Mosonban több házban állítottak fel gettót. Mielőtt oda beterelték az embereket, nagyon sok vidéki zsidót hoztak a városba, először családoknál helyezték el őket. Emlékszem, hogy abban az udvarban, ahol nagypapa lakott, nagyon sok idegen embert helyeztek el, akik kétségbeesve még reménykedtek a lehetetlenben, a szabadulás lehetőségében. Nagypapa, Erzsi nénival, édesapám Laci bátyámmal a Mosonvár utcai Malcz-ház melletti sarokházban létesített gettóba lettek bezárva. Rettenetes és félelmetes időszak volt ez mindannyiunk számára. Ebben a helyzetben a sírás, a könyörgés és a kérvényezés rajtunk sajnos nem segített. Anyám megállás nélkül “kilincsel” és szaladgált segítségért. Keresztlevéllel bizonyította, hogy bátyámat megkeresztelték, a vallása római katolikus. Igazolta a vegyes-házasságot is. A sok utánjárásra, rövid időre szabadon bocsátották aput és Lacit is. Anyukával a gettó kapuja előtt várakoztunk, amikor kinyílt a kapu – ez is a visszatérő szomorú emlékek, közé tartozik – az udvaron állt sápadt arccal Neumann Emma néni, karján a másfél éves Gyurikával, szoknyájába csimpaszkodott a 6 éves Aranka. Emma néni zokogva kérte anyukámat: "Wettike, legalább a Gyurikát mentsétek meg!" Anyám tehetetlenül, szomorúan, szinte hangtalanul válaszolta volna, hogy mindannyian veszélyben vagyunk, ki segítene elbújtatni a kis Gyurikát? De az ott strázsáló örök a beszédre még lehetőséget sem adtak, elzavartak minket a kaputól. Ez a jelenet is kitörölhetetlenül él bennem, akár csak a kis Gyurika, Aranka és Emma néni.

Sajnos, az apukámnak és bátyámnak engedélyezett szabadság csak rövidideig tartott. Beigazolódott édesanyám félelme, aki hiába kérte aput, ne üljön ki az udvarra a konyha előtti padra, mert az udvaron megláthatják. Apu még akkor sem akarta elhinni, hogy bárki is árthatna neki. De egy “jóakaró” feljelentésére hamarosan értük jöttek: aput otthonról, Lacit a Soproni utcában lévő Piller Sándor műszerész- mester műhelyéből vitték el, ahol tanonc volt. Ezek után már gyorsan követték egymást az események. A városban összeszedték a “maradékot”, ezek a vegyes házások és a kikeresztelkedettek voltak, - a rendőrségen kerültek őrizetbe, majd innen Győrbe néhány napra majd, a Székesfehérvári Deák Ferenc utcai Lovas-laktanya Internáló Táborába szállították őket. Édesanyámmal azonnal útra keltünk és Székesfehérvárra utaztunk. Ő még mindig bízott a szerencsében, hogy kiszabadíthatja szeretteit. Reménytelen helyzet volt, ismeretség hiányában hivatalos helyre be sem juthatott. Senki sem hallgatta meg. Így naponta két dolgunk volt: ha a Lovas-laktanya öre kegyes volt

hozzánk, meglátogathattuk pár percre őket. Az őrizetesek a laktanya udvarából nyíló istállókban voltak elhelyezve, mi oda nem mehettünk be. Az udvaron válthattunk néhány szót – a szuronyos őr felügyelete mellett, aki körülöttünk sétálgatott és ijesztő képpel méregetett bennünket -. Átadhattuk a szerény élelmiszercsomagot. Édesapám biztató szavakkal próbálta vigasztalni anyukámat. De itt szavakkal nem lehetett reményt kelteni a kétségbeesetteken. Nemcsak mi voltunk szomorúak és vigasztalhatatlanok, hanem) a többi mosoni is, Susinszky Pál, Bozi Istvánné és a 6 éves kisleánya Alexandra (Andrea, Kohn Frida és Suzi, akikre visszaemlékszem.

Rövidek voltak a látogatás percei, de ezekből a percekből is megmaradt egy kitörölhetetlen emlék. Még ma is hallom annak a kétségbeesett kislánynak a jajveszékelő sikoltozását, akit édesapjával őriztek a laktanyában és az őr az édesanyját távozásra szólította fel. Az anya katolikus volt. Füleit befogva futott az anya, a kislány kiáltása az éjig hallatszott: “Ne hagyjál itt édesanyám”! A nagy szürke kapu becsapódott az anya után, a kisleánya felbukott a kavicsos úton, szétszórva a kezében tartott tasak kockacukorkát. Ez a 4- vagy 5 éves gyermek vigasztalhatatlanul zokogott, hang már alig jött ki a torkán. Lehet-e ezt a gyermeki sikolyt és a látványt elfelejteni? De a gondolatot sem: hogy lehetett a törvény által szétszakítani gyermeket az édesanyjától, férjet a házastársától?

A nap jelentős részét a temetőben, Kaszap István sírjánál töltöttük. Rajtunk kívül sokan keresték fel ezt a sírt – akkoriban szájról- szájra járt a hír, hogy Kaszap István minden imát meghallgat és megsegíti a hozzá könyörgőket. Mi is a sír előtt térdepeltünk és órák hosszat imádkoztunk. Anyám nagyon gyenge és rossz idegállapotban volt, sehogyan sem lehetett a sírtól eltávolítani. Csak sírt és hangosan imádkozott, kérte Kaszap István közbenjárását hozzátartozóinkért. Már majdnem magánkívüli állapotban, szinte hisztérikusan fohászzkodott először mindkettőért, később már csak a fiáért. A felzaklatott idegállapottól és a júniusi hőségtől elájult. A kápolnából hoztak a körülöttünk állók vizet, fellocsolták. Amikor magához tért, minden kezdődött előlről: az imádkozás, a kétségbeesett könyörgés kifogyhatatlan bizakodással egészen a temető bezárásáig.

A következő napon a kapu őre közölte, hogy a foglyokat elvitték. Sok kérésekre megsúgta, hogy Kecskemétre. De a rossz közlekedési helyzetben Kecskemétre már nem utaztunk, visszajöttünk Mosonmagyaróvárra nagyon viszontagságos, hosszantartó utazással, hisz háború volt. A vonatunk többet állt, mint haladt. Szeretteink további sorsáról az apukámtól érkezett levelezőlapok, és egy levél tudósít: “Székesfehérvár, 1944. VI. 23. Édes Anyukám! Szeretettel tudatom veled meglepetésül, hogy a mai nap megkeresztelkedtem a Te és gyermekeim üdvére és szeretetére. Most azonban elindulunk. Sok szeretettel és sok csókkal gondolok rátok, örökkön szerető Tonyd. Csókolom a gyermekeket és minden ismerősöm. Sok-sok puszit Laci is. Keresztelő levelet váltsa ki a Józsa, írdal neki, hogy váltsa ki és küldje el neked. Bilkei Ferenc esperes plébános úrnál Székesfehérvárott. Gréti és leánya, valamint Schusinszky is meg lettek keresztelve.” Ezt a keresztlevelet ma is sokszor kézbe veszem, elolvasom és elgondolkodom. “Kecskemét, 1944. VI. 25. Édes Anyukám! Remélem, lapjaimat megkaptad és remélem, hogy a megírt meglepetést örömmel olvastad, ahogyan sikerült nekem ezen meglepetéssel örömet csinálnom neked, úgy be fog teljesedni a többi, mert már imádkoztatok, hogy tovább is minden jó legyen. Jól vagyunk minden, továbbiakat még nem tudok semmit, majd egy szép napon hazajövünk. Tegnap délután 5 óra óta utaztunk, s este értünk ide. Anyukám, vigasztald most már magad, mert minden be fog következni, amit várunk. Csókol szeretettel Téged, gyerekeket és minden ismerőst, s téged Anyukám még külön szeretettel, minden gondolatom veletek: Tonid. Laci is csókol mindenkit. Jól vagyok, amit az anyukámnak is kívánok.”

További lapok Waldsee jelzéssel és német szöveggel érkeztek: 1944. VII. 4. VII. 5. IX. 14-i dátummal és végül az utolsó üdvözlétként egy levél, melyen: Feldpost 2745/58XX/17 számok szerepelnek. A levélben apám csomagot kért, melyet egy megadott névre kellett címezni. A csomagért személyesen jöttek és elvitték. A csomag további sorsa előttünk ismeretlen, Édesapámtól több hír nem érkezett.

Itthon hogy is teltek a hetek és a hónapok? Anyukám zaklatottságát és a nyugtalanságát ellensúlyozva állandóan járta a várost és gyűjtötte az információkat. Ebben bizonyára olyan reményeket is dédelgetett magában, hogy hátha megtudhat valamit az elhurcoltacról. Bátran, szinte vakmerően kereste a lehetőséget, hogy segíteni tudjon azokon, akik a városon áthaladtak, vagy rövid ideig a városban tartózkodtak. Mai napig is felfoghatatlan számomra, hogy honnan merítette a hajtóerőt ehhez az életveszéllyel járó tetteihez? Talán a hite ösztönözte arra, hogy a szerencsétlen, a társadalomból kiteszített zsidó embereken, munkaszolgálatosokon könnyítsen? Vagy úgy gondolhatta, hogy hozzá hasonlóan mások is segítenek az övéinek? Soha sem beszélt róla. A Kühne-gyárban dolgoztak munkaszolgálatosok, oda rendszeresen vittünk élelmet. De közülük többen bejáratosak voltak hozzánk, azok, akik vásárlás és anyagbeszerzés miatt kijárhattak a városba. Emlékszem Kremsier Ernőre, aki szakácsként volt foglalkoztatva. Ő sokszor volt nálunk és a munkaszolgálatosok részére elkészített csomagot mindig elvitte. Kremsier Ernő túlélte a vészkorszakot, a háború után találkoztunk vele. A Bauxit-gyár mögött volt a pihenőhelyük a gyalogmenetes csoportoknak, akiket egy-egy éjszakára az ablaktalan, huzatos pihenőhelyre beteltek. Ide rendszeresen élelmet és meleg ruhaneműt vitt az elgyengült, sokszor a kimerültségtől már elalélt embereknek, akik örömmel fogadták. Ez az átmeneti szálláshely a városon kívül volt, ide nem kísérhettem anyámat. A helyi Karolina Kórházba rendszeresen jártunk beteglátogatóba. Anyukám rendszeresen értesült arról, ha munkaszolgálatos beteg került a kórházba. A belgyógyászaton feküdt Weimann Dezső Fülekről, a gyomrával volt baj. A Tüdőgyógyászaton kezelték Liebermann Heddát, aki budapesti volt. Heddának sikerült menlevelet szerezni és csodálatos módon ezzel visszajutott Budapestre. Ez egy jóézésű rendőr közreműködésével vált lehetővé, aki az állomásra kísérte Heddát, nem a kijelölt szerelvényre, hanem a Budapest felé induló vonatra kísérte fel. Budapestre érkezve, egy lappal értesítést is küldött a megmeneküléséről. Weimann Dezsővel a háború után találkoztunk. Hedda már a későbbiekben nem adott életjelet magáról.

A hegyeshalmi állomás közelében volt egy munkaszolgálatos század, ahol több mosonmagyaróvári munkaszolgálatos is volt. Ide rendszeresen utaztunk vonattal részben a varrólányokkal, vagy Ervin bátyámmal. De vele néhányszor még kerékpárral is megtettük ezt a nem veszélytelen utat. Nem felejttem el azt az ijesztő helyzetet, amikor légiriadó miatt a levéli úti árokban hasaltunk. Félelmetes volt, amikor fejünk felett zúgtak a repülőgépek. A munkaszolgálatosoknak vitt élelem általában csak frissen sült ropogós krumpli volt, de annak is nagyon örültek. Hegyeshalomból több munkaszolgálatos jött hozzánk eltávozásukkor, ilyenkor is mindig magukkal vihették a készített élelmiszer-csomagot.

Sajnálatos módon, mind nehezebbé vált az életünk. Mint már említettem, édesanyám nagyon rossz egészségi állapotban volt, az eltartásunk is mind nagyobb gondot okozott. A háborús viszonyok között a ruhát varrató vendégkör szűkült, de a betegsége is akadályozta a munka vállalásában. De azt hiszem, túlzás nélkül mondhatom, hogy ebben az időben kevesen nyitottak ránk ajtót. Erre az időszakra a csere-bere életmód a jellemző, míg volt mit becserélni. De mi a hegyeshalmi üzletünkből semmit sem kaptunk, mindent lefoglaltak. A nagypapa üzlete és a lakása is zárolva lett. A rossz emlékeim között őrzöm azt a jelenetet, amikor bátyámon kívül mindegyikünk betegen feküdt, anyám mellhártyagyulladásal, én tüdőgyulladásal, húgom szamárköhögéssel. Teljesen elhagyatottak voltunk, egyedül a közelben lakó Toth doktorék látogattak. Mire emlékszem még élesen? Kifogyhatatlanul

imádkoztunk azért, hogy hazajöhessenek a hozzátartozóink és mindazok, akiket elhurcoltak. Imádkoztunk azért is, hogy akadjanak segítőkészek, lelkiismeretes emberek. Sokszor fordult meg a fejemben a megválaszolatlan kérdés: ugyan mi tartotta vissza a hithű embereket attól, hogy jócselekedettel átsegítsenek minket a szorult helyzetünkön? Igaz, rendelet tiltotta a zsidókkal való kapcsolattartást, de hisz mi mindannyian megkeresztelt katolikus emberek voltunk! Mi végett büntettek minket?

1945. nyarán csíkos ruhában, lesoványodva, kopaszra nyírt hajjal hazaérkezett Laci bátyám. Egyedül jött be a Thullner-ház udvarába. Édesanyám elájult, amikor meglátta a fiát. Lacitól tudtuk meg, hogy apuval csak egy ideig voltak együtt, ezt követően soha többé nem találkoztak, és nem tudtak egymásról semmit sem. Bátyám a Dachau-Allach-i koncentrációs lágerben volt, - ott "ünnepelte" 16. születésnapját – ahonnan lesoványodva, de szerencsésen hazaérkezett. Viszontagságos rabságáról leírta az emlékeit.

Édesapámat, nagyapámat, Erzsí és Gizella nagynénéimet azóta is keresem, kutatom. Rengeteg levelet írtam azoknak, akikről hallottam, hogy együtt lehetek apukámmal. Választ soha nem kaptam. A Nemzetközi Keresőszolgálat segítségével 30 év után sikerült megtudnom, hogy apukám Dachau-Mühlldorfban pusztult el, a halotti anyakönyvi kivonat szerint 1944. december 15-én. Nagypapáról, nagynénéimről a Keresőszolgálat nem tud hitelt érdemlően nyilatkozni. Lehetséges, hogy őket nyilvántartásba vétel nélkül semmisítették meg? Igaz, nagypapa már 73 éves volt, és mondják, hogy az időseket megérkezésük után rögtön elpusztították. De a nagynénéim még 50 év alattiak voltak, velük mi történhetett? Hosszú évtizedekig reménykedtem abban, hogy akad majd valaki, akitől üzenetet kaphatok rokonaim hollétéről. A hírre reménytelenül várok. Órzsó és gyászolom hozzátartozóimat, velük együtt mindazokat, akiket Mosonmagyaróvárról összeszedtek, kifosztva, megalázva elvittek és elpusztítottak. Gyászolom Back Hermant, gyermekeit Back Antalt, Back Erzsébetet, Back Gizellát és azokat a rokonaimat, akiknek még a nevét sem tudom. Nem tudhatom, mert mint említettem, Nagypapám Máramarosszigetről, nagyanyám Pozsonyból származott és az összes rokonság elpusztult. Még az adataik megszerzése is gondot okoz, hisz az iratokat is megsemmisítették. Nem ismerhetem a rokonaimat, de még fénykép is alig maradt róluk. Back Gizellát Bécsből vitték el, sajnos még a férjes nevét sem tudom.

A rokonkeresés során is éreztem, hogy a zsidótörvények alkotói alapos munkát végeztek. A végső cél: a családok szétszakítása, megsemmisítése. De gondoskodtak arról is, hogy az esetleges túlélők egymásra találása ne legyen akadálymentes. Ezt a mai napig életben lévő adatvédelmi törvény is elősegíti. Mint már említettem, apai nagyszüleim és gyermekei (Erzsébet nagynénéim kivételével) nem Mosonban születtek, így a személyi adataik megszerzéséért széleskörű keresésbe kezdtem. Sok évtizedes utánjárás során ez néhány jó szándékú, segítőkész személy közreműködésével sikerült. Így végre hozzátartozóimról a születésükkor kapott adatokkal, a Yad-Váshem adatszolgáltatásából a deportálásuk helyéről és idejéről is emlékezhetek: Nagynénéim Leichtner Gizella (sz. Back Gizella, Pozsony, 1896. 10. 05. anyja neve: Redlinger Fanny (Stefánia), és férje: Leichtner Hermann (sz. Nagymegyer, 1868. 10. 04), Bécsben (Wien 8), a Sanetty strasse 1. szám alatt laktak. Itt volt bazár- és vegyeskereskedésük. Őket 1941. 10. 23-án deportálták. Mindkettőjük transportja a litzmannstadti /Lodz/ Alexanderhofgasse 46/1 gettóba lett irányítva. Leichtner Hermann itt 1942. 01. 12-én elhalálozott. Nagynénéim elhalálózását nem tüntették fel, annak keresését tovább folytatom. Back Erzsébet (sz. Moson, 1900. 03. 22. anyja: Redlinger Fanny (Stefánia)) adatai a Stutthofi (Stutovo) KZ. áldozatai között szerepel. Elhalálózásának ideje: 1944. 11. 01. Vele együtt 22 fő nevét találtuk meg az itt dolgoztatottak között, a Mosonmagyaróvár és környékéről deportáltak közül. Back Hermann nagyapámról sajnos még mindig semmit nem tudok. Hol, és mikor ölték meg? Erre a kérdésre a Nemzetközi Vöröskereszt sem ad választ.

Gyászolom Mosonmagyaróvár és a környékének összeírt, deportált mártírjait, akár zsidókról, vagy kikeresztelkedettekről van szó. Mosonmagyaróváron egyetlen tábla őrzi a sokat szenvedett gyermekek és felnőttek neveit, akiket deportáltak és meggyilkoltak. Ez a tábla a mosoni izraelita temető volt halottasházában van elhelyezve. A tábláról sajnos hiányoznak azok a mártírok, akiknek nem volt túlélő hozzátartozója, így nem akadt, aki emlékezetből felhívja a nevükre a figyelmet. Sajnos a rajkai hitközséghez tartozó elhurcoltak nevei sem szerepelnek a nevek között. Egyetlen iskola, vagy óvoda sem írta fel egy emléktáblára a volt tanulóinak a neveit. Talán nem is emlékeznek azokra, akik azért nem járhattak az iskolába, az óvodába, mert törvény rendelkezett a megsemmisítésükről. A mosoni elemi iskola I. osztályában osztálytársaim voltak: Breiner Boriska, Singer Zsuzsanna és Silberberg Marika. A hősi emlékművekről még a mai napig is hiányoznak a munkaszolgálatosok nevei, akik a magyar katonákkal együtt küzdöttek a harcmezőkön és hősi halált haltak a frontokon.

Emlékezni kell nappal, és éjszaka, ébren és álmomban. Nyáron, amikor hőség van, akaratlanul tör elő a kérdés: hogy bírták ki víz és élelem nélkül? Téli fagyban, hóban cipő és meleg ruha, kabát nélkül? Emlékezésekből tudjuk, hogy a gyermekek, a csecsemők, az édesanyákkal, a betegek és a magatehetetlen öregek név és szám nélkül azonnal lettek a tömeges pusztítás áldozatai, valószínűleg ezért nem tudhatjuk meg elhalálozásuk pontos helyét és idejét. Illetékesek elfelejtettek végelszámolást készíteni, az elpusztítottakat holtá nyilvánítani. Vagy a túlélőknek támaszt, vigaszt nyújtani.

Az emléktáblán olvasom a neveket és emlékezem. Minden névhez elképzelem, hogy milyen volt, és milyenné válhatott volna? Elvették erőszakkal az életüket, és mit adtak helyette cserébe? Neveket olvasok, és képzeletben temetek. Temetem azokat, akik kegyetlen gázhalállal, agyonkínzottan pusztultak el, mert rajtuk kívül álló okból zsidónak születtek. Lelkiismeretfurdalásom van, mert túléltem őket. Véletlenül, a szerencse folytán. De ha már így történt, kötelességem az emlékezés. Kevés a túlélő, az idő előrehaladásával pedig már alig van emlékező. Az áldozatok előtt meghajtom fejemet, és az utókorra hagyom az emlékezésemet, hogy ismerjék meg a történetünket.

Édesanyámhoz levelében aggódással fordult Weisz Lajos órás sógornője – Kálmán Jenőné Singer Bertus Budapestről – mivel nem tudott semmit sem a deportálásra került húgáról és családjáról. A levél másolatát dr. Lebovits Imre budapesti lakos közvetítése útján Israelból Weisz László 1998. 11. 25-én küldte. Anyám a következő válaszlevelet írta:

”Moson, 1944. aug. 16. Kedves Nagyságos Asszonyom! Levelére azonnal válaszolok (habár nem rendes levélpapíron, de itt nem kapni mást.) Igen, én kaptam a férjemtől és a fiamtól (aki 15 éves), és külön a Reichenbergéktől, amit ide mellékelek. De kérem, visszaküldeni. Én meg tudom érteni aggodalmukat, hisz én is ebben a helyzetben vagyok. A Weiszékat a Reichenbergékkal együtt vitték el, ezt határozottan tudom, mert ott voltam náluk a gettóban. Innen Mosonból Győrbe vitték, és onnan vitték N.országba. Sajnos az apósomékről sincs még semmi hír. De már többen írtak, és mind Waldsee-ből. Itt a Ráblné (Scheiber Ellus), az is kapott már a húgától, és a Steiner Ilus (Klingerné), az is írt a varrónőjének ugyan onnan. Az én fiamat, és férjemet két héttel később vitték el, már-már azt hittük, hogy elkerülik, és még sem, szegény Laci fiam már 8 éve, hogy meg van keresztelve, és jó kereszténynek neveltem őt, ez nagyon bántja. Rólam nem is kell, hogy írjak, mert talán Ön, Nagyságos Asszonyom is anya, és megért engem. Még három gyermekem, a legkisebbik 2 éves kisleány, a nagyobbik 7 éves, és még egy fiam van, az 11 éves. Az az egy lap óta még semmit nem kaptam, nagyon aggódok, mert az enyémeknél nincs semmi meleg ruha. Ne tessék nyugtalankodni, a Weiszék is ott lesznek, de egyszerre nem szabad mindnek írni. Nagyon megkérném, ha lenne szíves, és az Omzsánál megérdeklődné, hogy van-e reményünk

arra, hogy a megkereszteltet visszahozzák, és hogy nem lehetne-e meleg ruhát küldeni nekik? Igazán hálás volnék. A Weiszék lakásukban már akkor, mielőtt gettóba mentek, akkor vitték be a Lang Gyuriné, és az óta is ott lakik. Gerstmannékéban senki, az üzlet még zárva van. Még minden üzlet, még egy sem lett kinyitva, úgyszintén a lakások is úgy állnak, ahogy elhagyták, itt-ott már lakik valaki a lakásokban, de a legutolsó népet teszik be, egy valamire való nem megy olyan lakásba, és azt hiszem, ez jó jel. Máté még ott lakik. Apósoméknál is még úgy van, ahogy elmentek. Itt az a hír járja, hogy majd visszajönnek. Adná Isten! Stadler Ottó (nem tudom, ismeri-e, azt hiszem, mert a Weiszék is jóban voltak vele), Óvele levelezésben állok, és sok munkaszolgálatos fiúkkal, akik mind írnak nekem. 7 van Hegyeshalomban. Azok többször ellátogatnak hozzám, hisz nincs szegényeknek senkijük, és így én küldök nekik, amit tudok. Sajnos, anyagi helyzetem miatt nem tehetek sokat, de amit teszek, azt szívesen teszem. Most szombaton egyik varróleányomat felküldtem, egy nagy tepsi kalácsot, meg pogácsát, egyszóval, amit tehetek, és szegények úgy örülnek. Egész jól bánnak velük, németek felügyelete alatt vannak, így azt gondolom, talán a mieinknek is egész jól mehet a dolguk, bár itthon lennének! Szívélyesen üdv. Backné sk.”

A levél tartalma jellemző az akkori gondolkodásra, hogy egy katolikus feleség és anya miben reménykedett.

BERTALAN JÓZSEF Mosonszentmiklós, Hársfa u. 37. alatti lakos. Felkerestük házában 1997. július 17-én, és felkértük, hogy mondja el, mire emlékszik a zsidó munkaszolgálatosokkal kapcsolatban. A beszélgetéskor jelen volt felesége és az éppen náluk tartózkodó Badics Rozália is. A következőket jegyeztük fel: Mosonszentmiklóson kezdett dolgozni. 1946. júniusában – cseresznyeérés idején – felkérték hatósági tanúnak, a faluban végzett exhumálásokhoz. Ebben a minőségében minden második nap jelen volt a munkánál, és mindent végignézett. A helyszín a mai házuktól nem messze, tőlük két házzal odébb volt, ahol háborús bombatölcsérek voltak. Akkor még az a falurész nem volt beépülve, üres házhelyek voltak ott. Az exhumálást végző személyek máshonnan jöttek a faluba, név szerint Soós nevezetű tanárra, vagy főorvosra emlékszik. Szerinte az volt a helyszínen a vezető, személy szerint végezte a vizsgálatokat, boncolásokat, mindent aprólékosan írásban feljegyzett. A bombatölcsérekben voltak a hullák betemetve, kettesével a kezük össze volt kötve és lövéssel végezték ki őket. A kiásott hullák már erősen oszló állapotban voltak. Általában csak ing volt a hullákon, a kivégzés előtt levetkőztették az áldozatokat és a gödrök szélén, hátulról lőtték le őket. A bombatölcsérekben kb. 50 hulla volt. Úgy tudja, ezeket a személyeket a Mosonmagyaróvár-i Kühne-gyárból hozták Mosonszentmiklóásra. A faluban lévő vendéglőbe vitték először őket, Miskolcra a faluba telepedett nyilasok és civilek. (Rozika néni közbeszólt: szerinte voltak közöttük szentmiklósi nyilasok is.) Ott levetkőztették őket, és alsóruhában hajtották ki a kivégzés helyére.

A kihantolás utáni vizsgálat a szabad ég alatt történt. Akik kiemelték a hullákat, azokat egy asztalra helyezték. A Soós főorvos elkezdte a vizsgálatot, és a boncolást. Ha találtak valamit, az ingen monogramot, a fogakon, vagy bárhol máshol valami ismertetőjelet, azt mind jegyzőkönyvbe felvették. A vizsgálat után a hullákat a földre helyezték, ahonnan aztán elszállították azokat, de nem tudja, hogy hová és mikor, mert akkor már nem volt ott.

Máshol is lettek eltemetve és kivégezve személyek, akik között volt egy asszony, karjában kb. másfél éves kisgyermekkel. Amíg ő jelen volt az exhumálásnál, kb. 120 főt találtak. Arról nem tud, hogy neveket találtak-e a vizsgálatnál, mert a vizsgálatot külön személyzet végezte.

Ismert a faluban, hogy a sírásó az orosz katonák közeledtére öngyilkos lett. A szóbeszéd, hogy a sírásó temette be a hullákat, még élők is voltak közöttük, mert mozgott a föld a gödrök betemetése után. A sírásó Hécz Márton volt. A jelenlévő Rozi néni is megerősítette ezt a történetet.

BADICS ROZÁLIA (Rozi néni) Mosonszentmiklós. Visszaemlékezik Krausz Gézára és családjára. “Boltjuk volt a faluban, ahol vásároltunk, mindent lehetett náluk kapni: élelmiszert és ruhaneműt is. A Géza mindig mondta, menjünk a boltba vásárolni, ha nincs pénzünk, akkor is. Főleg, ha ünnepekre vásároltunk, jó volt, hogy nem kellett azonnal fizetni. Szegény leány voltam, hét évig szolgáltam egy helyen, miután férjhez mentem, már nem szolgáltam, de csak szegények voltunk. Apró gyermekeim voltak, jó volt, ha a Géza megengedte, hogy hitelre vásárolhattam.

Két lánya és egy fia volt Krausz Gézának. A Lina leánya nálam idősebb volt, lehetett úgy 1909-beli, férjhez ment és gyermekei is voltak. A Mariska az velem egyidős volt, 1911-ben született. A Dezső 1912, vagy 1913-ban születhetett, emlékszem, munkaszolgálatos volt. Krausz Géza feleségét Julcsa néninek hívtuk, átjártam hozzájuk, apró házimunkákat végeztem náluk. Főleg, mikor már üldözöttek voltak, nem tarthattak szolgálót, mosogattam náluk. Mindig kaptam valamit, akkor is, mikor már nekik is alig volt valamijük. A szombatot azonban mindig megtartották. Ha mást nem, egy kis cukrot, amit bele tettem a kávémba, de jó szívvvel adták és annak is örültem. Sokszor elmeséltem ismerőseimnek, hogy Julcsa néni milyen jó tanácsot adott a rétes sütéshez. Akkor már háborús világ volt, nem volt zsír, nem tudtam a tepsibe a rétes alá zsírt tenni. Olyan tanácsot kaptam, ami jól bevált. Forró tepsibe kell tenni a rétest, és akkor nem sül le.

Mikor elvitték őket kocsival, integettek búcsúzóul, mi kísértük őket, mentünk a kocsi után és sírtunk. Sírtunk, mert jó emberek voltak.”

B.Á.-né (C. I.) Mosonmagyaróvári lakos. Felkerestük és emlékezésre kértük, mivel jó barátnője volt Knapp Paulának. A következőket mondta el: “Knapp Paulával mi jó barátnők voltunk. A Polgári iskolában nem egy osztályba jártunk, egy évvel később végzett, de sokat voltunk együtt. Szomorúan emlékszem 1944. június 6-ra, amikor Paulát a 2 napos gyermekével a mosonmagyaróvári kórházból a mosoni városrészen lévő Mosonvár-utcai Fiúiskolába vitték. Valakitől üzenetet kaptam, hogy barátnőmnek és gyermekének ruhaneműre és élelemre lenne szüksége, mivel a szülés után eléggé gyengén érezte magát. Egy üvegben teát akartam bevinni az iskolába, de az ott álló őr (rendőr, vagy csendőr volt-e, erre már nem emlékszem) nem engedett be, elzavart. Valahogy mégis bejutottam az iskolába, a teával telt üveget valakinek a kezébe nyomtam és kértem, hogy Paulának adja át. Gyorsan távoztam, így barátnőmet nem is láthattam. Tudom, hogy ezen a napon vitték el őket Győrbe, és tovább a kijelölt útra, ahonnan nem jöttek vissza.

Jól emlékszem Silberberg Jenőre és családjára. Varrónő volt a felesége, Singer Annus, én nála tanultam varrni több társnőmmel, négyen voltunk tanulók. Nagyon rendes emberek voltak. Két kisgyermekük volt, Macát és Sanyikát is nagyon szerettem. Silberberg Jenő munkaszolgálatos volt, Győrben volt a százada. Egy alkalommal főnöknőnk arra kért engem és még egy tanulót, hogy vigyünk csomagot férjének. Mi a kérést teljesítettük, ami nem volt veszélytelen a számunkra. De a részleteket nem mesélem el, mert félek, és nem szeretnék gyermekemnek és unokáimnak kellemetlenséget.

Főnöknőm testvére volt Illés Ernőné Singer Ilona, a férje a bankban dolgozott. Tudomásom szerint ő is munkaszolgálatos volt. Kislányukat Annának hívták. Nagyon kedves emberek voltak. Mindannyiukat deportálták. Amikor vitték őket, sírtam. Azt mondta a

mellettem elmenő csendőr: “Talán sajnálja őket? Maga is mehet velük!” A deportálásból csak Silberberg Jenő és húga, Berta jöttek vissza. A többiek mind elpusztultak. Amikor felidézem az emlékeket, hangsúlyozom, hogy szerettem a zsidókat, semmi rosszat nem mondhatok róluk. Amit elmondtam, az igaz, leírható. De kérem, a nevemet ne írják le, mert nem szeretnék kellemetlenséget és hátrányt a családomnak.”

BÖRÖNDI JÓZSEF és Felesége, Lipót. Berger Bélára és családjára emlékeznek. “Berger Béla emlékezetünk szerint 1943. novemberében vonult be munkaszolgálatra. Aranyos emberek voltak, szerette őket az egész falú. Szívesen segítették a népet, mert szegények laktak a faluban. Az ő boltjukon kívül csak a Hangya-bolt volt, de ott nem adtak a vevőknek hitelt. Bergeréknél hitelben lehetett vásárolni. Mindenkin segítettek, akin csak lehetett. Mielőtt elvitték őket, úgy adtak árút, hogy nem engedték kifizetni. Úgy gondolták, hogy majd ha visszajönnek, lesz miből kezdeni. Nagyon vallásosak voltak. Szombatot megtartották, semmihez nem nyúltak, semmit nem tettek. Nem főztek. Kóser ételeket készítettek, disznósírt nem ettek. A gyerekek szívesen vállalták a tűzre rakást, amiért mindig kaptak valamit, például pászkat (maceszt). Nagyon finom élesztős kalácsot sütöttek, kakaós cukorral volt megszórva, hajtogatott tészta volt.

Átjártak Darnóra. A temetés is Darnón volt, ott van zsidótemető. Mint gyermekek leskelődtünk, ahogy kocsival vitték a halottat. Egy magas láda volt feltéve a kocsira, amivel a darnói temetőbe átvitték. Kérdeztük, hogy miért olyan magas a láda? És elmondták, hogy abban a ládában (koporsóban) a halott ülő helyzetben van és így viszik eltemetni. Ez akkor volt, amikor a Berger Gyula bácsi meghalt. Rokonokkal tartották a kapcsolatot, azok sűrűn látogatták őket, azokat megvendégelték. A falu más családjaival nem jártak össze, de barátokozók voltak, a beszélgetések általában az üzletben, vásárlások közepette történtek. Böröndi Józsefné emlékszik arra, hogy az ő édesapja – aki gátőr volt és a falútól messze laktak – mise után rendszeresen betért a boltba beszélgetni. Hozzájuk kijártak a gátőr-házhoz mézet vásárolni.

Emlékszem arra, amikor 1944. májusában a családot 3 lovas-kocsival – az egyik édesapámé volt – bevitték Mosonmagyaróvárra. A lovas-kocsikra rakták a holmijukat és elmentek, közülük senki sem jött vissza. Emlékezünk Berger Bélára, aki Lipóton 1893-ban, Berger Bélánéra sz. Deutsch Mária, Ásványráró, 1910., Berger Zsuzsikára, Lipót, 1934. és özvegy Berger Gyuláné sz. Berger Herminára, aki Lipóton 1872-ben született.” (Szerző megj. Berger Béla Mauthausenben 1944. 12. 07-én halt meg Szita Szabolcs: “Utak a pokolból” c.könyve alapján.)

CSÁKI LAJOS Mosonmagyaróvár-i lakos. Felkérésünkre elmondta visszaemlékezését a Bauxitgyár mögötti átmeneti szálláson elhelyezett zsidó munkaszolgálatosokról, mert abban az időben ennek a környékén lakott. “Nagyon jól emlékszem 1944. év őszére, amikor erre az átmeneti szállásra gyalogosan, elgyengült állapotban érkeztek egy-egy éjszakára a zsidó munkaszolgálatosok. A szállásra kijelölt épület nagyon huzatos, rossz állagú volt, ablakai ki voltak töredezve. A padozatra szalma volt lehintve, azon aludtak az emberek. De emlékszem arra is, amikor a gyárban foglalkoztatott munkaszolgálatosok közül az egyik balesetet szenvedett, és kórházba szállították. Felépülése után tudom, hogy visszakerült Budapestre, ahol valamelyik cégnél később portás volt. A nevére sajnos már nem tudok visszaemlékezni.

Egy eset élesen bevésődött az emlékek közé. Már indulóban volt a menet, amikor az egyik szemrevaló fiatal nő W. C-re kéredzkedett. A kísérő őr méltatlankodott, hisz most voltak, miért akar újra menni? De a nő erősködött. Ekkor már közülük több volt a hasmenéses beteg. De sem teát, sem mást (gyógyszert) nem kaptak ezek a szerencsétlen emberek.

Emlékszem, hogy a sorakozó után a nyilas kísérők átadták a csoportot a németeknek, azok továbbvitték őket. A halottakat feltették egy kocsira, további sorsukról nem tudok semmit.

Győr felől jövő munkaszolgálatosok nagyon legyengült állapotban gyalogoltak, minden megmaradt értéküket odaadták, hogy egy-egy szekérre felszállhassanak, ha csak rövid időre is. Az úton elhalálozottakat lapáttal rögtön el kellett földelniük. Ezek az emlékek kísérik az embert, nem homályosítja el az idő.”

FARKAS PANKI Mosonmagyaróvár-i lakos. LUKÁCS LEÓ-ra emlékezem. A sógorom volt. Magyaróváron született 1894. december 1-jén, édesanyja Schneider Regina. Áttért a katolikus hitre, feleségül vette nővéremet, Etelkát. Boldog házasságban Mosonmagyaróváron, az Ostermayer u. 30. sz. alatt, a Popovchich házban laktak. Deutsch Ernő bornagykereskedő üzletvezetője, megbecsült munkaerő, végtelen udvarias, készséges, jóindulatú, megbízható ember volt.

1944. december 1-jén töltötte be az 50-dik évét. Karácsony második ünnepén éjszaka elvitték a nyilasok. Az ágyból felkelve a hálóruhájára húzta a nadrágot, és a zakót, bakancsba bújta. Többé nem ment haza. 1945. februárjában hóolvadáskor a mosoni strandfürdőnél dobta fel a víz, a Kis-Dunából úgy húzták ki, hogy a lábán nem volt bakancs, a zakó sem volt rajta. A mosoni temető kápolnájában történt a boncolás, koponyaalapi törést állapított meg a boncorvos. A boncolást végzők ismeretlenek voltak. Azonosításra édesanyámat (Farkas Józsefnét) és engemet kértek fel. Azt firtatták a vizsgálat során, hogy nem követett-e el öngyilkosságot, ami akkor kizárt volt. Emlékszem arra, hogy 1944. áprilisában, amikor a zsidókra vonatkozó törvény alapján a fegyverét el akarták venni, akkor kísérletet tett az öngyilkosságra, amely nem végződött halállal.

Feltételezésem szerint Leót az őrizetbe vétele után Mosonban az Ostermayer út elején lévő pékség pincéjébe vitték, ott volt a nyilasok székhelye. A koponyaalapi törést még akkor este szenvedhette el a verések során.

Sírja a mosoni temetőben van. Sírkövén néhány sor olvasható: “Szállj perbe uram azokkal, akik ártottak nekünk”. (Zs. 34.)

Testvéreit a mosoni zsidókkal együtt Auschwitzba deportálták: Löwin Frida sz. Magyaróvár, 1893. 03. 10., Ilona sz. Moson, 1897. 08. 21., Aranka sz. Magyaróvár, 1898. 10. 27. Paula és Béla adatait nem ismerem. Mosonmagyaróváron, a Horthy Miklós u. 19. sz. alatt laktak. Deportálták őket, senki sem jött vissza közülük. Emléküket szeretettel őrzöm.”

FRANTZ ERZSÉBET kisbodaki lakos. “Kisbodakon is éltek zsidó emberek... Felkérésre visszaemlékszem azokra az emberekre, akik a falunkban velünk együtt éltek. Nem is tudom megmondani, hogy a kiadott “Kisbodak Monográfiája” c. könyvből miért felejtkeztem meg a róluk való megemlékezésről?”

Emlékszem Scheiber Lipótra, aki a háború alatt, amikor a katonák bevonultak, segített az özvegyeken gabonával, élelemmel és mindazzal, amivel tudott. Ha doktorra volt szüksége valakinek, ő volt az, aki éjjel is befogott a kocsiba, hogy segítséget hozzon, mert itt helyben nem volt orvos. Halászból hozta ki a betegeknek az orvost. De ha ő maga nem indult útnak, kihozatta valakivel a sürgős segítséget az orvos személyében. Kocsmája volt, köztisztelőben álló emberre, és két lányára Ellára és Olgára is jól emlékszem.

Gróf Árpádnak vegyeskereskedése volt. Annyira együtt élt a bodaki legényekkel, hogy még az éjféli misére is elment velük. Két családjuk volt, a kisleány meghalt, a Pista túlélte a szörnyűségeket. Rendes család, jó üzletemberek voltak.

Kohn Miksánénak üzlete volt, a jelenlegi József Attila utcában. Vegyeskereskedésében még azok is tudtak vásárolni, akiknek az adott pillanatban nem volt pénzüik. Így élelmiszert, de ruhafélét, ruhaanyagot is vásárolhattak, majd ősszel, kukoricával, krumplival, lúddal, kacsával fizették vissza a tartozásukat. Sok emberen segítettek.

Emlékszem még Ungár Dávidra, aki visszajött az elhurcolását követően. Az említettekre a faluban sok ember emlékszik. Scheiber Lipót (Kisbodak, 1881. 01. 09. – Meghal: Mauthausenben, 1944. 07. 08.-án Szita Szabolcs: "Utak a Pokolból c. könyve" alapján), Scheiber Olga (Kisbodak, 1920. 10. 09. – Auschwitzban éhenhalt: túlélő elbeszéléséből), Gróf Árpád (Kisbodak, 1900. 04. 15. – Mauthausen, 1945. 04. 05. – Szita Szabolcs: "Utak a pokolból" c. könyvéből), Gróf Árpádné (sz. Steier Jolán Uraiújfalu, 1904. 01. 08.), Kohn Miksáné (sz. Berger Irma, Lipót, 1875. 02. 13.), Ungár Dávidné (sz. Gróf Elza, Kisbodak, 1902. 09. 03.), Ungár Piroska (sz. Nagysimonyi, 1924. 05. 02.), Ungár Károly (Kisbodak, 1933. 11. 16.), Kohn Miksa (Kisbodak, 1975). Auschwitzban lettek elpusztítva. Sajnáljuk, ami velük megtörténhetett."

FLÉHNER JÓZSEF Mosonmagyaróvár-i lakos: "Répás-mákosrétes. Édesapám asztalos mester volt, és a Kühne Mezőgazdasági Gépgyárban dolgozott. 1944-ben, a gyárban több zsidó munkaszolgálatost dolgoztattak, közülük az asztalos műhelyben is dolgoztak néhányan. Én gyermekkorú voltam, és a frissen megfőzött ebédet behordtam apámnak a gyárba. Egyik alkalommal, amikor papám az ebédet fogyasztotta, meghallotta a munkaszolgálatosok suttogását, köztük többen áhítoztak "finom édes-tésztára". Otthon elmesélte apukám édesanyámnak, akinek nagyon jó szíve volt. Megsajnálta a kiéhezett embereket és elhatározta, hogy süt nekik rétest. Igen ám, de háború volt, cukrot nem lehetett kapni. A réteshez pedig cukorra lett volna szükség. Kitalálta, hogy cukorrépával helyettesíti a cukrot. A répát lereszelte, a rétesen ez volt az alap, erre szórta a mákot, és csodálatosan jól sikerült a répás-mákosrétes.

Amikor bevittem a műhelybe ezt a ritkán látott csemegét, a munkaszolgálatosok öröme leírhatatlan volt. Édesapám figyelmeztette őket, hogy csak egyenként vegyenek a tálon lévő rétesből, hogy a felügyelő örök figyelmét ne hívják fel magukra. Az asztalos műhelyben 3 ór vigyázott a munkaszolgálatosokra. A rétes gyorsan elfogyott, egy picit kis örömteli pillanatot szerezve. Ha közülük valamelyik túlélte a háborút, bizonyára visszaemlékszik a cukorrépával sült mákos rétesre. A történet, melyre emlékeztem, a cukorrépa betakarításának az idején, 1944. október végén, november elején lehetett."

GEISZBÜHL ERNA Mosonmagyaróvár-i lakos. "Hol vagytok gyermekkori játszótársak? Gyorsan telnek az évek, mind többször gondolunk a gyermekkorunkra, és játszótársainkra. Nézegetem az akkoriban készült fényképeket, melyek visszaidézik azokat a gyermekeket, akikkel olyan jó volt együtt játszani. Kezembe vettem sorba a fényképeket, és az egyik képen látom, hogy a kis "sámliján" ül a kedves Berl bácsi unokája, Steiner Imre. Szüleinek játékküzlük volt. Berl bácsi üzlete a mosoni katolikus templommal szemben volt a Fő utcán. A gyermekek szerettek Berl bácsinál vásárolni.

Stadler Péter a fényképen a biciklit fogja. Édesapja orvos volt. Testvéreimmal együtt, amikor betegek voltunk, ő meggyógyított bennünket. Híre volt annak, hogy a Stadler doktor mindenki doktor bácsija. Nem akadt olyan gyermek a városban, akit meg ne gyógyított volna.

Mi Mosonban a Soproni utca 12. számú házban laktunk, ott volt szüleimnek a sütődéje (péksége). Mellettünk laktak Kiss Imre és felesége, Bözsi néni. Úgy jártunk hozzájuk, mintha haza mentünk volna. Jó szomszédságban éltünk. Emlékszem arra, hogy Róbert öcsém akkor még kicsi volt, beszélni is alig tudott. Ha Kissékhez akart átmenni, csak hajtogatta: "Tuta csí!" ez azt jelentette gyereknyelven, hogy valami édességet kap Imre bácsitól.

Jó barátságban voltunk Weltner Jakab családjával is, akik a Soproni utca végén laktak, ott volt az üzletük. Felejthetetlen napokat töltöttünk együtt a Balatonlellén lévő nyaralójukban, ott is szívesen láttak minket. Mi szerettük őket, szüleimtől mindig azt hallottam, hogy rendes, jóra való emberek.

1944-ben deportálták a zsidó családokat, elszakadtunk egymástól. Most gondolatban visszaidézem a kedves arcokat, míg emléküket szívemben a régi baráti szeretettel őrzöm: Berl Mór sz. Moson, 1872. 06. 28., leánya Steiner Lászlóné Berl Anna Nagybarátfalú, 1902. 12. 6. férje Steiner László sz. Zseli, 1901. 02. 6. (Mauthausenben halt meg 1944. 08. 11-én Szita Szabolcs "Utak a Pokolból" c. könyve alapján), gyermekük Steiner Imre Dezső sz. Moson, 1933. 10. 27., Kiss Imre (sz. Kápolnásnyék, 1895. 06. 06. meghalt 1944. 10. 11. – Szita Szabolcs "Utak a Pokolból" c. könyvéből), Kiss Imréné sz. Rőzich Erzsébet, aki betért a zsidó vallásba, ezért elvitték, de szerencsére sikerült visszatérnie. Weltner Jakab sz. Lipót, 1895. 01. 11., Weltner Jakabné sz. Wellisch Teréz, Moson, 1894. 04. 14. Deportálásból nem tértek vissza."

HAFNER ARANKA mosonmagyaróvári lakos: "Fogorvosnál voltam. A visszaidézett emlékképem a háború végéről jön elő, amikor Mosonmagyaróváron is nyüzögtek a németek és a nyilasok. A felső fogsorom mindkét oldalán lyukas fogam volt, ezért felkerestem dr. Malcz fogorvos urat Mosonban, hogy tömje be a fogaimat. Megnézte, és azt mondta: "Kisleány, én azt ajánlom, hogy a fogaidra húzzunk koronát, mert ha esetleg kiesik a tömés, lehet, hogy nem tudod megcsináltatni, hisz jóformán már nincs fogorvos a városban". Megegyeztünk a koronában, 4-5 nap alatt elkészült – 40 évig szolgált. Kérdeztem, hogy mivel tartozom? Azt válaszolta, hogy semmivel, mert nem tud mit kezdeni a pénzzel és vegyem úgy, hogy örül annak, hogy megmenthette a fogaimat.

A mai napig is hálával gondolok rá. Szeretettel emlékezem a doktor úrra és családjára, akiket 1944-ben deportáltak és sajnos, nem tértek vissza otthonukba: Dr. Malcz Ármin sz. Budapest, VII. 1891. 01. 17. a: Neumann Amália. (Meghalt 1944. 09. 09. Mauthausenben Szita Szabolcs: "Utak a Pokolból" c. könyve alapján), Dr. Malcz Árminné sz. Fröcher Alice, Wien, 1895. 08. 30. a: Pollák Hermin. Mosonmagyaróváron, a Mosonvár utca 4. sz. alatt laktak."

GONDÁR LAJOS halászi lakos emlékezése. Felkerestük Gondár Lajos urat Halászi községben a Dankó Pista u. 1. sz. alatt lévő házában és megkértük, mondja el emlékezését Steiner Józsika 2-3 éves menhelyi gyermekéről, aki 1944-ben édesanyja gondozására volt kiadva. A beszélgetéskor jelen volt Gondár Lajos felesége és a náluk, vendégségben lévő Szücs László is. Gondár Lajos emlékszik arra, hogy "Édesanyám özv. Gondár Lajosné Halászi, Bozi-tanyán lévő lakásunkba több menhelybeli gyermeket fogadott be és szeretettel nevelt. 1944-ben ilyen menhelyből fogadott kisfiút is gondozott, akit Steiner Józsiának hívtak, körülbelül 2-3 éves lehetett. Nagyon aranyos, jó gyermek volt, akit Szántó Mátyásné halászi lakos helyezett el nálunk. Ő rendszeresen több gyermeket hozott Halásziába nevelés céljából, akiket családoknál helyezett el. Ha valamelyik családhoz kihelyezett egy gyermeket, arra a továbbiakban is gondot fordított, ő irányította a neveltetést és ellenőrizte, hogy bánnak a gondjaikra bízott gyermekkel. Nem tudom hova kerülhetett tőlünk aztán a Józsika, arra viszont emlékszem, hogy jött érte az édesanyja, aki nagyon szép szőke nő volt.

Két-három napig nálunk is lakott, majd a Szántóné elvitte őket. Soha nem beszéltek utána arról, hogy mi történt Józsikával és az édesanyjával. Talán Juliska tudna valamivel többet, aki nálunk volt szintén, mint állami gondozott. A vezetéknevét nem tudom. (Megkerestük Juliskát, aki Mosonmagyaróváron él. Nagyon idős már, semmire nem emlékezett. – Szerző megj.) Steiner Józsikával a “Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéhez” című I. füzet foglalkozik, melyből a következőket idézzük: “A halászi jegyzőségtől. 1324/1944. Tárgy: Izraelita vallású Steiner József menhelyi gyermek bejelentése. Főszolgabíró Úrnak, Mosonmagyaróvár. Jelentem, hogy a szombathelyi Állami Gyermekmenhely kötelékébe tartozó 35074. törzsszámú fenti menhelyi gyermek, aki Budapest, 1943. március 9-én Steiner Margittól született, Halászi községbe, özv. Gondár Lajosnéhoz van gondozásra kiadva. Miután itt még nem állapítható, hogy zsidónak tekintendő-e, vagy sem, és csecsemő volta miatt a zsidók beköltöztetése rávonatkozólag nehézségekbe ütközik, a gyermeket visszatartottam, egyúttal a követendő eljárás ügyében a Gyermekmenhelyt egyúttal megkerestem. Halászi, 1944. május 14. Olvashatatlan aláírás sk. vez. jegyző. GYL: Magyaróvári járás Főszolgabírájának iratai 3339/1944. – Géppel írt tisztázatok.”

“Iratok egy másfél éves állami gondozott gettóba szállításáról. Állami Gyermekmenhely Igazgatósága Szombathely, 2439/1944. Tárgy: Steiner József ügye. Hiv.szám: 1324/1944. Községi Előljáráóság, Halászi. Steiner József gyermek izr. vallású, így elkülönített táborba kell helyezni. Az itteni rendőrkapitánysági hivataltól nyert értesítés szerint a főszolgabíró úrnak kell a járás területén lévő kijelölt elkülönítő helyre azokat a menhelyi gyermekeket elhelyezni, akik a járás területén laknak és származásuk szerint zsidónak tekintendők. Szombathely, 1944. május 15. Dr.Pankotay-Niedermayer sk. egészségügyi főtanácsos igazgató-főorvos.”

“1324/1944. Tárgy: Steiner József menhelyi gyermek Mosonmagyaróvárra szállítása. Hiv. szám: 3339/1944. Főszolgabíró Úrnak, Mosonmagyaróvár. Jelentem, hogy fentnevezett május 29-én szállított be Mosonmagyaróvárra. Ezen körülményt a szombathelyi m. kir. Állami Gyermekmenhelynek bejelentettem. Halászi, 1944. június 9. Olvashatatlan aláírás sk. vez. jegyző.”

SZŰCS LÁSZLÓ a beszélgetésbe kapcsolódva a következőkre emlékezett: “Édesapám Szűcs Gyula, Halásziiban a Fő utca 174. szám alatt lakott a családdal együtt. Nálunk lakott Dr. Sugár László, alacsony termetével, sötétszürke kabátján a sárga csillaggal jelenik meg az emlékezetemben. Nagyon becsületes ember volt. Nálunk reggelizett, reggelire mindig tejet kért. Az ebédet és a vacsorát is nálunk kapta. – Gondár Lajosné kiegészítette az emlékezést: “Nagy tudású orvos volt, ő mentette meg az életemet. A tüdőmön folt volt, injekcióval kezelte, meggyógyított. Hálával gondolok rá.”

Szűcs László jól emlékszik Gelley Ernő halászi lakosra és családjára is. “Gelleyné áldott, jó asszony volt. A szegény családoknak hitelt adott, mivel vegyeskereskedésük volt. Azt mondta, nem kell fizetni, ha nincs pénz, majd ledolgozzák. Emlékszem Giczi János bácsi mondására, aki konvenciók volt Gelleyéknél. – “Soha jobb sorsot nem kívánok, mint azoknál volt.” Takács Ferenc is ezt mondta. Kapott földet, tüzelőt, petróleumot, sőt még tejet és pénzt is, meg egy hold trágyázott földet. Ennél jobb sorsot nem tudtak elképzelni. – Gelley családot segítette beköltöztetni Mosonmagyaróvárra. Amikor Gelley Ernő elbúcsúzott, hozzátette: “Mi már többet nem találkozunk”. Érezhette, tudhatta, hogy milyen sors vár rájuk. Deportálták Gelley Ernőt és családját, valamint Dr. Sugár Lászlót is. Senki sem tért vissza. Hogy milyen emléket őrzünk a halászi zsidókról? Erre a kérdésre csak azt tudom válaszolni, hogy dolgoz, szorgalmas, hozzáértő emberek voltak, ebből esetleg lehetett gazdagodni. Ezt viszont irigyelték tőlük. Emlékezünk rájuk: Gelley Ernő sz. Halászi 1901. 05. 28., Gelley Ernőné sz. Farkas Berta Dunaszeg, 1906. 07. 18., Gelley Tibor sz. Halászi, 1929. 02. 05. Gelley Frigyes

sz. Halászi, 1933. 08. 23., Dr. Sugár László KMUSZ. orvos sz. Miskolc, 1896. 06. 16. (Sopronban eltemetve a 6/1995. sz. Holocaust Füzet szerint).”

HOLLÓSSY ANNA Mosonmagyaróvár-i lakos emlékezése: “Varró-tanuló voltam, és amikor nagy szükségem volt a varrógépre, éppen elromlott. Mosonmagyaróváron, a Petőfi utca 8. számú házban laktam nagyszüleimmel. A szomszédom a helybeli Kühne Mezőgazdasági Gépgyárban dolgozott, akitől megkérdeztem, ismer-e olyan műszerészt, aki megjavítaná a varrógépemet? Szomszédom a gyárban megtudta, hogy az ott foglalkoztatott munkaszolgálatosok között vannak műszerészek is. Közbenjárására egy katona kíséretében eljött hozzánk Steiner Pál, aki a gyárban lévő Munkaszolgálatos Fél századhoz tartozott. A katona egy ideig ott volt, majd elment azzal, hogy ha végez Steiner, akkor menjen vissza a gyárba. A javítás közben beszélgettünk, megtudtam, hogy Pápara való, de a szüleiről semmit sem tud. Én elmeséltem, hogy nagymamám Celldömölki, a nagypapám pedig szombathelyi. Elmosolyodott, hogy Pápa milyen közel van az említett helyekhez. Beszélt arról, hogy a munkaszolgálatosok a Stadler Ottó házában a hátsó udvarában vannak elszállásolva.

Amikor elkészült a munkával, kipróbáltam a varrógépet, amely működött, nagyon örültem, hogy sikerült megjavítania. Steiner Pál javasolta, hogy nem ártana a varrógépemnek egy teljes tisztítás. Kérésre, hogy elvállalná-e, azt mondta, ha engedélyt kap, akkor vasárnap ismét eljön és elvégzi a szükséges munkát. Mielőtt elment, megkérdezte nagypapám, hogy mivel tartozunk? Nem kért semmit sem, de azt mondta, hogy egy-két szál cigaretta jólesne. Nagypapa egy hosszú dobozt adott át, amely majdnem teljesen tele volt cigarettával. Azután elment, amikor utánanéztem az ablakon, láttam, hogy a sárgacsillagot a kabátja hajtókájával eltakarta. Rendkívül kedves, szerény, szimpatikus, kb. 22 éves fiatal embert ismertünk meg. Vasárnap hiába vártuk, nem jött többé hozzánk. A szomszédomtól megtudtam, hogy nem engedték ki a gyárból, azért nem jött el.

1945. után érdeklődtem, mi lett Steiner Pállal, visszajött-e? Pápan élő testvérétől megtudtam, hogy Lébényben (Mosonszentmiklóson sz. megj.) meggyilkolták. Fájó ez az emlékezés.

Nagyon jól emlékezem Knapp Paulára. Az esküvője 1940-ben volt, mi Ásványi Mancival együtt néztük meg, a mosoni zsinagóga udvarán sokan voltak a nézők. A zsidó szertartás szerint bonyolódott az esküvő. Paula nagyon szép menyasszony volt, fehér gyönyörű menyasszonyi ruhájában. Deutsch Imre vette feleségül, aki a munkaszolgálatból csak pár nap eltávozást kapott az esküvő alkalmából. Eszembe jut, hogy milyen komolytalannak találtam a vőlegényt, mert szembemosolygott a kántorral. Paulának 1944. június 4-én született meg a kisfia, azután június 6-án a mosoni állomásra vitték őket, és Győrbe hurcolták a gettóban lévő többi zsidósággal együtt. Deutsch Imre nem láthatta meg kisfiát, talán nem is tudta, hogy megszületett. Paula és kisfia nem jöttek vissza, és ez nagyon szomorú történet.

Még egy másik történet is eszembe jut ebből az időből. Garami Rizánál tanultam varrni, ott is szabadultam fel. Ezt követően többször segítettem Baummel Károlyné Sárinak. Emlékszem arra az esetre, amikor a Braun gyerekeknek varrtunk téli kabátokat, és a gombok áthúzása végett Sári elküldött Löwin Manóhoz. Mikor bementem hozzájuk, mondták, hogy már nem vállalnak munkát. Löwin Manóné betegen feküdt az ágyban, nem érezte jól magát. Én könyörgőre fogtam a dolgot, mivel Braunéknak szükségük volt a kabátokra. Nagy nehezen elkészítették a gombokat, de azok nem lettek tökéletesek. Amikor kifizettem a munka árát, láttam, hogy Löwin Manó és felesége nagyon sírtak. Út közben találkoztam Sárival és férjével. A gombokat forgatták, és Sári megjegyezte, hogy nem sikerültek tökéletesre. Mire férje – aki csak pár napos szabadságon volt itthon a frontról, ahol meg is sebesült – azt

mondta: “Te ezen még csodálkozol?” Ez az eset közvetlenül az elhurcolásuk előtti időszakban történt. A kabátok elkészültek, de azoknak biztosan nem vették hasznát, mert deportálták őket, ahonnan egyikük sem jött vissza.”

HUSZ JÁNOS Mosonmagyaróvár-i lakos. “A mosoni izraelitákról. Már régen foglalkoztatott az a kérdés, hogy mi is történt a II. világháború alatt abban a házban, ahol már a nagyszüleim is és a szüleim is éltek, nagyszülőikig visszamenve 1896-ig. Ez a ház a Szent István király út 37. szám alatti ház, az izraelita vallású Weisz Lajos órás és ékszerész háza volt, akinek neje és két fia Weisz László és Weisz Andor élt a családjukban, 1946-ban a II. világháború után a két fiú külföldre vándorolt ki, a szülők a deportálásban elpusztultak. Ebben a házban továbbá két izraelita család élt még 1944 év elejéig: Back Ármin és leánya, Back Erzsébet, és Gerstmann Károly és neje, valamint két fiuk: Péter és Pál. Péter túlélte a vést, a többiek elpusztultak.

Ez volt az a ház, ahol 1945. után Gróf Miksa régiségkereskedő telepedett meg, aki egyik szervezője volt a deportáltak emléktáblája létrehozásának és a zsinagógában történő elhelyezésének. Sajnos a zsinagóga ma már nem létezik, elbontották és évek óta sajnos sem fényképre, sem semmiféle dokumentumra nem bukkantam, hogy emlékként megmaradjon a mosoniak számára.

Munkahelyemről, a Mosonmagyaróvári Mezőgazdasági Gépgyárból egyik Németországi tanulmányutam alkalmával, amikor látogatást tettünk a Sachsenhauseni koncentrációs tábor maradványainál, érlelődött bennem végleg az a gondolat, hogy fellelhető irodalmakban vizsgálódásokat, kutatásokat végzek a Mosonmagyaróvári Izraelitákkal kapcsolatos történekekről. Akkor olyan megrázó szomorú élményben volt részem, hogy aznap a Berliini Állami Operaházban a “Figaró házassága” című előadás után sem tudtam feloldódni, és az óta kerestem azokat az írásokat a könyvekben, újságokban, melyekben aprónak látszó, de mozaikszerűen összerakható adatokat találtam a mosonmagyaróvári eseményekkel kapcsolatban is.

Az “Adalékok a mosoni gabonakereskedelemhez” című munkámban, 1980-ban már hivatkoztam arra, hogy a Mosonban megtelepedett izraelita családok milyen nagy hatással voltak a község és a környék kereskedelmére, a település kialakulására, de sajnos ezt a fejlődést megtörte a II. világháború és Moson virágzó kereskedelmét erőszakos úton tönkretették. Az izraelita családok nagy része a fasiszta rémuralom áldozataivá lettek.

1944-ben a házban folyt az élet. Az iparosokat bevonultatták, az üzletek nyitva voltak, az izraeliták naponta összejöttek, nyugtalanság érződött a levegőben. Már jól benne voltunk a II. világháborúban, sőt a vége felé jártunk, amikor 1944. május 21-én a Mosonvármegye helyi lap 2. lapján ezt olvashattuk: ... “A városban az elmúlt negyedévben, 95 esetben volt berepülési veszély, 25 esetben légi veszély, 11 esetben zavaró repülés, 16 alkalommal légiriadó...” Az 1. lapon közli: “A héten megindult és eközben befejezést is nyert a megyebeli zsidóság tömörítése Mosonmagyaróváron.” Ekkortól már nem volt visszaút, a borzalmas események felgyorsultak és haladtak a vég felé.

E szerény kis írásomat ajánlom emlékül a ma is élő izraelita családoknak. Mint helytörténeti kutató kívánom, hogy ezek a borzalmak soha többé ne történhessenek meg.”

JANCSÓ BENEDEK rajkai lakos felkérésünkre az alábbiakban emlékezik a rajkai zsidókra: “Az 1944-es eseményeket Rajkán hivatalosan a csendőrök indították el, ők végezték a zsidók összeírását, és ők hajtották végre az összegyűjtésüket és Mosonmagyaróvárra, illetve Mosonba való beszállításukat. Én akkor még gyermek voltam, de

nagyon jól emlékszem mindenre, hogyan történt. Azt láttam, hogy az egyik nap a csendőrök bementek azokba a házakba, ahol zsidók éltek, odarendeltek egy-egy szekeret, aztán a kis cókómokjukkal feldirigálták a parasztszekerekre és elindították őket Mosonba. A helybeli lakosság inkább sajnálkozott a dolgokon, mert a rajkai zsidóság, mely számbelileg a járás második legnépesebb közössége volt, inkább szegénynek számított szó szerint, csak néhány család volt gazdagabb. A faluban, nagy arányban éltek svábok, és azoknak is jó viszonyuk volt a rajkai zsidókkal, mert a boltosokat, a kereskedőket jobban kedvelték mint a keresztény kereskedőket. Minden vásárlásnál adtak hitelt, a cipész is hitelben végezte a munkáját, és akkor lehetett fizetni, amikor a megrendelőnek erre lehetősége adódott. Ezzel a hitelnyújtással általában a zsidók éltek, a keresztény kereskedők ezt nem gyakorolták. A sváb lakosok közül egy réteg, a volksbund tagokból, és meggyőződéses németbarátokból állt, ezek természetesen rosszindulattal és ellenségesen tekintettek a zsidókra. Nyugodtan állíthatom, hogy a lakosság többsége sajnálkozott, amikor a zsidókat szekerekre rakták és elvitték a faluból. Különösebb események ez alatt nem történtek, szinte simán ment minden.

Egy kirívó esetre emlékszem, amikor a német birodalomból itt nyaraló német gyerekek a Löwin-féle áruházat és annak raktárát feltörték, és szétszórták az árukészletet. Úgy emlékszem, hogy pajtásaimmal én is szedegettem az utcán mindenféle színű gombokat és egyéb apróságot. Itt említem meg azt az esetet, hogy az itt üdülő német fiatalok felügyelő tanáraik uszítására a rajkai zsidó imaházat is megrongálták, és berendezésüket meggyalázták. Egyébként a zsidók elvitele csendben bonyolódott a lakosság sajnálkozása mellett.

Rajkán 3 zsidó menekült meg a mosoni beszállítás elől, őket nem szedték össze, amikor a többit elvitték. Pontosán nem emlékszem, hogy hogyan történt, de valahogy kimaradtak és elbújtak. A három személy a következő: Klinger Maxi, Weisz Dezső és Silberberg Herman, akit Hasinak hívtak csak. Ez a három személy később kikerült a Modrovich-féle vadászházba, és ott szépen megvoltak még télen is, és csendben meghúzták magukat. Azonban egyszer akadt egy áruló – egy erdőkerülő, akit később kitelepítettek, és azóta már nem él, - aki beárulta őket a hatóságoknál. Az áruló nevére már nem emlékszem. A három személynek azonban sikerült újra elrejtőznie, ekkor Dunakilitin voltak elbújva. Ezt az édesapám mesélte el nekem, ugyanis ő Rajkán határőr őrsparancsnok volt. Ő menekítette ki őket a Modrovich vadászházból, és Dunakilitin is egy vadászházba bújtatta el őket. Egy jó ideig ott nyugton voltak, de mivel tél volt és fűtöttek, a kéményfüstöt egy arra járó, ott dolgozó útkaparó meglátta és az beárulta őket a Rajkán székelő Hunyadi Páncélgránátos Toborzó Iroda SS-parancsnokának. Mi akkor a Határőrlaktanyában laktunk, és annak a félemeleti szintjét foglalta el az SS-parancsnok, aki egy Brunekker nevű százados volt. Emlékszem, a fiával igen jóba voltam, aki velem egyidős, Bandinak hívták a fiút. Ez az SS-százados érdekes ember volt. Egy házban laktunk, az édesapám, mint határőrparancsnok is ebben az épületben tartózkodott, mégsem szólt sohasem az apámhoz. Ha valamit akart, a feleségén keresztül üzent nekünk, aki egy német tanárnő volt. Ő általában az édesanyámnak mondta el a férje nekünk címzett üzeneteit, és az édesanyámtól került az apámhoz az információ, aki aztán a megfelelő intézkedést megtette. Így történt, amikor az útkaparó elárulta a dunakiliti erdészházban rejtőzködő három zsidót, üzent a feleségén – az anyámon keresztül az apámnak, hogy “Jancsó vigye el a zsidókat a cókómokjukkal együtt, mert reggel megyünk értük, és ha megtaláljuk őket, elvisszük azokat”. Apám aztán ebben az ügyben is intézkedett, hogy hárman elmentek az erdészházból, hogy hová, azt nem tudom, de többet már nem keresték őket, így ők hárman megmaradtak. Ez 1945. elején lehetett.

Mint már előzőleg mondtam, a rajkai zsidók többsége szegénységben élt, átlagos hétköznapi foglalkozást űztek. Közöttük több cipészre, kis boltosra, de olyan egyedül élő idősekre is emlékszem, akikről máig sem tudom elgondolni, hogy miből élték szegény életüket. Nevezetes ember volt Reizner Pál rabbi, de Ő Győrben élt. Jelentősebb személyek

még: Nádas, Weisz Sándor, a Löwin testvérek, akiknek már nagyobb vagyonnal is rendelkeztek. Rajkán volt zsidó imaház, tanház, rabbi-lakás, sachter, temető, rituális fürdő, sőt kóser-kocsma is. A zsidó gyerekek a katolikus iskolába jártak, mert az evangélikus iskolában a sváb és volksbundisták gyermekei voltak többségben. Hittanórára természetesen a zsinagógába jártak. 1936-ban Rajkán megalakult az állami iskola, akkortól zömmel odajártak a zsidó gyermekek, akik mind beszéltek magyarul és németül.

A zsidótemető ma is megvan Rajkán. Nemrég kint jártam és körülnéztem. A temető is azt mutatja, hogy a rajkai zsidók nem voltak vagyonosak, mert a sírkövek nagy része egyszerű, olcsó anyagból készült. Alig van 5-6 értékesebb síremlék. Akivel kint jártam, felhívta a figyelmemet, hogy a sírok nagyon közel vannak egymáshoz, és a sorok között alig egy méter távolság van. Később érdeklődtem idős rajkaiaktól, hogy miért ilyen kicsi a távolság a zsidótemetőben a sírok között? Azt mondták, hogy azért, mert ülve vannak eltemetve. És megmutatták azt az alkalmatosságot, amivel a halottat a temetőbe vitték. Elmesélték azt is, hogy a halottat sohasem a Fő utcán, hanem egy kis mellékutcán vitték végig és mindig napnyugta felé. Úgy emlékeznek, hogy mindig akkor temettek, amikor a nap lemenőben volt. Olyan idős emberek mondták ezt el, akik állítják, hogy ilyen temetést saját maguk láttak.

Rajkára nagyon kevés zsidó jött vissza a háború után. Úgy gondoltam, féltek is visszajönni, hisz még itt éltek Rajkán az egykori volksbundisták, akik bizony nagyon megkeserítették 1944-ben az életüket. 5-6 év múlva jöttek csak néhányan vissza és jelentkeztek, amikor már nem volt mitől tartaniok és félniük, de akkor is nagyon szolidan és csendben mutatkoztak.

Idős helybeliektől érdeklődtem, akik elmondták, hogy a Dunán Oroszvár és Dunacsúny között az oroszvári vízmércénél egy nagyon sebes kanyarban le volt horgonyozva egy hajó, melyben menekülő zsidók tartózkodtak. Az élelmiszert Rajkáról hordták ki a hajóhoz, a hajóra pedig a Gútorszigetiek csónakkal vitték át, mivel ott olyan sebes volt a Duna, hogy bevezni a hajóra csak a helyi vízjárást nagyon jól ismerők tudtak. Ez a hely ott volt, ahol most a Dunacsúnyi Szlovák Duzzasztómű épült. A hajó mellé később egy uszály is volt lehorgonyozva. Csendőrök és folyamőrök őrizték a hajót, civileket nem engedtek a közelébe, mert féltek, hogy a helyi svábok valamit elkövetnek a zsidókkal szemben. Ez 1938-ban volt, osztrák-szlovák és állítólag lengyel zsidók is tartózkodtak a hajókon. Körülbelül egy évig voltak ott kikötve, aztán váratlanul eltűntek, senki sem tudja, hogy hogyan és hová? Az élelmiszereket egy Reizer Ferenc nevezetű személy hordta teherautóval Győrből, aki baromfikereskedő volt. Rajkáról aztán helyi parasztok vitték ki a Duna-partra az élelmiszert, de mindig más-más fuvarost kellett választani, mert többször azonos személyt nem engedtek az örök a hajóhoz közel. Az egylovas fuvarosok 5 Pengőt, a két lóval fuvarozók 10 Pengő fuvardíjat kaptak. Semmiféle zavar nem történt a hajókkal, folyamőrökkel, vagy a csendőrökkel. A hajókat biztonságosan őrizték, a nemzetközi vízen horgonyoztak azért, mert így megközelítésükhöz külön szakértelem kellett.

A közelmúltban beszélgettem egy idős rajkai asszonnyal, aki jól emlékszik a zsinagóga (imaház) belső képére, mert azt többször látta. A belső berendezés és díszítés fényes, pompázatos, nagyon szép volt. Ahhoz hasonlót életében nem látott, ezért nem felejtje el. Sajnos ebből ma már egy téгла sincs meg, csak néhány nagy hársfa emlékeztet az egykori helyére Rajkán.”

KETTNER EMMA: “Reminiszcencia. (Visszaemlékezés). 1943-at írtunk. Az október végi szél hóval terhes felhőket kergetett a sötét éjszakában. A felénk közeledő repülőzaj miatt szirénák hangja adta le a figyelmeztető jelzéseit.

Ebbe a vészterhes világba akart helyet követelni magának egy kisgyerek – már napok óta. Orvos kellene, de kijárási tilalom van! Mi lesz a kicsivel? Az anyával? Végül egy aggódó rokon döntött. Elhívja Mosonból Stadler Károly doktort, aki nem tartozik ugyan a magyaróvári körzethez, de tudja, hogy nagyszerű orvos és nagyszerű ember!

A doktor úr kerékpárra ült és nem törődve a veszéllyel, egy vajúdo anya segítségére sietett. Közreműködése eredményeként a félholt csecsemő megszületett. Köszönet és hála! Az orvost, aki hivatása magaslatán életét kockáztatva egy kisgyerekért – köszönetet sem várva – saját életét tette kockára, Dr. Stadler Károlynak hívták, a mosoni körzet egyik háziorsosa volt. A kisfiúból, aki Stadler doktor úr segítségével nélkül meg sem született volna élve, ugyanolyan lelkiismeretes, tisztességes orvos lett, mint az, aki erre a bonyolult, problémákkal terhes világra segítette.

Emlékezem a Stadler családra, akiket 1944-ben a városból elhurcoltak: Dr. Stadler Károly sz. Moson, 1893. 09. 12. anyja: Langheim Laura (Meghalt Mauthausen, 1945. 03. 19. Szita Szabolcs: “Utak a Pokolból” c. könyve alapján), Dr. Stadler Károlyné sz. Keller Malvin Újpest, 1893. 04. 05. a: Blum Gizella és gyermekük: Stadler Péter sz. Moson, 1932. 03. 08. Mosonmagyaróváron, a Szent István király út 24. sz. alatt laktak.”

“KISS IMRE volt mosonmagyaróvári lakosra emlékezünk. Feleségéről, Kiss Imrénéről egykori szomszédja említette, hogy “betért” a zsidó vallásba. Egy túlélő emlékező szerint Kissné volt az a bátor asszony, aki a férjét követte a deportálásba, ahonnan sikerült visszatérnie. Mindenesetre figyelemreméltók a megjegyzések, melyekre építve, kiegészítve a rendelkezésünkre álló iratokból és levelekből merített adatokkal, emlékezünk Kiss Imrere és családjára.

Kiss Imre Kápolnásnyéken 1895. június 6-án született Klein Miksa és Fleischmann Róza házasságából. A nagyon vallásos izraelita szülőktől származó Imre 1927 körüli időben vette feleségül Rösich Erzsébet mosoni lakost, aki Mosonban 1903. szeptember 6-án született Rösich Tóbiás és Mihalek Mária római katolikus vallású szülőktől. A házasság előtt Erzsébet áttért az izraelita hitre.

Az ifjú pár nagy boldogságban élt Budapesten, szoros rokoni kapcsolat alakult ki a férj Velencén élő szüleivel, Vilma testvérével és a rokonsággal. Ennek bizonyítéka az ebből az időből származó sűrű levelezési kapcsolat, amely összekötötte őket jóban, rosszban, örömben és bánatban, a hétköznapi elhelyezkedési és üzleti gondjaiban egyaránt. Imre a Kocsák-féle Bőrgyár Rt-nél 1924. március 1-től, mint könyvelő állt alkalmazásban, ahonnan 1928. november 30-án – saját kérelmére – lépett ki. Ettől az időponttól nem sikerült állandó munkahelyet létesítenie, kisebb kiegészítő állásokat töltött be. A szülők – főleg az édesanya – leveleiből tudhatjuk meg, hogy 1930. márciusában nagy öröm érte a családot, megszületett Kiss Tamás, aki a család dédelgetett kedvence lett. A szülés utáni lábadozás időszakában nagy figyelem, gondoskodás vette körül Erzsébetet a család részéről. Vilma, mint jó testvér, huzamosabb időt töltött el a családnál, segített a házkörüli munkában. Tamáska nagyon okos, értelmes gyermek, szépen fejlődött, bár sok betegeskedésével állandó izgalomban tartotta a család minden tagját, a nagyszülőkig bezárólag. 1932. június 17-én a Mélykút-i kórházban sajnos tüdő- és mellhártyagyulladásban meghalt Tamáska, a család kincse és reménysége.

1936-ban már Mosonmagyaróváron él Kiss Imre és Erzsébet, ideköltöztek, ahova a feleségének húzott a szíve. A Soproni utcában működött vegyeskereskedésük. Nagyon közkedveltek a vásárlók körében, a kisgyermek is szívesen jártak az üzletbe, mert a házaspár nagyon gyermekszerető volt. A szomszédok gyermekei úgy szerették Imre bácsit és Bözsi nénit - ahogy szólították őket – mint ahogyan a rokonokat szeretik a gyermekek.

Az 1944-es év már árnyékot vetett az életükre. Kiss Imrét munkaszolgálatra vonultatták be, Rösich Erzsébetet is összeírták a zsidószármazásúak között. 1944. június 6-án kelt az a születési anyakönyvi kivonat másolat (ez az 1903. szeptember 13-án kelt 125. számú kivonat másolata, melyben bizonyított, hogy Rösich Tóbiás római katolikus urasági fejő foglalkozású és Rösich Tóbiásné sz. Mihalek Mária római katolikus szülők Erzsébet nevű leánygyermeké 1903. szeptember 6-án római katolikus vallásúnak született), melyre az 1939. IV. t. c. végrehajtása céljára illeték- és díjmentesen (7720. 1939. M. E. sz. r. 68. §-a) Seybold Károly anyakönyvezető sk. rávezette – mint a halalos ítéletet – a következő szöveget: “A gyermek a mosoni izraelita rabbi által 15/1927. sz. a. kiállított bizonyítvány szerint az izr. vallásra tért át. 1927. nov. 7.”

1944. június 6-án a mosoni gettót kiürítették, az ott összezsúfolt embertömeget Kiss Imrénével együtt Győrbe szállították, majd onnan az Auschwitzi – sokak számára végzetes – út következett. Erzsébet azon szerencsések közé tartozott, akik kiállták a “rabszolgamunka” próbáját, életben maradt. 1945. júliusában meggyengült állapotban, és egész hátralévő életére kiható egészségügyi károsodással visszatért születési helyére, Mosonmagyaróvárra. Férjét hiába várta. Kiss Imrét 1944. 10. 11-én Mauthausen-ben elpusztították. (Szita Szabolcs: “Utak a Pokolból” c. könyve alapján). Kiss Imréné Rösich Erzsébet megpróbálta újra kezdeni az életet.”

LENCSE RUDOLF mecséri lakos visszaemlékezése. 1997. nyarán felkerestük Lencse Rudolfot és felkértük a Grotta családra való emlékezésre. A beszélgetésen részt vettek Lencse Rudolfné és Almássy Sándorné sz. Tóth Adélka is, Grotta Manci egykori barátnője.

A községben mindenki kedvelte Grotta Jenőt és családját. A faluban két üzlet volt, az egyik a Hangya bolt, a másik Grotta Jenőé. Náluk mindent lehetett kapni, ruhaneműt is. Közvetlenül a nagykereskedőktől szerezték be az árut, és így a lakosoknak is olcsóbban tudták azt eladni. Mindenkinek nyújtott hitelt, ha kért, de azt igyekeztek is a lehetőséghez képest kifizetni. A bolton kívül földekkkel is dolgoztak, részben bérelt, részben saját földön. Tartottak cselédeket, akik szerettek náluk dolgozni és nem volt cselédváltás náluk, ott öregedtek meg. Jól megfizették a szolgálókat. Körülbelül 150 kh földet műveltek, voltak lovaik hozzá, istállók és egyéb szükséges melléképületek. A melléképületeket jórészt lebontották, a lakóház azonban még ma is megvan. A lakóházhoz nagy udvar és kert tartozott. Andor és Béla nem jöttek vissza a munkaszolgálatról. Nem hallottak felőlük semmit sem, Manci viszont visszajött a deportálásból.

Lencse Rudolfné Manyika is jól emlékszik a családra, a férje által elmondottakat kiegészítve emlékszik azokra a szörnyű időkre. Sok munkaszolgálatost hajtottak keresztül a falun, akiket a Mecsérhez közeli Károly-majorban szállásoltak el. A major már jelenleg nincs meg. Ott nem dolgoztatták őket, csak éjszakáztak és a következő nap, továbbhajtották valamennyiüket. A faluból sokan átjártak és csereberéltek velük, vittek egy kis élelmiszert, amiért a szerencsétlenek cserébe odaadták, amijük még volt. Grotta családra úgy emlékszik, hogy jószívű emberek voltak. Ha a nagyanyja bement hozzájuk vásárolni és elmondta, hogy kellene a kisleánynak valami ruhára való, de majd csak később tud fizetni, mert most nincs lehetősége, Grotta úr szívesen odaadta az árut, és azt mondta: “Jól van Nanica néni (Anna volt a nagymama, de Nanicának hívták), odaadom én, vigye, majd kifizeti.” Természetesen a nagyanyám igyekezett a tartozást kiegyenlíteni. A felesége a Giza néni is nagyon barátságos volt mindenkivel az üzletben. Grotta úr szeretett viccelődni a vevőkkel, Giza néni azonban már nagyon meg volt törve. A teljes katolikus lakosságú Mecséren ez az egy zsidócsalád élt, de mindenki szerette őket a faluban. Ha a bolt ajtaját kinyitottuk, csilingelt egy csengő, és a hátsó szobából kijöttek, hogy kiszolgálják a vevőket. A gyermekek részére a pultra egy kis fatálkában cukorkát tettek, és abból minden gyermek kapott, amikor az üzletbe ment.

Almássy Sándorné sz. Tóth Adélka, Mancival barátkozott. Neki mesélte el Kerényi Ernőné sz. Grotta Margit hazaérkezése után, hogy a szenvedéseinek a végén a németek egy vasúti töltésen dolgoztatták őket. Nagyon rossz ruházat volt rajta, mezítláb, kopaszra nyírt fejjel, a vasúti sínek között tisztogatták. Egyszer csak jöttek az oroszok, akik összegyűjtötték őket, elvitték a Szovjetunióba, így került a Berdicsevi lágerba.

“Emlékszem arra, hogy Grotta Jenő a mecséri boltba sok árut kapott nagybátyától Bambergből (Németországból), akinek ott textilgyára volt. Így olcsóbban tudták a textil alapanyagokat árusítani a faluban, és az én édesanyám is szívesen vásárolt a boltban. Amikor a vevők nem akartak vásárolni, és arra hivatkoztak, hogy nincs pénzük, a Grotta úr mindig rábeszélte a vásárlókat, hogy “vigye csak ingyen, majd megadja, ha lesz pénze”. Átvették a faluban készített háziipari termékeket, a kukoricacsuhéból készült szatyrokat is. Még akkor is, ha azok nem valami szépre és tökéletesre sikeredtek, akkor azt mondta Grotta úr: “Jaj, Te lány, ez nem a legjobb, de azért a többi között elsiklik”, és kifizette a 80 fillért a szatyor darabjáért. Együtt jártunk iskolába Mancival. Emlékszem, amikor Mancsi benmaradhatott a hittan órán is, mert a plébános úr megengedte. A házuk udvarán volt egy külön kis ház, ahol ünnepkor imádkoztak. Szombaton mindig zárva volt az üzlet, péntek este már engem hívtak gyertyát gyűjtani. Arra is emlékszem, hogy Andornak Budapesten volt üzlete. Gézára is jól emlékszem, még arra is, hogy anyajegye volt, ezt a fürdésnél nem tudta eltakarni. Amikor Mancsi visszajött a deportálásból, többször találkoztunk, beszélgettünk. Sajnos az óta már meghalt, de én szeretettel emlékezem a Grotta családra.”

MAYERBECK LÁSZLÓ Mosonmagyaróvár-i lakos. Szívesen emlékezik, különösen sportvonalozású eseményekre, hisz Ő maga hosszú időn keresztül közismert, aktív sportolója és sport vezetője volt Moson sportéletének.

“A város sportszerető lakói a helyi sportkörök felvirágoztatását tűzték célul maguk elé. Ebben egyetértés volt függetlenül vallási, nyelvi, társadalmi hovatartozástól a városban. A sportolók a város színeiben érték el sikereiket, a város hírnevét öregbítették. Ehhez nélkülözhetetlen volt a helyi kereskedők, iparosok, alkalmazottak anyagi és tagdíjtámogatása. Ebben a sportszerető helyi zsidók derekasan kivették a részüket. (Például: a mosoni Izraelita Hitközség 40 Pengőt, Dr. Weisz Lajos mosoni ügyvéd 15 Pengőt adott a sportolók jutalmazására). De részt- vettek, mint aktív sportolók, és mint sportvezetők is.

Moson és Magyaróvár első közös sportegyesületének lehet tekinteni az 1902. augusztus 12-én alakult Előre Kerékpár Egyesületet. Az első világháborúig tagja volt Springer hentes Magyaróvárról. A két háború között sikeres versenyzők voltak a Springer testvérek. 1922-ben lett az Előre Kerékpár Egyesület tagja Back Antal, aki 1924-től az egyesület ügyvezető főtitkára, 1931-től alelnöke volt az egyesületnek addig, míg a zsidótörvények ezt meg nem tiltották.

Szekeres Richárd a Tölténygyár igazgatója, a Hubertus SE díszelnöke, a Magyaróvári Polgári Lövész Egylet örökös tagja kiemelkedően sokat tett a város sportjának fejlődéséért. Kitűnő, következetes sportszervező, lelkes futballpártoló, nagyvonalú sportmecénás volt.

Mosonban a Kühne SE labdarugó szakosztályának fejlődéséhez jelentős segítséget adott a Budapestről Mosonba hazatelepült Pollák Ottó. Felkutatta a tehetséges fiatalokat, ennek érdekében rendszeresen látogatta a város grundjait. Az alkalmasokat meghívta a mosoni vásártér zöld fűvére és velük a Budapesten megszerzett tudását felhasználva gyakorolt. Sikerült számos tehetséges fiatal elindítani a siker útján. Úgy emlékszem Pollák Ottóra, mint aki mindig fehér pantallóban és sportcipőben járt és mindig zsebében volt a síp,

ami a futballjátéknál nélkülözhetetlen. Mint mosoni futballistákra emlékszem Breiner Jánosra és Kurz Matyira.

A Magyaróvár-i Piarista Gimnáziumba jártam, és emlékszem, hogy a Gimnáziumban is voltak jó sportoló zsidó fiúk. Az atlétikában Weisz Egon, szertornában Geiger Zsigmond, Steiner Imre, törvívásban Schusinczky György és Reichenberg György érték el jó eredményeket.

Meg kell említeni még két sportolót. Az egyik Singer Dávid mosoni lakos (1911-ben született Dízselben), aki a Magyar Ökölvívó Egyesület tagja volt és 1931-ben a Dunántúli Ökölvívó Versenyen második helyezést ért el. Ezen kívül még öt szép díjat nyert. (Dunántúli Vármegyék, Szeghalmy Gyula 1938).

A másik Toldi Ödön (sz. G. Dimajec, 1893.), aki kiváló úszóeredményeket ért el. "Személyét érintő sporttevékenységét, eredményességét hivatalos dokumentációk alapján (MTK 1913 évi 25 éves Évkönyve, az MTK 1948. évi 60 éves Évkönyve, az MTK 1963. évi MTK 75. éves Évkönyve, valamint az MTK 100 éves Jubileumok Évkönyve) közlöm. Az MTK színeiben 1908-1912-ig versenyszerűen sportolt. Az FTC-ből került a kék-fehérekhez. – 1908. IV. 27-i London-i Olimpián 200 m mellúszásban IV. helyezett volt 3:15,2 eredménnyel. – 1908. Bécsben az MTK "Császárdíjnyertes" staféta tagja. (Halmay Z., Hornung Gy., Hendl L., Toldi Ödön). – Világcsúcs eredményei: 1911. a/ 200 yardos mellúszás: 2.39,6 mp, b/ 100 méteres mellúszás: 1. 20,4 mp, c/ 100 méteres mellúszás: 1.20,0 mp, - Magyar csúcseredmények: 1908-1911 között 5 alkalommal javított. – Osztrák csúcseredmény: 1909-ben 1 alkalommal javított. – Fiumei verseny: 1912-ben megnyerte a 100 m-es mellúszásban a nemzetközi versenyt. (Ezt követően az aktív versenyzéstől visszavonult.) – Tagja volt az MTK aranykorát megélt kivételes úszógárdának." (Magyar Testgyakorlók Köre Budapest közléséből). A "Mosonvármegye" 1936. augusztus 22-i száma is említi Toldi Ödönt: "Olimpiai bajnokaink diadalútja. Ezrekre menő ünneplő Hegyeshalomban. ... "És megjelenik dr. Havas Béla vezérigazgatóval Toldi Ödön igazgató, az egykori világbajnok, hogy végigcirógassa szerető szemével diadalmas utódait. Mert ő volt az, aki 28 esztendővel ezelőtt, mint 16 éves kisdíák megszerezte a 200 méteres úszásban, Londonban a világbajnokságot. Ott mondta neki Halmay Zoltán, az ő előde, hogy "Döncikém, nincs itt kívülünk magyar, de neked azért győzni kell." És győzött, és a győzelem után kétszer esett össze ájultan. És 22 évig tartotta a világbajnokságot. Gyönyörű idők emlékei vonultak el lelki szemei előtt."

Édesapámnak trafikja volt Mosonban. Mikor a trafikot alapította, Spitzer Adolf felajánlotta anyagi segítségét – kamatmentesen – áruvásárlásra, úgy hogy a lehetőségei szerint fizesse vissza a kölcsönt. A trafikban sok ember megfordult, beszélgettünk, ezért sokat hallottam a városban történekről. Úgy emlékszem, két család menekült Mosonba a 30-as évek végén. Az egyik a Kohn család, akikkel egy házban laktunk és Németországból menekültek. Emlékszem, a Kohn néni nem tudott magyarul, nem deportálták, a család többi tagját elvitték (munkaszolgálat, deportálás). Egyedül élt a nagy lakásban, ahová hol német katonákat, hol vezető magyar nyilasokat szállásoltak be és a nővérem segített a Kohn néninek. A másik a Kurz család. Ők Bécsből menekültek 1939-ben. Az egyik fiú a Kühne SE-nél futballozott, előzőleg a Bécsi Ausztria ifjúsági labdarugó csapatában. Mindenki szerette a nagy tudású, szerény labdarugó Kurz Matyit.

A mosoni Sugár-féle villanyszerelő és műszaki boltban voltam tanuló. A főnököm felesége Schwarz Lajosné, Robinson Ilse Bécsből származott. Volt egy kislányuk, akit Bébinek becéztek. A boltban is sok izraelita családdal kerültem kapcsolatba és ismeretségbe munkámon keresztül. A sportban is és a polgári életben is mindennaposak és igen barátságosak voltak kapcsolataim a mosoni zsidókkal, mint ahogy ez általában így volt a

városban. Ezért különösen megráztak azok az események, melyek bekövetkeztek és ma is különösen fájó két epizód. Az egyik, mikor 1944. őszén a Bori-táborból hajtották a magyar munkaszolgálatosokat Németországba. A Fehér Ló szálloda előtt megálltak pihenni, ültek a járda szélén. Ahogy ott nézelődtem, megláttam közöttük két mosoni fiút, Wittmann Ottót és Rosenbaum Misit. Óvatosan odasomfordáltam és megkérdeztem: hozzak-e valamit, cigarettát, vagy mást? A következő pillanatban odajött egy tábori csendőr és rám üvöltött, hogy takarodjak, mert ha nem, akkor belém lő! A másik eset még tavasszal történt, amikor gettóba szállították a zsidókat. Engem nagyon megrázott a gyermekek és öregek elesettsége. Egész életemben őrzöm ezt a szomorú képet."

MÁTHÉ EDIT mosonmagyaróvári lakos: "Weisz Róbert osztálytársam volt. Az 1943/44-es esztendőben beírtak szüleim a dunakiliti iskolába. Visszaemlékszem az első osztályos időszakra, éppen Hittan órát tartottak. Beborult az ég, szakadt az eső. Weisz Róbert elmehetett volna az óráról, de a Plébános úr kedvesen mondta, ha nem akar, nem kell elmennie ebben a zuhogó esőben, nyugodtan végighallgathatja az órát. És Robika velünk maradt.

A Plébános úr közölte velünk, hogy az Ószövetségről fogunk beszélgetni. Feltételezésem szerint azért, hogy Róbertnek sem legyen idegen a tananyag. A Plébános úr közben kérdezgetett minket sorban, és ahogy mi tudtunk, felelgettünk a kérdésekre. Az óra végén kiértékelve a szereplésünket, a Plébános úr megállapította, hogy Weisz Róbert tudta legjobban az anyagot. Példaképpül állította osztálytársunkat elének, és dicséretként ünnepélyesen jelentette ki "Látjátok, a hittant így kell tudni, ahogyan Robika tudja!"

Dunakilitiről a Weisz családot deportálták, a családból senki sem jött vissza. A történettel Weisz Róbert osztálytársamra, Miklós és Évike testvéreire, továbbá szüleire emlékezem."

MÉSZÁROS MIHÁLY mosonmagyaróvári lakos: "Emlékezem Novápuszta egykori földbirtokos gyárosára, Mautner Henrikre. Novápuszta a mai Győr-Moson Sopron megyében található, a Magyarkimle községhez tartozó mosonmagyaróvári járásban. A puszta az 1200-as években keletkezett, melyen a Héderváry Viczay gróf – az 1700-as évek táján – egy nagyobb majorságot építtetett. (Haller János: Mosonvármegye történelmi földrajza – 1941. Mosonmagyaróvár-i Helytörténeti Füzetek IX. – Mosonmagyaróvár 1998.), melyhez egy kastély is tartozott. A későbbi időkben már Mautner Henrik tulajdona Novápuszta. Hozzá tartozott Mária-major és Otti-major. A birtok 3000 kh szántón és 1200 kh erdőterületen helyezkedett el. Novápusztán születtem, ott volt az otthonom, itt éltünk és dolgoztunk szüleimmel és testvéreimmel együtt. Ezt az időszakot felidézve adom közre az emlékezéseimet.

Mautner Henrik személyéről sajnós ismeretekkel nem bővelkedem. A család állandó lakóhelye Budapesten volt, a birtokon csak időlegesen tartózkodtak. Józsefháza-pusztán is voltak birtokai. Nincs pontos ismeretem arról sem, hogy mikor került a puszta Mautner Henrik tulajdonába, egyesek emlékezése szerint 1913-ban. Az egykori grófi kastélyt építményekkel bővítették, saját használatukra a parkban fürdőmedencét készítettek. Gyermekei: két leány, Ewelín és Betty, a fiú Zsigmond. A leányok ritkán tartózkodtak Novákon, Zsigmond több időt töltött az üzemelő gyárakban. A lányok férjül választották Weiss Mannfréd acélgyárost, illetőleg Goldberger textil-gyárost. Ewelín kisleányát Mérynek hívták.

A kastélyban nem volt nagy létszámú alkalmazott. Emlékszem, hogy Zsédely Matild a szakácsnő, Tóth Janka Hédervárról a szobaleány. A kastélyhoz nagy gyümölcsös tartozott,

azt Horváth Lajos kertész gondozta. Az idénynek megfelelően sok gyümölcsfát ültettek, emlékszem, hogy a gyümölcsösben rengeteg eper termett. A kertész naponta vitte a kastélyba a friss gyümölcsöt. Néha előfordult a gyermekek részéről a gyümölcsösben az úgynevezett "csipkedés", ilyenkor Mautner nagyságos asszony szólt a kertésznek, hogy ha a gyermekek kérnek, adjon a gyümölcsből.

Novákpusztán a következő mezőgazdasági gyárak üzemeltek: - Szeszgyár és gőzmalom. A gyárban volt finomító is, itt 96 fokra finomították a szeszt. Abban az időben, a megyében finomítója csak Nováknak volt. Győrből is idehozták a szeszt finomítani. Cukorrépát dolgoztak fel és a burgonyát is szesznek főzték. A répát szedés után azonnal a feldolgozóba vitték, melyből közvetlenül szeszt gyártottak. A krumpliból – a vetőmag kivételével – szintén szesz készült. Nagy mennyiségű krumplit vermeltek el. – Keményítőcukor és szörpgyár, u.n. krumplicukor gyár. Itt a bátyám, Mészáros János volt az üzem vezetője. A szeszgyár és a szörp-cukor gyár épülete háromszintes, bátyámnak az emeleti részen helyezkedett el az irodája. – Burgonyakeményítő- és dextringyár, búzakeményítő és csirizgyár, tengeri keményítőgyár. – Állt egy nagy magtár, ahol a gabonaféléket tárolták. Búzából, kukoricából, burgonyából is készítettek keményítőt. Dextrint, csirizt, táplisztet és púdert is gyártottak. A keményítőgyárat újonnan építették. Ebben az új gyárban készítettek a gyermekek számára táplisztet. – Az elkészült termékek a csomagolóba kerültek. – Olajgyár is működött. Itt napraforgót és repcét dolgoztak fel.

A gyárakhoz nagy lakatosműhely, asztalosműhely és fűrésztelep tartozott. A fűrésztelepen fa-csomagolóeszközöket is gyártottak. Az üzemet gőzgép és szivógázmotor hajtotta. A felsorolt gyárakat - talán a szeszgyár és a malom kivételével Mautner Henrik hozta létre. Igény szerint gyártottak szárított hagymát, pritaminpaprika-pürét, saját termésű alapanyagból. Paprikát mintegy 50 kh földön termeltek. A hagyma tisztítását és a paprikacsumázást általában az asszonyok végezték, így biztosítottak maguknak külön keresetet.

Emlékezetem szerint 3000 kh földön történt a termelés, a gyárakhoz szükséges alapanyagot biztosítva. A fűrészüzem is a saját erdő anyagát dolgozta fel. A készárút raktárakban gyűjtötték össze, innen csomagolva (a folyékony terméket, a szörpöt, a szirupot 100-200 literes fahordókban, a szeszt finomítás után 20 hektós vashordókban) kiszállították egy keskeny nyomtávú kisvasúton – melyet Mautner birtokos építtetett – Novákpusztáról a Horvátkimle-i vasútállomásra, ahonnan a megrendelők felé továbbították.

A mezőgazdasági üzemben tehenészet és marhahizlalda működött. Sajáttermelésű takarmányt és a gyárakban keletkezett melléktermékeket etették fel. Az 500 darabos tehenészetből a tejet Mosonmagyaróvárra szállították. Birkákat is tartottak Otti-majorban. Sertéssel, lótenyésztéssel és háttaslovakkal nem foglalkoztak.

A gépparkról néhány szóval: a műhelyekhez egy gépszín tartozott, ott tárolták a mezőgazdasági gépeket. Három garnitúra cséplőgép, lokomobil meghajtású, 2 db gőzeke, szántógép (önjáró gépek), ezen kívül volt 2 db traktor, 30 Le Cormick (benzin üzemű) és egy 35 Le Hoffer (gázolaj üzemű), ehhez tartoztak a szükséges berendezések, fogasok, vetőgépek ökörvontatásúak.

Már említettem, hogy Mautner Henrik nem tartózkodott állandóan Novákpusztán. A kiterjedt gazdaság és a felsorolt gyárak irányítására szakértőket alkalmazott, akik teljes mértékben élvezték a bizalmát. Vezető gazdatiszt Révai Sándor volt. Zsuzsika nevű kisleányával együtt jártam az iskolába. A főintéző segédtsíjtje Drexler nevezetű és a könyvelő Hajnal Sándor. (meghalt: Siegendorf /Cinfalva 1945. 03. 20. /4/ sz. megj.)

Szüleim néhai Mészáros Mihály és Csordás Anna Mautnerék által kerültek Bábolnáról Novápusztára. A pontos időt nem tudom, de én 1922-ben már itt születtem. Édesapám majoros gazdaként irányította a mezőgazdasági munkákat. Ebben az időben béresek dolgoztak, akik ökrökkel szántottak, vetettek, de lovakkal is dolgoztak. A majoros gazda irányította az első kocsist is (parádéskocsisnak hívták), aki a keresztapám, édesanyám húgának a férje, Szabó Ferenc. Ők is Bábolnáról jöttek Novákra. Bátyámat szörp- és cukormesterként alkalmazták. A mesterségét Ausztriában tanulta ki. Sajnos a II. világháborúban a Don-kanyarnál tűnt el. Én is itt kaptam munkát a birtokon. Kezdetben a jószágkormányzó kocsikísérőjeként, én tartottam rendben a kocsit. Vezetni tudtam, de a vizsgát az akkori főnököm nem engedte letenni, így az elmaradt. Ebben az időben a gyár lakatos műhelyében inaskodtam Horváth Lajossal együtt (kertész fia).

Az uradalomban dolgozóknak megfelelő életkörülményt biztosított az uraság. A 4 hosszú épületben 12 család lakott, családonként szoba- konyhás, éléskamrás lakásban. A szoba padlózott volt, és a villany minden lakásba be volt vezetve. Ahol a mi családunk lakott, 2 család is hasonló, kényelmes lakásban élt. Egy épületben, ahol közösen használták a konyhát, ott lakott a fejjőgazda és az anyai nagyapám. Ezt az épületet a későbbiekben átalakították szoba- konyhás lakásokká. Novápusztán emlékezetem szerint kb. 40-50 család élt.

Iskola és Iskolaszék is működött a pusztán, melybe édesapámat is beválasztották. Az Iskolaszék elnöke Mautner Henrik nagyságos úr. Az iskola működtetéséről, a tanítóról és más egyebekről az uraság gondoskodott. A tanítónak az iskolánál 2 szoba összkomfortos lakást biztosítottak.

Kampányidőszakban, ezres nagyságrendben dolgoztak emberek a gazdaságban. Elhelyezésük barakknak nevezett egyemeletes épületben történt, mely háromhajós csarnokokból állt. Kb. 25-30 méter hosszú, a földszinten két hajóban férfiak, az emeleti hajóban a nők laktak. Többnyire Zalából és Heves-megyéből jelentkeztek munkára. Kevesebben voltak a nők, kb. hatvan-nyolcvanan, a férfiak öt- hatszázan. 6 hónapos időtartamra szerződtek a tavaszi munkáktól az őszi betakarításig. Fizetésüket búzában és ellátásban kapták meg. Szezonidőn kívül – amikor a feldolgozás folyt – kb. ezer főt foglalkoztattak, ez óriási lehetőséget biztosított abban az időben. Az emberek rendes lakásokban élhettek. Bátran kijelenthetem, hogy az a major akkor “Arany-bánya” volt. Én mint gyerek, de a bátyám szörp- és cukormester, jó fizetéssel. Édesapám is nagyon jó fizetést kapott (8 Pengő) fertálypénz, de a cselédek is megfizették. Ott mindenki jól keresett, a környékbeli falvak szegény falvak voltak Novápusztához képest. Darnózseli, Hédervár, Ásványráró, Kimle, mind ott keresték meg a kenyerüket a család eltartásához, a megélhetéshez szükséges pénzt. A cselédek is kaptak fertálypénzt, kinek milyen volt a beosztása. Azt, amit a cselédség kapott, az benne szerepelt a kommencióban: a tűzifa, a föld és az állattartás. Mindenki építhetett magának ólat, a deszkát megkapta, mert rengeteg deszkát dolgoztak fel a telepen.

Vallásában senkit sem korlátoztak. Az is igaz, hogy Novákon akkor nem volt templom. Közigazgatásilag Magyarkimléhez tartoztunk, leventézni is odajártunk személyszállító kocsival, kisvasúton. Házasságkötéskor a polgári esküvőt Magyarkimlén, az egyházit Héderváron tartották.

Vendéglő és bolt ebben az időben nem volt a pusztán. Vásárolni Magyarkimlére, vagy Zselibe jártak az emberek. Édesanyám Darnózsélire járt Farkas László vegyeskereskedésébe. De rajtunk kívül mások is szívesen vásároltak ott, melynek magyarázata abban rejlik, hogy a vásárlóknak hiteleztek addig, míg a vásárolt árúra összejött a megelölgezett pénz. Farkas

Lászlónak korcsmája is volt, itt a Novákiak törzsvendégnek számítottak. A nováki asztaltársaság megkülönböztetett figyelembe részesült és ez fordítva is érvényesült Farkas László és családja irányában. Példa erre a Zseli nagy tűzvész, amikor a Tűztoltó Testület a Farkas-portát is kiemelten oltotta.

Karácsonykor és húsvétkor minden cseléd kapott 10-10 liter bort. Józsefháza-pusztán Mautner Henriknek volt szőlőbirtoka. Emlékszem, egy nagy borospincére is, itt Horváth József volt a vincellér. A későbbiekben egy egyetemet végzett fiatal pincemester lett a szőlőbirtok vezetője.

Vendégeket szívesen fogadott az uraság. Mautner családhhoz sokan jöttek látogatóba, főleg az őszi zsidó ünnepek alkalmával tovább is maradtak, emlékezetem szerint 8 napig. A leányok a férjhez menésük után már a családjukkal érkeztek. Nem emlékszem arra, hogy nagy vadászatokat rendeztek volna. De a vadásziidényben néhány személyre emlékszem.

Sokat lehetne még az emlékezés keretén belül elmondani, de igyekeztem tömören bemutatni Mautner Henrik munkásságát. Összefoglalva a Mautner házaspár szerette az embereket Novákpusztán. Megbecsülte, megfizette Mautner Henrik az alkalmazottait, a cselédséget. Az uradalomban mindenki jól élt. Figyelmes volt a munkásokhoz, ha valakinél észrevette, hogy nincs megfelelően felöltözve, gondja volt arra, hogy anyagiakkal azt lehetővé tegye. A családok napi megélhetését az is könnyítette, hogy naponta 3-4 liter tejet és a szükséges tüzelőt is biztosították. A béremelésre külön gondot fordított. Emlékszem egy esetre, amikor ezt szóba hozta az intéző úr, azt mondta, hogy "Úgy is meg vannak fizetve". Mautner nagyságos úr válasza az volt, hogy "De meg is dolgoznak érte!" A cselédség ragaszkodását és szeretetét legjobban mutatja, hogy ha jött az uraság, feldíszítették a kaput "Isten hozott" felirattal.

Hogy mivé lett Mautner Henrik ipara és földbirtoka? A gyárat az Országos Földhivatal Intézet vette át kb. az 1940-es évek elején. A gyárak közül a szeszgyár még tovább üzemelt, a többivel nem foglalkoztak. Nem küldtek el ugyan senkit sem, tovább működött a gazdaság, de a nyersanyagokat már elszállították. Én 1943-ban bevonultam katonának, és csak hallomásból tudom, hogy a munkások lassan elszállingóztak, a gyárakból mindent széthordtak. A Gazdasági Bizottság 1944-1945-ös döntése alapján a szörp és cukorgyár egy részét Petőházára, másik részét Sárvárra vitték. A krumpli keményítőgyárat Pécsre, a likörgyárba, a búzakeményítő és a kukoricakeményítő-gyárat Demecserbe (Szabolcs-Szatmár megye), az olajgyárat és a szeszfinomítót Győrbe vitték. A szeszgyárról nincs információm. Egyszóval: mindent széthordtak, híre sem maradt az egykori jól működő gyáriparnak és gazdaságnak.

Sok évvel ezelőtt Mautner Zsigmond úrral találkoztam. Tőle hallottam, hogy szülei Törökországban lettek eltemetve. Zsigmond a találkozásunkkor Józsefháza-pusztán (Győrszemere) lakott feleségével és három gyermekével. Említést tett arról, hogy az ottani birtokokból 600 kh földet és 300 kh szőlőt visszakapott. A család többi tagjáról nem tett említést.

Hogy ne merüljön feledésbe Mautner Henrik neve és emberi értéke, az emlékezéssel kívánok emléket állítani annak a földbirtokosnak, aki munkalehetőséget, biztos megélhetést, nyugodt életkörülményeket teremtett Novákpusztán és a környékén élő lakosságnak. Az általa létrehozott mezőgazdasági és ipari tevékenység fellendítésével olyan felbecsülhetetlen értéket létesített, amely kötelez az emlékezésre és az emlékeztetésre: nevének, hírnevének megőrkítésére és emberi nagyságának elismertetésére."

Az emlékezés sajnos nem tartalmaz az egykori gyárosról személyi adatokat. Mautner Henrikre és családjára vonatkozóan a különböző életrajzi lexikonokban sem találtunk utalást. Mautner Zsigmondról szerettünk volna adatokhoz jutni, akit Győrszemerén kerestünk, ahol azt a tájékoztatást kaptuk, hogy Zsigmond és gyermekei Israelben élnek, narancs-ültetvényük van. Az egyik fiú koncert-mester. E kevés információ ellenére ugyan megkíséreltük felkutatásukat, amely sajnos nem járt sikerrel.

Sokirányú keresésünk során kapcsolatot teremtettünk Mautner Henrik külföldön élő egyik unokájával (az emlékezésben említett Méryvel, mai nevén Maria Hegedüssel), akinek szíves közlése alapján kiegészítjük, illetve módosítjuk az emlékezés egyes részleteit:

Mautner Henrik 1865-ben Bonyhádon, felesége Spiegel Szerén 1870-ben, Szatmáron született. Israelben haltak meg, 1941, illetve 1952-ben. Gyermekeik: Zsigmond, Evelyn (Éva), Margit és Kornélia. Evelyn Fried Józsefhez (Méry szülei), Margit Goldberger Oszkárhoz, Kornélia Goldberger Imréhez ment feleségül.

Az emlékezésben nem történt említés Fried Józsefről, aki édesapja Mérynek. Ezzel kapcsolatban a következőket írta: „Megható a visszaemlékezés nagypapáról, ugyanakkor hiányos édesapám, Fried Józsefre a visszapillantás, holott ő vezette a gyárakat, az irodát, és minden reggel, mint volt lovas főhadnagy, a birtok részlegeit lovagolva, ellenőrizte. A hét végeken Pesten, a KEMART (Keményítő Kartell) illetékeseivel rendszeresen tárgyalt. Ugyanakkor Novákpusztai pesti irodája a lakásunkon volt. Téves a Törökország és Abbessziniában levő gyárak említése, ezek nem léteztek, ugyancsak téves a Weiss Mannfréd és a textiles Goldberger reláció, az utóbbiak a Párisi Árúház tulajdonosai voltak. Hajnal Sándor főkönyvelő felett Hajdú Leó irodavezető volt, részben Novákon, részben Pesten működött.”

A keresésünk további eredményeket is hozott. E szerint Zsigmond fiai 1990-es évek elején, Albert Mautner és Rudolf Mautner Németországban, feltehetően Berlinben tartózkodtak. Erre abból lehet következtetni, hogy Zsigmond részére készített értékbecslést egy berlini címre postázták. Sajnos, ezt a vonalat pontosítani és továbbfejleszteni eddig nem sikerült. Kiegészíti viszont Mészáros Mihály emlékezését az értékbecslés szakértői véleménye, amely a következő:

„Szakértői vélemény, Mautner Henrik örököse, Mautner Zsigmond Győrszemere, Darnózseli, Felpéc, Magyarkimle, Moson és Tényő községek határában fekvő ingatlanairól. Az ingatlanok fekvése, közgazdasági-, piaci- és talajviszonyai. Az ingatlanok a Budapest-Wien-i fő betonműúttól 3 km-re fekszenek, a Novákpusztai-majossal, műúttal egybekötve Hédervárnál. Vasútállomása. Horvátkimle, Moson-Magyaróvár és Győrszemere. A novákpusztai főmajortól a horvátkimle vasútállomás 5 km távolságban van, keskenyvágányú vasúttal, - saját Dunahídon át – egybekötve. A Moson-Magyaróvári gyorsvonati vasútállomástól betonműúttal egybekötve 7 km távolságban fekszik a Novákpusztai főmajor. A győrszemerei vasútállomás mellett van a józsefházai major, közvetlenül a vasútállomásnál műúttal összekötve. Fő piacai: Wien, melytől 109 km-re, az osztrák határtól 19 km-re, továbbá Moson-Magyaróvár, melytől 7 km-re, és Győr, melytől 2.8 km távolságban fekszik, a Budapest-Wieni főbetonműúttal, valamint vasútvonallal egybekötve. Talaja középkötött humózus vályog, az egyik Dunaág mellett terül el, attól északra. Geológiailag folyami lösztalaj, agyag altalajjal. A legtermékenyebb talajok közé tartozik, melyen mindenféle mezőgazdasági kultúrnövény termelése biztosítva van.

A gazdaság magyar viszonyok között egyike volt a legjobban iparosított mezőgazdasági üzemeknek. A Magyaróvári Gazdasági Akadémia hallgatói évente jöttek ide

tanulmányútra és hivatalosan is iparosított belterjes mintabirtoknak lett a Magyaróvári Gazdasági Akadémia által minősítve. A gazdaság terményeit mind iparilag feldolgozva vitte piacra a gazdaságban lévő iparüzemek által kikészítve szesszé, keményítővé, cukorrá, szirup, dextrin, liszt és olajjá.

A 75 kh. szőlő Dunántúl egyik legjobb szőlője volt, belterjes jó művelés és trágyázás mellett. Felszerelése a legmodernebb berendezéssel, és vasbeton pincével, bor- és gyümölcs szeszfőzdével ellátva. A 18 kh. gyümölcsösben 2000 db termő kajszai sárgabarackfa és 300 db termő vegyes gyümölcsfa volt, mely primórként a bel- és külföldi piacon, valamint feldolgozva, mint gyümölcslé és gyümölcsszesz lett értékesítve.

A 316 kh. erdő 10 %-ban puha nyárfából, és 90 %-ban kemény tölgy, bükk, gyertyán, akácfából állott, jó folyami lösztalajon, szép, vágható fahozammal, mely részben a saját fűrésztelepen lett feldolgozva, részben, mint műfa és gyufának való puhafa, valamint tűzifaként lett értékesítve.

A gazdaság állandó 100-nál több állandó éves munkást, 10 tisztviselőt, és több száz napszámost, és segédmunkást alkalmazott.

Az ingatlan művelési ágak szerinti megoszlása és értéke 1939. október 15-én. Az ingatlan összterülete 2532 kat. hold. Kataszteri tisztajövedelme 27.387 arany Korona.”

NÉMETH FERENCNÉ sz. GÖSI MÁRIA Pusztasomorja-i lakos: “Emlékeim a Krausz családról. Pusztasomorján Krausz Zsigmondnak vegyeskereskedése volt. Ebben a kis üzletben sok mindent árultak, amit a falusi emberek kerestek. Jószívű, kedves emberek hírében álltak, amit legjobban az bizonyít, hogy hitelben is lehetett náluk vásárolni. Egyetlen lányukra Évára mint iskolatársra és nagyon jó barátnőmre emlékszem. Vidám, jókedvű lányoknak ismertek minket a faluban. Sokat beszélgettünk, ismertük a rokonságot is. Így tudom, hogy a nagyszülők a mosoni zsidótemetőben nyugszanak. Stern József nevű nagybácsija faszénnel kereskedett, aki nem lakott a faluban.

Krausz Zsigmond és felesége nemcsak a vásárlókat becsülte, hanem az alkalmazottakat is. Erről tanúskodnak Fetti Franciska máig megőrzött versikéi. Franciska a család “mindenese” volt. Emlékszem arra, hogy ez a lány süket volt, de nagyon szerette a gazdáit, hisz érezte, hogy azok is viszonszerették őt. Miután a családot deportálták, Franciska verseit megismerhettük és azokat a mai napig is őrizzük. Éva szülei nem élték túl a borzalmakat, elpusztultak. Éva barátnőm túlélte ugyan a megpróbáltatásokat, de leveleiből tudom, hogy az átélt izgalmak megviselték szervezetét, jelenleg is a parkinson kór súlyait hordozza.

Franciska verseivel emlékezem: Krausz Zsigmond sz. Mosonszentmiklós, 1894. 05. 09. és Krausz Zsigmondné sz. Stern Sarolta, Pusztasomorja, 1898. 06. 23. volt pusztasomorjai lakosokra. Sajnos a versek írója sincs már az élők soraiban, de szép gondolatainak közlésével a hűséges alkalmazottra is emlékezem.

“Krausz Családnak! A fagyos legények négyes társasága,/ Járogat Krauszhoz télen úgy, mint nyáron./ Nem érdekli őket sem lány, sem a nóta,/ Csak a Krausznak rekedt rádiója./ Harsog a rádió, recseg a kártya,/ Stefán a sarokban a pókhálót meglátja./ Jön a Gösi Pista, asszony hozza neki a legszebb székét./ Jön a Sipőcz, szája szinte tátva/ Úgy térül, fut is már előre, vagy hátra./ Ő a kisfalunknak élő friss újságja./ Aki ezt írta, kedvét így találta,/ Akinek nem inge, ne vegye magára.”

“Évikének! Egy ágy, egy asztal, egy szék./ Egy asszony, egy rózsza, de szép!/ Egy ajtó, szerelem járja./ Egy ablak: boldogság néz ki/ A ház előtt tábla. Fájdalom, tűnj el, bánat: itt nincs hely. Ez a ház a boldogság tanyája./ Fogadó egy szál rózsához.”

“Évikének! Érzed-e még azt a vágyat./ Látni újra kis faludat./ Kicsi falut, magas tornyot./ Kocsma mellett szatócsboltot./ Keskeny udvart, hosszú utcát./ Hol vígan járt legény, leány./ Hej, de tovább minek mondjam./ Ez a ház már ki van fosztva./ Bánatomat mélyre rejtem./ Úgy sem ért meg senki engem.”

N. M. Mosonmagyaróvár-i lakos: “Visszaemlékezés az 1944. évi Holocaust szörnyű napjaira és a halálmenetre, 52 év távlatából. Mivel a sajtóban és minden fórumon egyre halványul a visszaemlékezés a Holocaustra és a halálmenet szörnyűségeire, s ma, amikor világszerte újra felüti fejét a faszizmus, és hadai újra masíroznak Budapest utcáin, s indulóikkal, régi karlendítésükkel egy borzalmas kort idéznek fel az akkor már élt és sokat megélt emberek emlékezetében, visszaemlékezem azokra a rettenetes időkre, melyeket 12 éves gyermekként láttam és találkoztam a Holocausttal, a halálmenettel...

Holocaust – 1944-ben: Amikor e rettenetes szót leírom, újra látom – gyermekként – azt a szörnyű időszakot, amikor jó ismerősök, osztálytársak és kisgyermek – mint az udvarunkból Braun Gyurika és kis húga, Jutka – két szép, aranyos, ártatlan kisgyermek is a szüleikkel együtt – tűntek el az életünkből. Néhány nap alatt úgy, hogy nem értettük, hová is lettek, hová is mentek el azon a szörnyű úton... lezárt vagonok vitték őket éjjel, nappal az ismeretlenbe, a biztos halálba. De előtte még megszenvedték a poklok-poklát, a koncentrációs táborok iszonyatát. Emlékezem a Braun családra: Braun Mór sz. Moson, 1900. 01. 01. (meghalt 1944. 11. 03. Mauthausen, Szita Szabolcs: Utak a Pokolból c. könyvéből), Braun Mórné sz. Scheih Aranka, Boldogasszony, 1908. 04. 15., Braun György sz. Mosonmagyaróvár, 1939. 01. 31. és Braun Judit sz. Mosonmagyaróvár, 1942. 03. 27., akik Mosonmagyaróváron, a Szent István király u. 87. sz. alatt laktak. Braun Mór férfisزابó, felesége divatáru kereskedő volt. Közülük senki sem jött vissza.

Élénken van még az emlékezetemben az a borongós, késő őszi délután, amikor egy riadt ember sápadt arccal, ijedten kiabálta végig az utcát: most hajtják a szerencsétleneket Bécs felé az országúton! S egy kis idő múlva előtűnt az útkanyarban egy pokoli látvány... vánszorgó emberroncsok, akik már menni sem tudtak, azok az utánuk jövő lovas-szekerekre feldobálva, mint a fahasábok heverték egymás hegyén, hátán. A menet mellett géppisztolyos, fegyveres keretlegények kísérték a szerencsétleneket, és puskatussal ütötték azokat, akik már összeestek az éhségtől, a kimerültségtől, a reménytelenségtől!

Jobb érzésű emberek – mint a szüleim is – gyorsan kenyeret vágtek fel szeletekre és osztogattuk a kiéhezett, égőszemű, lázas vánszorgóknak... akik egymás kezéből kapkodták ki a falatot, olyan kiéhezettek voltak. Mivel megállt a menet eleje, odarohantak az örök és fegyverrel verték vissza a sorokba az éhező embereket, és azokat is, akik osztották a kenyeret e szerencsétlen embereknek. Nem sok híja volt, hogy az édesapámat is belökjék a menetbe. Futva menekültünk a kapuk mögé az utánunk rohanó örök elől. Bereteszeltük a kaput, nehogy bejöhessenek, és elvigyenek minket is oda, ahová hajtották a menetet.

Ezek a szomorú képek jutnak az eszembe, ha e rettenetes szót hallom, látom, olvasom. Gondolataimban ismét megjelenik a Halálmenet, a Csontbrigád vánszorog végig azon a szörnyű úton, mely utat talán Mártírok útjának kellene nevezni!”

PAPP LAJOSNÉ sz. **RIZINGER ILONA** Mosonmagyaróvár-i lakos: “Fischer Bözsi varrónőnél tanultam varni Magyaróváron, aki a szüleivel és két fiútestvérével

az Ipartelepen, a 47. szám alatt lakott. Harmadik fiútestvére, Béla már családot alapított, aki feleségével és másfél éves kisfiával Mosonban, a Duna utca 6. sz. alatt lakott. Mesternőmet nagyon szerettem, aki bizonyára elégedett lehetett az igyekezetemmel és a munkámmal, amit bizonyít, hogy amikor felszabadultam, közös megegyezéssel segédként is nála dolgozhattam tovább. Sőt, a húgom is itt kezdte meg a varrás tanulását, sajnos azonban már nem itt szabadult fel, mivel a Fischer családot 1944. júniusában deportálták.

Fischer Miksa és a család minden tagja rendes ember volt. A fiúkra – Imrére és Lajosra – mint tisztelettudó, jókedvű emberekre emlékezem. Fischer urat nem nagyon kedvelték a varróleányok, ugyanis a modorán érződött, hogy korábban, mint katona szolgált, majd utána a helyi Műselyemgyárban portásként dolgozott. Rajtam kívül több varrólány is tanult a főnöknőnél. Jól bánt velünk. Más lányokat általában a varrási munkákon kívül a háztartási munkákba is bevonták, de nekünk még a varrodát sem kellett kitakarítani, mert ezt az alkalmazott végezte. Szombaton nem dolgoztunk, - nekünk már akkor is “szabad szombatot” biztosított. Május elsejét is megünnepeltük, főnöknőnkkel, kerékpárral kirándultunk az erdőbe, virágot szedtünk.

1944. júniusában a mosoni izraelita zsinagógába gyűjtötték össze a zsidókat. Fischer Miksa és felesége Fleischer Janka már idős emberek (69 évesek), ezért a Hohner bérkocsissal vitették le magukat a mosoni városrészen felállított gettóba, az engedélyezett holmijukkal együtt. Fischer néni nem tudott hosszú utat gyalog megtenni. Főnöknőm táskáját a kerékpáromon elhelyezve, elkísértem erre az “utolsó” mosoni úton való sétára. Amikor a Fürdő utcai gyűjtőhelyre érkeztünk, az egyenruhás rendőr rám kiáltott: “Tűnjön el, vagy itt akar maradni? Még mindig hagyják magukat kihasználni?” Fájó szívvel váltam el Fischer Bözsitől, szerettem őt. Június 6-án Győrbe szállították őket. Közöttük volt Fischer Béláné sz. Strasser Rózsa és a kis Lacika is. Ő a főnöknőm sógornője. A család férfitagjai már korábban munkaszolgálatra vonultak be. A Fischer családról soha többé nem hallottam semmit sem. Közülük senki sem tért vissza. Ezekkel a sorokkal és a rábízott fényképekkel szeretettel emlékezem a család minden tagjára.”

A családdal kapcsolatban elmondta még az emlékeit: **F. G.** nyugdíjas mosonmagyaróvári lakos: “Emlékszem a Fischer családra, akikkel egy házban laktunk. A szülők már idősek voltak, 3 fiúgyermekük munkaszolgálatot teljesített. Jól emlékszem, hogy egy este meglátogatott minket Fischer Imre a munkaszolgálatból. Szerettük volna rábeszélni, hogy maradjon a házban, elbújtatjuk a padláson. Nálunk éppen két német katona lakott, akik civilben papok voltak. Ők szintén segítettek volna nekünk. Imre a felajánlott segítséget nem fogadta el, mivel szavát adta a parancsnokának, hogy visszatér az alakulatához. (Szerző megj. Fischer Imre Mauthausenben halt meg 1945-ben, Feigelstock Zsigmond elbeszélése alapján).

Emlékszem arra, hogy Neumann Miklós fogtechnikus és családja Hegyeshalomból többször jöttek látogatóba Fischer rokonokhoz. Úgy tudom, hogy Neumann Miklós, vagy a felesége Pápáról került Hegyeshalomba. 1944-ben a Fischer és Neumann családot is deportálták, közülük senki sem tért vissza.”

POLGÁR ERZSÉBET mosonmagyaróvári lakos: “In memoriam Frank Zsuzsi! Nemrég temetésen voltam, és megdöbbenve olvastam a nevedet a ravatalozó falán elhelyezett emléktáblán, amely jelezte, hogy alig tíz évesen meghaltál azon a szörnyű helyen.

Sokakkal együtt elemista osztálytársak voltunk. Csak homályosan emlékszem az arcokra és arra, amikor a tanító nénink tőle szokatlanul reggel késéssel lépett a tanterembe, és kénytelen volt közölni a megmagyarázhatatlant. Embertelen diszkriminációs törvényt hoztak a megkülönböztető jel viselésére, továbbá az utolsó padban kell ülnöd, az udvaron nem

játszhatunk velünk, nem barátkozhatunk veled. Legjobban a gyönyörű, hosszú fekete copfodra emlékszem és azt nem értettem, hogy lehet ilyen fegyelmezetten a felszólításra felállni a helyedről, összeszedni a holmidat, és szó nélkül leülni a kijelölt új helyedre.

A tanító néni szaggatott beszédéből, viselkedéséből még ilyen kicsi gyerekként is kiéreztem a helytelenítést, de a törvény az törvény!

Nem sokkal ezután már nem láttalak többet, csak a tábla mutatja, hogy elmentél örökre. Vajon miért??? Emlékezem rátok: Frank Zsuzsanna sz. Magyaróvár, 1934. 02. 01. és szülei: Frank Lajos sz. Szamoskér, 1901. 07. 12. (Mehalt Mauthausen, 1945. 02. 09. Szita Szabolcs: "Utak a Pokolból" c. könyvéből), Frank Lajosné sz. Kohn Jolán Cserhátnalár, 1907. 03. 25. Mosonmagyaróvár, Ipartelep 36. sz. alatti lakosokra."

PROITY MARGIT Mosonmagyaróvár-i lakos: "Édesapám bátor volt! Embert mentett! 1944. késő őszén egy zsidócsoporthoz tartozókat hajtottak át Mosonmagyaróváron keresztül Bécs irányába. A csoportból két személy Steinbock Miklós és Léhner Imre megszökött és nálunk keresett menedéket. Édesapám, aki abban az időben 9 személy eltartásáról (köztük négy gyermek) gondoskodott, őket befogadta és egészen 1945. április 1-jéig rejtegette és élelmezte őket. Szálláshelyük az istállóban szénaboglyából kialakított bújóhely volt. Nappal nem mutatkozhattak, mert Majrokbán, (ahol laktunk) elég sok német katona tartózkodott, előfordult például, hogy nálunk mostak fejet, és így a mozgásigényüket csak éjjel elégíthették ki.

Egy ideig a családnak nem tudott róluk, mert édesapám esténként főzött részükre meleg ételt. Ez a mindennapi főzés felkeltette úgy édesanyám, mint az én figyelmemet is, és édesapámat megkérdezvén, azt a választ kaptuk, hogy a "nyulaknak" főz. Később azonban beavatott engem is, de megmondta, hogy erről senkinek sem szabad tudni, mert akkor az egész családot kiirtják a németek. Ez a közlés jó volt azért is, mert ha valami megmozdulást hallottunk, akkor tudtuk, mihez tartsuk magunkat. Én abban az időben a helyi Vadásztölténygyárban dolgoztam, mint gépíró. Egyszer Szigether Károly a HÜSZ pk. irodájában járva hallottam, hogy általános razzia lesz a városban, mert szökött egyéneket keresnek. A gyárból akkor délben hazamehettünk ebédelni, így édesapámmal közöltem a hírt, amely fokozatosabb óvatosságra intett.

Egyszer voltunk veszélyhelyzetben, amikor a csendőrségtől két lovat akartak beszállásolni az istállónkba. Az mentett meg bennünket a menekítettek felfedezésétől, hogy alacsony volt az ajtófélfá, a ló beütötte a fejét és ezért a csendőrök eltekintettek a beszállásolástól.

Egy kellemetlen eset is történt, a szegény menekítettek megtetvesedtek. Édesapám ekkor egy nagy üstben vizet forralt és abban a ruhájukat kifőzte. Így sikerült a tetveket elirtani.

Az élelmezés egyszer jobb, másszor gyengébb, attól függött, hogy mit lehetett vásárolni. Amikor például "feketén" disznót vágunk, azzal könnyebbé vált az ellátásuk, csak szegények hasmenést kaptak a jó zsíros falatoktól, és ez kellemetlenséget okozott. De mindent elviseltek, mert élhettek.

1945. tavaszán, amikor a front már egyre közelebb jött, az úgynevezett Kiserdőben egy magyar alakulat rejtőzött el – akik nem akartak kimenni Nyugatra és a katonák közül többen felkeresték édesapámat – mert volt köztük egy rokon – Horváth István is. Amikor az

oroszkok bejöttek, 16 fő tartózkodott nálunk, akik megmenekültek. Édesapám összes használt kerti ruháját elvitték (átöltöztek civilbe), hogy ne vigyék őket, mint katonákat, hadifogolyt.

Steinbock Miklós, aki vendéglős volt Dombóváron, tartotta a kapcsolatot a családdal és én egyszer meg is látogattam őket. Léhner Imréről, a másik menekítettől a későbbiek során semmit nem hallottunk, ő azóta sem jelentkezett. Amikor édesapám meghalt – 1973-ban – értesítettem Steinbock Miklóst egy gyászjelentéssel, melyre ő levéllel reagált:

“Tisztelt Proity Család! Őszinte mély megrendüléssel értesültem szeretett édesapjuk haláláról, és mint ember úgy szeretnék róla megemlékezni, aki életében a bajbajutott sok embertársáról élete kockáztatásával mentette úgy az én, és a barátom életét, de még azon kívül sok-sok más bajbajutott emberek életét, hogy a saját családja életét is kockára tette abban az időben, hogy sok-sok emberrel jól tehesse. Fogadják tőlem a magam nevében őszinte szívből jövő mély részvételemet. Tisztelt Proityék. Sajnos az élet sokszor hosszú és kíméletlen, cirka 1 és fél éve én is elvesztettem a legdrágábbat, szeretett feleségemet, akit soha, soha nem szűnök meg felejteni. Jelenleg már én is nyugállományba vonultam, teljesen egyedül élek. Most talán egy pár napra, helyesebben 10 napra jön haza László nevű testvérem Szidniből látogatóba. Remélem, ez a pár nap egy kis örömet hoz a mindennapi életembe. Szeretném, ha bővebben írnának magukról, hogy és mit csinálnak, és mivel foglalkoznak. Én lehet, hogy a nyárban egyszer kocsimmal meglátogatom Önöket. Ismételten sok szeretettel gondolok Mindnyájukra, szívélyesen üdvözli kedves Mindnyájukat, Steinbock Miklós sk. Dombóvár, 1973. május 18., feladó címe: 7200 Dombóvár, Dombó Pál utca 2.”

(Szerző megj. “Te vagy a Tanú! Ukrajnától Auschwitzig” c. könyvből: “Steinbock Miklós kocsmáros, Dombóvár. 1940-1945. ápr. 2-ig a 701/2. századdal volt munkaszolgálatos, majd deportált. Ausztriában megszökött és Mosonmagyaróváron érte a felszabadulás. Szüleit és rokonait vesztette el a deportálásban.” 386. old. – “Léhner Imre kereskedő, Pécs. A 701/2. századdal 2 és fél évig volt munkaszolgálatos, majd Ausztriába vitték és 1945. áprilisában szabadult fel. Szüleit és testvéreit vesztette el. “327. oldal.)

POTTYONDY KÁROLY Mosonmagyaróvár-i lakos: “Visszaemlékszem azokra a szomorú napokra, amikor a zsidókat elvitték. Szüleimmel közvetlenül a zsinagóga mellett laktunk, sok mindent láttam, de közülük eszembe jut az a nap, amikor 1944. június 6-án reggel az udvaron sorakoztatták az őrizeteket. Emlékszem egy nagy deszkakerítésre, amely a templom és a lakásunk között állt, nagykapu a templom bejáratán, itt álltak sorban az emberek, közöttük Löwin Miklós papája is. A szomszédok az ablakokból leselkedtek, köztük én is. Az őrizetésekre egy fiatal, pirosposzgás arcú csendőr-százados felügyelt, kezében a géppisztoly. Olyan kijelentést tett: “Ha meglátom, hogy mozogna a függöny, odatüzelek.” Ezt a századost a későbbi években, Győrben kivégezték. Nevére és a kivégzés időpontjára már nem emlékszem.

Lakásunkkal szemben lakott Knapp Mór ócskavas kereskedő és felesége. Amikor indították az őrizeteket, közöttük volt Knapp Mór bácsi is. Megállt a kapuban, kék kockás pléd volt a vállára dobva. A mi ablakunk felé tekintett, egy halvány intéssel jelezte, hogy elmegy. Mi is köszöntünk volna, csak nagyon féltünk, ki sem mertünk menni. A későbbi években beszéltem Knapp Gyula győri vaskereskedővel, aki elmesélte, hogy Mór bácsi a gyalogmenetben legyengült állapotban haladt. Valahol már német földön az egyik árokszélen lemaradt, a csendőr, illetőleg a kísérő egy sorozatot engedett beléje, és otthagyták. A deportálásból Knapp Mórné visszajött, Mór bácsiról hivatalosan nem tudok semmit sem. Emlékezem rájuk, rendes emberek voltak: Knapp Mór sz. Moson, 1892. 11. 27. a Vár u. 9. sz. alatt lakott.”

R. M. volt Mosonszentmiklós-i lakos: “Jól emlékszem a Mosonszentmiklóson működő egykori kereskedőkre. Közöttük is Szende Gyulára és családjára, akik nagyon rendes emberek voltak. Amikor Szende Gyula meghalt, a felesége vezette tovább az üzletet. Vegyeskereskedésében mindent lehetett kapni, ami a falusi emberek kerestek. Egy fiúk: László. Jószívűnek ismertük Szendénét, akinél még hitelben is lehetett vásárolni, sokszor úgy, hogy nem volt pénze a vevőnek. Akkor fizettük meg a tartozást, amikor tudtuk. Édesanyám sokszor beszélgetett vásárlás közben velem, és amikor már hordani kellett a csillagot, azt mondta anyámnak: nem baj, hogy csillaggal vagyunk megjelölve. Nem akarta mutatni, hogy fáj a megkülönböztetés. Az emberek nagyon szerették őket. Deportálták a többi zsidóval együtt a családot. Tudomásom szerint csak a munkaszolgálatra elvitt László tért vissza. Szeretettel emlékezem Szende Gyulánéra.

Családunk jól ismerte Győrben Bing Gyulánét, ahol a nővérem varrni tanult. Mint gyermek nagyon sokat hallottam arról, hogy milyen rendesen bántak a testvéremmel. Deportálás után nem tudok róluk semmit sem.

Visszaemlékszem az 1944-es év nyarára, amikor a vasúton szállították marhavagonokban a zsidókat. Két eset élesen él az emlékezetemben. Egy alkalommal, amikor megállt a vonat, a nők kiszállhattak a szükségük elvégzésére. Egy nőre emlékszem, aki gyorsan befutott az őrház közelében lévő bunkerba, ahol korábban szalmabálákat helyeztek el. Ott elbújt. Induláskor a csendőrök észrevették a hiányt, elkezdték keresni a nőt. Addig keresték és kutatták a környéket, míg rátaláltak a bunkerra, és egy hegyes szuronyfélével böködték a bálákat, amíg egyszer csak eltalálták a nő combját, aki felsikított fájdalomában. A lábából dőlt a vér. Előráncigálták, félholtra verve cipelték vissza a vagonba. Mint gyermek végignéztem ezt a jelenetet, azóta is eszembe jut, hogy túlélhette-e ez a nő ezt a dolgot?

Egy másik alkalommal, amikor ismét jött egy zsidókkal telt marhaszerelvény, éppen ott ólálkodtam a környéken. Megállt a vonat, a rácsos ablakokon keresztül vízért könnyörögtek a szomszédos emberek. Én megtöltöttem egy poharat vízzel, amit jó szándékkal fel is akartam adni az egyik kinyújtott kéznek. De a csendőr nagyot ütött a jobb kezemre, amelynek a csontja eltört. Még ma is jól látható a törés helye, a csont kidudorodik a csuklóból. De még szerencse, hogy velem sem történt nagyobb baj, de gyerekfejjel akkor ilyenre nem figyeltem.

Mosonszentmiklós községben 1944 végén, vagy 1945. elején rémes dolgok történtek, melyekre jól emlékszem. Erről a faluban annakidején mindenki beszélt. Jól emlékszem arra az esetre, amikor suttogták, hogy hajnalban a nyilasok meglepték a falut, és mire kivirradt, több zsidó embert meggyilkoltak, és mint a dögöket, beásták a bombatölcsérekbe. Köztük még élő is volt, ezért úgy mondták “Még mozgott a föld”. Mesélték, hogy valaki eldicsekedett azzal, hogy csókolgatták a lapátját, mindent ígértek az életükért. De sajnos könnyörögtek nem találtak. Beszélték azt is, hogy Hécz Márton sírásó is dicsekedett, hogy könnyörögtek az emberek, de ő nem segíthetett rajtuk, mert mögötte álltak azok, akik irányították a dolgokat. Elföldelte az agyonütött embereket. Azt mondták, hogy Hécz Márton félelmében lett öngyilkos, amikor híret vette, hogy az ukrán csapatok a falú határában voltak.

Jól emlékszem arra, hogy beszélték azt is, hogy a falutól körülbelül 2-3 kilométerre szintén volt egy helyiség, ahol zsidókat “tettek el láb alól”, illetve ástak el. Pontosan nem tudom, hogy hányan lehettek, erről nem beszéltek, de arról igen, hogy embertelenül bántak velük. Emlékszem arra, hogy valaki hozott külföldről egy újságot, abban benne szerepelt a falunk neve és az, amit véghezvittek szerencsétlen emberekkel. Az újságból megbizonyosodhattunk arról, hogy ez valóban megtörtént és nemcsak szóbeszéd volt. Ugyanis emlékszem arra, amikor beszélték, hogy a falút lezárták, nem engedték az embereket arra a helyre menni, ahol elföldelték az agyonlőtt embereket. De volt egy bátor ember, aki

meggyőződött arról, hogy mozgott a föld. Több mint félévszázad telt el a szörnyűséges időszak óta, ma is borzongok, ha rá gondolok. Mégis a nevem titokban tartását kérem úgy a saját, mint a családom érdekében.”

Alice visszaemlékezése. „1944-ben Rongits Pál mosoni lakosnál, mint gyermekdada működtem közre. Három kisgyermekre vigyáztam, és a ház vezetésébe is besegítettem, tekintettel arra, hogy a ház gazdája katonáskodott, és nem volt férfisegítő a háznál. Rongits Pál mint középgazdálkodó, állatállománya 4 ló, 5 tehén, borjak, sertés és baromfiból állt. Természetesen termőfölddel is foglalkozott, amelyet a mosoni részen, a Szalag-gyár utáni területen művelt.

Emlékezetem szerint egy őszi napon, kb. október hónapban – a gazdám rövid szabadsága idején – délután a határból hazaérve, lovas kocsiján egy idegen, általam ismeretlen férfit hozott magával. Azt mondta nekem: „Alice, hoztam neked egy segítséget, hogy könnyebb legyen a munkád.” A kocsiról leszállt egy körülbelül 24 év körüli, barna göndör hajú, kissé kreol arcbrú fiatalember, eléggé megviselt, ütött-kopottnak tetsző ruházatban. Úgy mutatkozott be, hogy „Sándor a nevem”. A vezetéknévét nem mondta, Gazduram mesélte, hogy Sándort a határból hazafelé vezető úton vette fel a lovas kocsijára, mivel felkérérdzkedett. Nagyon megörültem, hogy lesz egy segítőtársam, egy „szolga-legény”. Feladatom volt az új munkaerő betanítása. Megmutattam, hogyan és mivel kell etetni az állatokat, ezen kívül, hogy mi a házkörűli teendője. Szokatlanul félt az állatoktól, látszott rajta, - az ügyetlenségén – hogy ehhez a munkához nincs gyakorlata. Én nagyon szerettem az állatokat, főleg a lovakat, ha lehetőségem volt rá, még lovagoltam is. Édesapám mindig azt mondta, hogy leány létemre 6 fiú veszett el bennem. Az új munkaerő lassan, fokozatosan beletanult a munkába, de az állatoktól való félelme azonban nem múlt el. Élte a szolgák életét, istállóban aludt, néha ugyan eltűnt, de senki sem tudta, merre járt. Azután újra előkerült. Segítségére nagy szükség volt, hisz a gazda visszament a katonasághoz. Éppen kukoricaszedés időszaka volt, erre a gazdaasszonyom igényelt 10 lengyel foglyot, hogy a betakarítási munka megoldódjon. A munkát talpraesetten szerveztük meg, úgy, hogy a határban a leszedett kukorica lecsuhézva került fel a kocsira, ezt 7 lengyel munkás végezte, 3 pedig a háznál vitte fel a góréba a terményt, melyben a szolga is segített. Mi Sándorral együtt két lovas kocsival felváltva fuvaroztuk haza a kukoricát. Természetesen én vezettem a lovakat, mert Sándor még a gyeplőt sem merte megfogni.

1945. tavaszán, amikor a front már a városunkhoz közeledett, gazduram otthon tartózkodott. Izgalmas napokat élünk át, a németek átvonulóban rohangásztak, az oroszok közeledésének a híre már suttogás tárgya volt. Gazdám és Sándor nyugtalanságát látva, javasoltam, hogy ha zörögnének a kapun, bújjanak el a répa-verembe, amely a pajta alatt volt, felette széna-szalmarakás, tehát biztos és biztonságos helynek gondoltam. Így is történt, a gazda és Sándor a veremben töltötték el azt a néhány napot, míg Húsvét-vasárnap bejöttek az orosz csapatok a városba. Szerencsére senkinek sem történt semmi baja. A szolgalegény, Sándor hirtelen átváltozott, magabiztosan, jól öltözve láttam viszont, az orosz parancsnokságon jelentkezett, és ott, mint tolmács dolgozott. Sándorról semmi közelebbit nem tudtam meg a pár hónapos munkássága alatt, magáról soha semmit nem mondott. Csak később hallottam, hogy Lazarovits Sándor a neve és munkaszolgálatosként maradt le a csoportjától, amikor a gazdám felvette a kocsijára és a házába befogadva, dolgoztatta.”

SÁLING LÁSZLÓNÉ sz. KOVÁCS JOLÁN: “Emlékezés a rajkai Adler Családra. 1938. tavaszától az 1940-es év elejéig Adler Szigfrid rajkai lakosnál és családjánál voltam alkalmazásban. A gazda lovakkal kereskedett, az akkori szóhasználattal élve, lókupecnek nevezték. Jó népek voltak és én, aki Halászi községből kerültem hozzájuk

szolgálónak, mondhatom, hogy úgy éltem közöttük, mint családtag. Míg náluk dolgoztam, sokat megtanultam a nyelvükből, még ma is emlékszem egyes kifejezésekre, szólásmondásokra, bár az óta sok idő telt el.

A család vallásosan élt, ez meglátszott a mindennapi szokásaikon és a magatartásukon is. Pénteken este fonott kalácsot tettek a szépen megterített ünnepi asztalra és sabbest (jiddis=szombat) mondtak: “Smajci lehen mid hores” (Add meg a mindennapi kenyereinket). Úgy mondták, hogy fogadták a szombatot. Péntek estétől vasárnapig – a szombatot megszentelve – semmiféle munkát nem végeztek, még gyufát sem vettek a kézbe. Ilyenkor – ha vevő jött – az úr rám bízta az eladást. Az ilyen napokra előre elkészítettük az ételeket, például sóletot (konyha-sütőben babból, füstölt hússal, rántás nélkül készített étel), vagy ricsetet (jiddis: árpaásából és babból készült étel =sólet). Ebbe került a töltött kacska nyaka. A kacsát, vagy a libát a sakternál vágták le. Az előkészített sólet-ot a rabbi-házhoz vittük, ahol kemencében sütötték meg az ételt. Az imaház mögött volt a sakter és a fürdő. A maceszt (pászkat) is a rabbi-háznál sütötték meg. (Macesz: jiddis, vall. ropogósra kisütött vékony kovásztalan tészta, a zsidók húsvétkor fogyasztott kovásztalan kenyeré). Arra emlékszem, hogy az imaházban faragott táblák voltak és a stó lákat kifüggesztve tartották.

Az úr a vallásos előírások szerint naponta imádkozott. Amikor 14 évesen hozzájuk elszegődtem, nem ismertem a szokásaikat. Egyik alkalommal benyitottam a szobába és láttam, hogy Adler úr fején és kezén szíj van rátekerve. Ijedten futottam az asszonyomhoz, hogy az úr fel akarja magát akasztani! De megnyugtattak, hogy feleslegesen aggódom, mert az imaszíjjal az úr a napi imádságát végzi.

A temetés is a zsidó szokások és szertartások szerint történt. Jól emlékszem, amikor Adler úr édesanyja 88 éves korában meghalt, ez 1938 tavaszán történt, amikor odakerültem. Az elhunytat felöltöztetve egy ládában ülve helyezték el, így temették el. (sz. megj. Ezzel azonosan emlékezett Lipóton és Mosonszentmiklóson egy emlékező. Igyekezettünk ellenére ez idáig nem kaptunk erre magyarázatot. Néprajzzal foglalkozókra vár, hogy tisztázzák valóban így is temetkeztek akkoriban, vagy a keresztények valami téves ismeret alapján állították ezt.) A temetés a késő délutáni időben, 5-6 óra körül történt a rajkai temetőben. A temetési szokáshoz tartozott, hogy a kapu elé törülközővel együtt vizet készítettek (kancsóba) a tálban történő kézmosáshoz.

Húsvétkor az ablakba rakták a deszkára szerelt gyertyát, amit egyenként gyújtottak meg. Ilyen nagy ünnepen az edényeket is kicserélték és az erre használatosat vették elő. Karácsonykor egy öltözet ruhát kaptam ajándékba. Arra emlékszem, hogy náluk a karácsonyi ünnep nem esett egybe a mi karácsonyi ünnepünkkel. Húsvétkor Licivel és Jancsival kézen fogva meglátogattuk az ismerősöket és a következő mondókéval köszöntöttük őket: “Hád gade jo” (Apám vett egy kecskét). Nem emlékszem már arra, hogy mi volt ennek a folytatása.

Vidámság és szeretet uralkodott az Adler házban. Weisz hentessel igen jóban voltak. Egy alkalommal meg akarták viccelni. Betanítottak nekem egy német versikét és azt ígérték, ha elmondom, jutalomképpen kapok 2 Pengőt. Én mezei virágot szedtem és a csokorral odaálltam Weisz elé, és nagy komolysággal elmondtam a betanult szöveget. A végére érve, Weisz seprűvel zavart ki az üzletéből. Majd később megkérdezte tőlem, tudom-e, hogy mit mondtam? Én azt hittem, hogy köszöntőt mondtam, de kiderült, hogy egy csúfolódó versikét mondtam. De azért a 2 Pengőt megkaptam!

A családnál rendszeresen megfordultak a háziasszony testvérei és hozzátartozói: Weisz Dóra, aki Klinger Gyula bőrkereskedő felesége és Weisz Anna, férjes néven Weisz Ignácné, két fiával, Gyurival és Zolival.

Deportálásuk előtt üzenetet kaptam egykori asszonyomtól, hogy keressem fel. Sok mindent akart nekem adni. Jó szívű emberek voltak. Szerettem őket. Abban az időben Salzerpusztán (Hegyeshalom környékén) laktam, sajnos késve érkeztem. Elvitték őket, többé nem találkoztam velük. Hallottam, hogy a Lici kisasszony – aki túlélte a szörnyűségeket – egyszer hazalátogatott Rajkára. Nagyon sajnáltam, hogy nem találkoztunk, nem láthattam. Jó lenne, ha erre még a hátralévő életünkben sor kerülne. Szeretettel emlékezem Adler Szigfridre, a feleségére, gyermekeikre: Licire és Jancsira.”

SCHÖPF ÉVA mosonmagyaróvári lakos: “Emlékeim a magyaróvári zsidóságról. Kedves emlékeket őrzök a magyaróvári zsidóságról. Családunk több zsidószármazású családdal állt ismeretségben, közöttük voltak osztálytársak, játszótársak, ismerősök. Minden emlékemet nem sorolom fel, csupán néhányukról mondom el emlékeimet.

Hoffmann Ede rőföskereskedő a családjával a Templom utca 7-ben lakott. Nagyon szép leányukat Ilonának hívták. Hoffmann bácsi arról volt nevezetes, hogy jóságában mindenkinek hitelezett. A könyvelésébe ezeket a hiteleket úgy írta be például, hogy Ilonka néninek 5 méter pertli, Évi néninek 1 pár zokni, Bözsi néninek egy sál és ez így folytatódott mindaddig, míg szegény Hoffmann bácsi tönkrement. Mert nem tudta behajtani a tartozásokat. Úgy él az emlékezetemben, mint egy végtelenül jószívű ember. Az a szép lánya férjhez ment, el is költözött Mosonmagyaróvárról. (Hoffmann Ede sz. Magyarokimle, 1876. 03. 13. és felesége: Hoffmann Edéné sz. Wallenstein Irma, Tárkány, 1885. 12. 25.)

Kelen Gábor és fiai divatáru kereskedő a Horthy Miklós u. 2. sz. alatt laktak. A Kelen (Kohn) családról tudni kell, hogy két fiúk és egy leányuk született. Nagyszerűen kereskedtek, gyönyörű cipőket árultak. Kimondottan finom emberek hírében álltak. Az egyik fiú keresztény leányt vett feleségül. A Baba is férjhez ment, Ő is nagyon szép leány volt. (Kelen Gábor sz. Galánta, 1877. 08. 24. és felesége: Kelen Gáborné sz. Bloch Eszter, Moson, 1888. 04. 19.)

Weisz Emil hentes és családja a Tímár utca 2. sz. alatt laktak. Nagyon kedves emberekre emlékszem. Pali jött egyedül közülük vissza, aki elvette feleségül Menczer Sonját. (Weisz Emil sz. Magyaróvár, 1888. 09. 24. és felesége Weisz Emilné sz. Kohn Gizella, Lébény, 1900. 04. 14., kisebbik fiúk Weisz Imre sz. Magyaróvár, 1928. 12. 21.)

Miklós Ede és felesége, az Ipartelepen laktak. Ede a családunk régi barátjának számított. Egy rendkívül aranyos ember, akit annyira szerettünk, hogy amikor a nővéremnek az első gyermeke megszületett, őt kérték fel keresztszülőnek. Mi régóta ismertük, tudtuk róla, hogy áttért református hitre. Abban az időben nem jelentett problémát, hogy kinek mi a vallása. Egyedül az számított, hogy ki milyen ember, tehát rendes, vagy nem, ez dominált, ha valakit barátnak választottunk. Nem tettünk megkülönböztetést. Ez csak akkor jött elő, amikor a németek megszállták az országot. Deportálták őket, utána csupán annyit hallottunk, hogy Ede földalatti gyárban dolgozott. (Miklós Ede sz. Budapest, 1900. 03. 19. – Mauthausen, 1944. 07. 26. Szita Szabolcs “Utak a Pokolból” c. könyvéből, - Miklós Edéné sz. Klein Rózsi, Budapest, 1893. 09. 22.)

Még ma is sokan emlékeznek Weisz Gyulára, a szegények orvosára. Mindenki tudta abban az időben, hogy nemcsak gyógyította a betegeket, hanem aki arra rászorult, annak anyagilag is segítséget nyújtott. Egyedül először nála működött röntgengép és teljes orvosi berendezés a magánrendelőjében. Csodálatosan felszerelt rendelőjében fogadta a betegeket. Sajnos meghalt, de legalább itthon temették el. A Horthy Miklós u. 21. sz. alatt laktak. A családot deportálták, tudomásom szerint csak a fiú élte túl ezt a szörnyűséget. (Dr. Weisz

Gyuláné sz. Klein Jolán, Zalakoppány, 1895. 03. 5., leánya: Weisz Magda sz. Magyaróvár, 1924. 11. 21. Éhenhalt Auschwitzban 1944-ben (túlélő elbeszélése alapján.)

Dr. Stadler Ignác ügyvéddel a családunk jó barátságot tartott, apám is ügyvédként tevékenykedett. Édesapám mielőtt meghalt, megkérte dr. Stadlert, hogy "Vigyázzon a családjára". Ezt szó szerint vette, úgy vigyázott például rám, mint szülő apám. Sokszor rendelt "raportra", amikor meghallotta, hogy valaki hazakisért. Szóvá tette, ha a lovag nem tetszett. Azt mondta: "Kisleányom, ez nem neked való!" (Dr. Stadler Ignác sz. Halászi, 1882. 03. 23. Széchenyi u. 16. sz. alatt lakott.)

Schusinczky Pál villamos üzletet vezetett Magyaróváron és Mosonban a Szent István király u. 3. sz. alatt lakott. Első házasságából két gyermeke született, Manyi és Gyuri. Második házassága során keresztény nőt vett feleségül. Schusinczky Pált és fiát deportálták, ahonnan nem tértek vissza. (Schusinczky Pál sz. Losonc, 1886. 07. 26. és György sz. Moson, 1925. 04. 02. – Mauthausenben halt meg 1944. 08. 24. Szita Szabolcs "Utak a Pokolból" c. könyve alapján).

Jól emlékszem Sussmann Ferencre és családjára, akik a Lúcsony u. 6. sz. alatt laktak. Egy szép lányuk, Rózsi. Szatócs üzletükben szolgálták ki a vásárlókat. A családot deportálták. Tudomásom szerint Rózsi túlélte a megpróbáltatásokat. (Sussmann Ferenc sz. Magyaróvár, 1893. 05. 10. (sz. megj. Meghalt Mauthausen KZ. 1944. 08. 10. /2/) és felesége: Sussmann Ferencné sz. Schlésinger Lenke, Teleki, 1893. 03. 8.)

Sussmann nyomdászra, mint egy nagyon intelligens emberre emlékszem, aki a Mosonvármegye Nyomdában volt szerkesztő. Sajnos az adatait nem tudom, és nem emlékszem arra, hogy mi lett a sorsa. Sussmann Oszkár divatruházát nem hagyhatom ki a felsorolásból, a Kereszt utca 13. sz. alatt laktak. (Sussmann Oszkár sz. Magyaróvár, 1889. 01. 17. a: Joachim Franciska, - meghalt Mauthausenben 1944. 08. 05.- Szita Szabolcs Utak a Pokolból c. könyve alapján – Sussmann Oszkárné sz. Weisz Irma Moson, 1893. 05. 13.)

Hecksch Adolf és családja a Horthy Miklós u. 5. sz. alatt lakott. Divatáru üzletükre és két szép lányukra emlékszem. Olgával együtt jártam a Polgári iskolába. A lányokról semmit sem tudok. A szülőket deportálták, ahonnan nem tértek vissza. (Hecksch Adolf sz. Sótöny, 1883. 04. 25. és felesége Hecksch Adolfné – adatairól semmit sem tudok).

Jól ismertem Bereczky Lászlóné sz. Wieg Reginát, aki a Műselyemgyárban dolgozott. Áttért a református hitre, ennek ellenére fiával együtt deportálták. Szerencsére túlélte ezt az időszakot, de mindkettőt megviselték a körülmények. Amikor férjem találkozott velük, a fiú nagy beteg volt.

A Horthy Miklós u. 28. sz. alatt laktak Steiner Ignác és felesége, egy rokonuk, Steiner Olga is velük élt. Olga egy magánóvodát nyitott a lakásnak erre a részére elválasztott helyiségben. Ez a városban egy egyedülálló magánóvoda, ahol magántanulókat oktatott magyar és német nyelven. Rendkívül kedves, jó modorú hölgy, aki nagyon szerette a gyermekeket. Ez meglátszott abból, ahogyan foglalkozott a tanítványjaival, körülbelül 10-12 fő létszámmal. Azok a gyermekek, akik akartak németül tanulni, itt biztosan elsajátították a nyelvet. Engem egyszer felkért, hogy vegyek részt a foglalkozásokon. Azt szerette volna tőlem hallani – mint képesített óvónőtől – hogy jó módszerrel foglalkozik-e a gyermekekkel? Közöltem vele, hogy nem vagyok perfekt a német nyelvben, de megnyugtató, hogy nem a kiejtéssel kapcsolatos véleményemet kéri, hanem azt szeretné tudni, hogy a tanítási módszere megfelel-e az elvárásoknak? Mondhatom, nagyon szakszerűen, türelmesen foglalkozott a gyermekekkel. Emlékszem, reggel egy kis torna, utána foglalkozás következett. Rajzoltak,

verset tanultak, majd mesét mondott. Később a gyermekektől visszakérdezte a hallottakat. Nagy elismeréssel nyugtáztam az óráit, ámultam a talpraesettségen, hogy saját magától kitalált egy ilyen nagyszerű módszert, amely alapján a gyermekek játszva tanultak az óvodában németül. Ebbe az óvodába felekezeti nélkül járhattak a gyermekek. Mint mondtam, ez a városban az egyetlen magánóvoda és nemcsak zsidógyermekek járhattak ide, hanem mindazok, akiknek a szülei ebbe az óvodába írátták a gyermekeiket. Abban az időben nem számított, hogy zsidó vallású az óvoda vezetője.

Ez juttatta eszembe azt az esetet is, amikor édesapám hirtelen, tragikus körülmények között meghalt. A zsidó ismerőseink voltak az elsők, akik megkérdezték édesanyámat, nincs-e szükségünk segítségre? Látták, hogy édesanyám itt maradt a négy gyermekkel, rögtön felajánlották segítő kezüket. Szerencsére, nem volt annyira kétségbeejtő a helyzetünk, mert az Ügyvédi Kamara is támogatta a családunkat, így az iskoláinkat is végezhattük. Mindenesetre nem lehet elfelejteni, hogy milyen jó hatást váltott ki ez abban a helyzetben édesanyám számára, hogy átéreztek bánatunkat. Jó emberekként őrzöm emléküket, én semmi rosszat nem tudok róluk mondani. Végtelenül szomorú dolog, hogy a németek bevonulásával egyszerre üldözni kezdték a zsidókat, és elhurcolták őket az otthonaikból. Sokszor visszaemlékszem az említett nevekre, most a Steiner család neveinek felsorolásával fejezem be az emlékezésemet: Steiner Ignácz sz. Gálos, 1878. 03. 31. – felesége Steiner Ignáctné sz. Kohn Malvin, Wien, 1883. 01. 07. – Steiner Olga sz. Érsekújvár, 1888. 04. 28. a. Kann Róza. A deportálásból nem tértek vissza.”

SCHMIDT MÁRTON Mosonszentjános-i lakos: “Emlékezéseim Mosonszentjánoson és Mosonszentpéteren élt zsidóságról.

Ebben a témában már készült a korábbi években egy kiadvány, melyből most idézünk: “Az 1944-es esztendőben községünk már nagyon érezte a háborús nehézségeket. A két önkéntes SS-akció mellett a magyar honvédség behívói is vitték az embereket a háborúba. Munkaerőhiány mutatkozott. Az ígás állatok száma is megfogyatkozott. Egyre komolyodott a helyzet, a frontokról kedvezőtlen hírek érkeztek és az újságok a totális háborúról írtak. Községünk zsidó lakossága, mely az előző években is kénytelen volt sok bántalmazást eltűrni a lakosság részéről, most a sárgacsillag viselésére lett kötelezve. A kormányzat, az akkori hatóságok végrehajtották a gettóba való szállítást. A szentjánosi részen a következő zsidócsaládok kerültek deportálásra: A Tarcsai utcából Bloch Paula és idős édesapja. A Fő utcából Székely Arnold textilkereskedő, a Malom utcából Breier Rezső állatorvos, felesége és két gyermeke, Ella és Jenő. A Vasút utcából Bloch Manó orvos és felesége, az Iparos utcából pedig Goldberger Bernát előimádkozó, felesége és sógornője. A Kápolna utcában levő imaházat feltörték és felforgatták.

A faluból deportált személyek közül csak Breier Jenő és Ella tért vissza. Jenő elbeszélése szerint édesapjuk túlélte a koncentrációs tábor borzalmait, de a felszabaduláskor hirtelen fogyasztott étellegyengült szervezetének megártott és így a már felszabadult táborban halt meg. Az emberek nagyon szerették őt és becsülték, teljesen hivatásának élt. Személyében egy nagy tapasztalattal rendelkező, hivatását híven teljesítő állatorvost veszített társadalmunk. Ugyancsak hiányzott a községben Bloch Manó orvos munkája is. Az ő betegei is hiába várták őt vissza. A felszabadulás utáni időkben az orvosi teendőket egyedül Strecker Ottó végezte, akinek sok szovjet katona betege is volt.”

A személyes beszélgetés során a következőket jegyeztük fel: “Mosonszentjánoson, Mosonszentpéteren és Pusztasomorján nem volt zsidótemető. A temetkezés Mosonban történt. Az imaház helyén kert van (Donmayer Ottó szomszédságában). Blochné szepességi német volt. A Franck-gyárban laktak a Kelemenék. Breuer Jenő és Ella túléltek a borzalmakat. Az

Ella az óta sajnos már meghalt. Amikor találkoztunk, mesélt külföldön élő Jenő testvéréről. A Vajda és Jónás család már előző években elköltöztek. Úgy tudom, hogy Jónás Jenő munkaszolgálatosként került hadifogságba, ahonnan 1945-ben hazatért – Csornára – és onnan külföldre kivándorolt.

Bloch Manó a Fő utcán lakott, az Unger Rudolf házában. A kapu bejáratától jobbra volt a szoba, ott lakott Bloch Manó és a felesége. Unger Frici mesélte, hogy Blochné testvére, Trudi Szepességből 1945 után hazajött és Neuberger Pálné házában tartózkodott.

Mosonszentjánoson működött a sajtgyár. Deutsch Mancsi (csornai kereskedő leánya) és Blau Pápáról az árút szétterítették (sajtot és vajat). Az egész gyártás 6 hét alatt készült el, ennyi idő alatt ért meg a sajt. Ezt követően lett postázva a kormányzói katonai irodába Budapestre. A zsidók szorgalmas kereskedők voltak. Aztán egyszer csak jött az írás, hogy csak keresztény születésűeknek lehet adni az árúból, a listáról már hiányoztak a zsidók. Az árút igényelte a Gundel étterem, Pápáról a Blau, Óbudáról Németh nevű, Komáromba is szállítottak. Nem volt drága, mert a tejet behozták, 6 hét alatt készült el és teherárúként lett elszállítva (vonat), így a szállítással nem drágult meg. Emlékszem, egyszer visszajött az árú, Axnix bácsi odaadta Deutsch Mancinak, aki szétosztotta, utána jöttek a hálálkodó levelek. Breuer Rezső beszerző is volt és a Jenő fiával együtt itt jártak Császárrétről, árút szereztek be. Itt vasaltattak a kovácsműhelyben.

Rónafőn volt a rádióállomás 1944-ben, a Nyomda itt volt Mosonszentjánoson. (Nyilaskeresztes Nyomda). Pálffy Fidél volt a képviselője a falunak. A Franck-cég irodája itt volt a Székely Arnold házában.

A zsidó imaházban laktak, ablakai csúcsívesek kívülről befelé nyíló vasablakokkal, amit vasrácsra lehetett kapcsolni. Akkor minden házban-a nádtetős házak miatt- ilyen volt, tűzbiztonság céljából.

Emlékszem arra, hogy Breuer Jenőnek minden nyáron dolgoznia kellett az asztalos műhelyben, és amikor érettségi után bejelentette, hogy megy az egyetemre, az édesapja azt kívánta, hogy előbb vizsgáljon le az asztalos szakmából, mert paraszt és tehén mindig lesz. A parasztnak bútor is kell, meg az állatorvos közel áll a paraszthoz, az asztalos mesterséghez is és az orvosláshoz is. (Most pedig sem paraszt, sem tehén jóformán nincsen). Breuer Rezső mint köztisztviselő álló állatorvos nagyon társasági típus volt a maga környezetében. Az állatok gyógyítása mellett a szíve az emberekhez kötötte, a hozzáfutókon mindig segített. A cselédlányokkal, a legényekkel is szót tudott érteni. Erős, magas ember volt. Emlékszem, hogy mindig egészen rövidkivágású ingújban járt, hogy könnyen tudjon az állatokhoz félni. Az ing fölött vászonkabátot, vagy pulóvert hordott.”

Mosonszentpéterről 1954-ben készült emlékezésből a következőket idézzük: “1944. március 19-én a németek megszállták az országot. Megkezdődött a zsidóüldözés. A zsidók üzleteit állandóan rongálták, a kirakatokat felbízott suhancok bevették. A község lakossága kibombázott német gyermekeket fogadott otthonába, itt nevelték őket a velük jött tanítók. Hitler két ízben önkénteseket toboroztatott a faluban, amikor 20-25 fiatal jelentkezett önként az SS-be.

1944-ben megkezdődött a zsidók deportálása. A péteri részről 3 családot vittek el. Ezek Schwarcz főrabbi, Szarvas Henrik és Schey Mihály kereskedők. Schwarcz főrabbi (Schwartz Salamon sz. 1901., felesége: Schwartz Salamonné sz. Jugber Jozefa, 1902. 6 gyermekkel, kisebbnél kisebbel (Schwartz Judit sz. 1923., Róza sz. 1925. Bernát sz. 1927. Veronika sz. 1930. Ilona 1931. és Magdolna 1936) indult az ismeretlen felé. (Közülük csak

egy tért vissza). Ekkor vitték el a község orvosát Bloch Manót és állatorvosát, Breier Rezsőt, akik a szomszédos Szentjánoson laktak.

A zsidó munkaszolgálatosokkal Császárréten mezőgazdasági munkákat végeztek. Sokan közülük orvosok, professzorok, tanárok voltak, akiknek igen nehéz volt a mezőgazdasági munka.

1944. szeptemberében Szentpéteren a németek kb. 500 embert, köztük fiatalokat és öregeket soroztak be és vittek el német katonának. Ez a sorozás már nem önkéntesség alapján ment, hanem nagy kényszert alkalmaztak. Az érdekeltek közül sokan beálltak magyar katonának, vagy elbujdostak, hogy ne kelljen bevonulni a német hadsereghez. A menekülő nyilasok Mosonszentpéteren is pártot alakítottak. A falubeliek közül nem igen támogatta őket senki. A még meglévő zsidóvagyonokat osztották fel maguk között, velük együtt a községben járt nyilas káplán is. A menekülő nyilasok Rónafőn létesítettek rádióállomást. Közben egyes színészek, pl. Karádi Katalin a községben húzta meg magát”. (Mosonszentpéter község élete 1945 előtt és után c. írásból.)

SZABÓ TERÉZ: “Emlékezés Singer Lászlóra, aki Mosonban született 1907. februárjában, édesanyja neve: Widder Amália. Mosonban, az Ostermayer utca 11. szám alatt, a Popovchich-házban lakott a család, a még otthon élő Aranka és Erzsébet testvéreivel. Anna nővére már férjhez ment, Silberberg Jenő vette feleségül. Nem laktak már a családnál. Annus varrónő, két gyönyörű gyermekük született: Sanyika és Marika.

Laci a helybeli Patrongyár nagy műhelyében beállító géplakatosként dolgozott, ügyes és szorgalmas ember. Eredetileg orvosnak szánták a szülők, mert nagyon jó képességgel rendelkezett, de ebből semmi sem lehetett.

1940. január 27-én kötöttünk házasságot, és odaköltöztem az anyósomékhöz. Én katolikus vallású vagyok, de ez nem zavarta a családot, szeretettel vettek engem körül, én is szerettem őket. Sajnos azonban nem sokáig örülhettünk egymásnak, mert a férjemet februárban behívták munkaszolgálatra, és Komáromba vezényelték. Amikor tehettem, meglátogattam és csomagot vittem részére, hogy elviselhetőbbé tegyem a távollétet számára. Kelen Laci anyósával sokszor együtt utaztunk. Emlékszem arra, hogy még karácsonykor néhány napos szabadságra hazajöhetett a férjem, szép nagy karácsonyfát állított, feldíszítette sok édességgel, hogy örömet szerezzen nekem. Azt mondta, hogy ez a keresztények ünnepe és nagyon jól tudta, hogy nekem ez milyen sokat jelent. Ezzel is kedveskedni akart, nagyon kedves, jó emberi tulajdonságokkal. Ezt mondhatom el az édesanyjára és testvéreire is. Ők is olyan jó érzésű emberek, akik a lelküket is odaadták azért, hogy másnak örömet szerezhessenek.

Eleinte még kaptam levelet férjemtől, a későbbi időkben már levél és levelezőlap sem érkezett. Soha többé nem kaptam hírt férjemről. (sz. megj. Singer László sz. Moson 1907.01.13. Jablocsnóje /8/) A túlélők mesélték, hogy Laci, mint gépkocsivezető teljesített szolgálatot és felrobbant. A helyet és az időt nem tudom, már nem emlékszem arra, hogy ezzel kapcsolatban hallottam-e konkrétumot. Egyszer a háború után Ördögh Pista mesélte, hogy találkozott a férjemmel, aki azok között a munkaszolgálatosok között gyalogolt, akiket hajtottak. Laci aggódva megkérdezte Ördögh Pistát, hogy mit tud rólam, nem bántottak-e? Még akkor is értem aggódott, amikor ő élt a legnagyobb bajban. Ennyi idő távlatából nehéz hangot adni érzéseimnek, amit akkor félelmemben és izgalomban éreztem, melyben akkor részesültünk. 1944. júniusában az egész családot elhurcolták, magamra maradtam. Hiába reménykedtem és vártam, közülük senki sem jött vissza. Emlékezem rájuk, soha el nem múltó szeretettel: Anyósom: özv. Singer Benjaminsz. Vidder Amália, Moson, 1869. 05. 26.

Sógornőim: Aranka sz. Moson, 1900. 01. 24. (sz. megj. Stutthof KZ. /8/) és Erzsébet sz. Moson, 1898. 09. 12. És megemlítem még a másik két sógornőmet is, Silberberg Jenőné sz. Singer Anna Moson, 1905. 02. 28. és gyermekei: Silberberg Sanyika Moson 1934. 04. 19. Marika Moson 1937. 04. 8. és Illés Ernőné sz. Singer Ilona Mosonszolnok, 1895. 06. 18., valamint Anna nevű Moson 1933. 07. 19. Még egy testvére férjemnek, Janka, aki Pozsonyban élt.”

SZÚCS LAJOS: “A Magyaróvári Timföld- és Műkorundgyár története 1933-1972” című üzemtörténeti könyvében foglalkozik a zsidótörvények gyárra gyakorolt hatásával és a zsidószármazású alapítók önéletrajzával. A könyvből a következőket idézzük: ... “A “zsidótörvények” végrehajtása miatt a vállalatra nehezedő nyomás következtében az ALUÉRC-től és vállalatától egyre több szakembert kellett elbocsátani. Kutas Andornak is felmondott a budapesti központ és 1942. június 27-én a szolgálat alól “felmentette.” Már 1941. október 28-án elhatározott volt Kutas Andor elbocsátása, amikor dr. Suchanek Jánost osztották be mellé, hogy nevezettet műszaki igazgatói munkakörének ellátására betanítsa. (Az egyévi felmondási idő kitöltése után Kutast 1943. június 30-án nyugdíjazták).”

...”A budapesti központ – arra az esetre, ha a háború miatt az összeköttetés megszakadna – 2,4 millió pengőt utalt át Győrbe. Az összeg jóval túlhaladta a közvetlen kiadásra szükséges mértéket, ezért Bartha Lajos igazgató, 1, 5 millió pengőért megvásárolta a Műselyemgyár között lévő mintegy 70 000 köbméter légtérű épületeket (ezekben az épületekben helyezték el a városon 1944. novemberében átvonuló deportáltakat).

1944. áprilisában a Bauxit Ipar RT-t személyi téren súlyos veszteség érte. Dr. Hiller József, vezérigazgatót – zsidó származása miatt – a Gestapo letartóztatta és Németországba hurcolta. A mauthauseni haláltáborban vesztette életét.” (Szerző megj. Hiller József sz. Lucsky, 1885. 03. 14. meghalt: 1944. 06. 04. Mauthausen – Szita Szabolcs: “Utak a pokolból” c. könyvéből).

Június hónapban pedig Friedmann Pál vegyész mérnököt, aki édesanyja után ment a győri barakk-táborba – anélkül, hogy édesanyját láthatta volna – elfogták és a tábor másik részébe zárták. A szerencsétlen sorsú mérnököt – aki 1935-től dolgozott a gyárban – a hadiüzemi parancsnok személyes közbenjárására sem engedték ki. Csoportját egy Bécs melletti táborba vitték, ahol Friedmann Pál egy bombatámadás alatt életét vesztette.” (Szerző megj. Friedmann Pál sz. Nyíregyháza, 1910. 02. 11. meghalt: 1944. 07. 08. Mauthausen – túlélő elbeszélése alapján). ...

“A katonai behívások miatt a gyár egyre nagyobb munkaerőgondokkal küzdött. 1942. február 23-án, már az iparügyi miniszterhez fordultak segítségért, hogy a munkaszolgálatosok közül rendeljen a gyárba 30 segéd munkást, 8 szerelésben jártas lakatos, 2 ácsot, 1 esztergályost és 1 hegesztőt.”...

“A gyár alapítóinak életrajza. Dr. Hiller József 1885-1944. 1885-ben született Lucskiban. Jogi tanulmányainak elvégzése után dr. Tetétleni Ármin budapesti ügyvéd jelöltje, majd később társa lett. Dr. Tetétleni Ármin egyik úttörője volt a magyar bauxitbányászat megteremtésének. Az ő ösztönzésére kapcsolódott be dr. Hiller József is a bauxitbányászat megszervezésébe. 1915-ben gróf Kornis Károly erdélyi földbirtokos megbízásából dr. Hiller József megvásárolta a Vaskohvidéki és Jádvolgyi Alumínium Bánya Társulatok kúzáit. A bihari bányák 1915-ben már 59 000 tonna bauxitot termeltek. 1917. január 29-én a Magyar Általános Hitelbank részvételével megalakult a két Kornis-féle vállalat beolvadásával az Alumíniumérc Bánya- és Ipar RT. melynek dr. Hiller József vezérigazgatója lett.

A trianoni békeszerződés alapján az ALUÉRC minden bányászata idegen állami fennhatóság alá került. A befektetett tőke megmentése végett dr. Hiller József és érdektársai a zürichi Blancart et Cie bankház közreműködésével 1923-ban Bauxit Trust A.G. néven, zürichi székhellyel egy holding társulatot alapítottak. A külföldön lévő tőke megmentésére irányuló törekvésekkel párhuzamosan a Magyarország területén felfedezett bauxitlelőhelyek kiaknázása és a magyar alumíniumipar megteremtése volt Hiller József fő célja. Első lépésként a Magyar Általános Hitelbank pénzügyi támogatásával Balázs Jenő bányamérnöktől, aki a Fejér megyei Bauxitlelepeket felfedezte, a gánti és csákvári zártkutatómunkákat megszerezte, majd a bauxitérc kitermelését 1925-ben megkezdte. Csak jóval később vetette meg a bauxit-feldolgozó ipar alapját. Utóbbi törekvéséhez két műszakilag rendkívül képzett segítő társat kapott Bartha Lajos és Kutas Andor személyében. Hármuk együttes jogi, műszaki és üzemszervezési tudása, kezdeményező-készsége biztosította a magyar alumíniumipar létrehozását.

Dr. Hiller József személyében szerencsésen találkozott a jogász, a szervező és a gazdasági szakember, aki ezen felül a műszaki kérdések iránt is érdeklődött, s kitűnő üzleti érzékkel is rendelkezett.

A vállalat rendelkezésére álló tőkét igyekezett a leggazdaságosabban hasznosítani. A zürichi Bauxit Trust A. G. hozzájárulásával Triesztben felépítette az "Alumino" nevű timföldgyárat. Lengyelországban timföldgyárat és alumíniumkohót kívánt építeni. A magyar csiszolóanyag-gyártás megvalósítására már 1938-ban gondolt, és ilyen irányban tárgyalásokat kezdett.

Hiller iparfejlesztési érdemei elvitathatatlanok. A bauxitbányászat és a bauxit-feldolgozó ipar fejlesztése mellett azonban maga is, mint tőkés arra törekedett, hogy az általa irányított vállalatok minél nagyobb nyereséget, profitot érjenek el. Ezért kezdetben szívesen vette a német tőke érdeklődését, majd bekapcsolódását a bauxitiparba. Később aggódva nézte a német térfoglalás és befolyás növekedését. A folyamatot azonban már nem tudta megakadályozni. A konszern bauxitbányászata és feldolgozó ipara fokozatosan a németek háborús érdekeinek a szolgálatába került. Egyéni tragédiája, hogy az utolsó percig bízott német üzletpartnerei támogatásában. A zsidótörvények végrehajtása során is helyén maradt. Magyarország német megszállása után, 1944. április 14-én a GESTAPO letartóztatta, és súlyos betegen Mauthausenbe hurcolta, ahol életét vesztette."

"KUTAS ANDOR 1885-. 1885-ben Szigetváron született. 10 éves korában meghalt az édesapja és édesanyja – idősebb testvérei támogatásával – nagyon nehéz körülmények között tanította.

1906-ban a József Nádor Műegyetemen szerzett vegyészmérnöki diplomát. Az egyetem elvégzése után a Mezőhegyesi Cukorgyárnál, mint laboratóriumi mérnök helyezkedett el. Még ugyanebben az évben munkahelyet változtatott, és a Magyar Petróleumipar-nál vállalt szintén laboratóriumi vegyészmérnöki munkát. 1910-ben az Aktien Gesellschaft Chemische Industrie-nél üzemvezetői beosztást kapott. Tíz év múlva Romániában egy vegyipari vállalat igazgatója lett.

Az Alumíniumipar szolgálatába 1928-ban lépett. Először az Alumíniumérc Bánya- és Ipar RT, majd 1934-1948-ig a Bauxit Ipar RT központi műszaki igazgatója. Közben 1943-ban a fasiszta zsidótörvények végrehajtása során nyugdíjazták. A felszabadulás után az ALUÉRC igazoló bizottsága 1945-ben nyugdíjazását rendelte el. Fellebbezésére azonban a Népbíróság 1946. július 7-én igazoltnak jelentette ki. Így műszaki igazgatói állását visszakapta."...

“Hosszú munkásságának – melyből 40 évet töltött az alumíniumiparban – legjelentősebb és legnehezebb része a Magyaróvári Timföldgyár létesítésére és fejlesztésére esik. Szervező és manőverező készsége folytán a rendelkezésre álló szerény anyagi eszközökkel is sikerült a gyárat felépíteni. A bernburgi timföldgyár csődbejutásakor ő vetette fel a gyár megvásárlásának gondolatát. A timföldgyártás technológiájának megismerésére rendszeresen eljárt Bernburgba, de közben kutatta a magyarországi letelepítéshez alkalmas területet is. Szinte egész Európát beutazta, hogy felkutassa azokat a berendezéseket, melyek a bernburgi gyár kiegészítésére szükségesek voltak.

A gyár felépítése után rendszeresen, hetenként Magyaróvárra utazott az üzemi problémák megoldásának elősegítése végett. Rendkívül széleskörű üzemi tapasztalatai, személyi kapcsolatai sok nehézség megoldását tették lehetővé. ... Munkatársai közül voltak, akik nem szerették rendkívüli szigoráért, és nyers modora miatt. A gyárban semmilyen rendelleneséget, fegyelmezetlenséget nem tűrt meg.” ...

“Munkám végére hagytam a gyár három alapítójának életrajzát. Bartha Lajos, dr. Hiller József és Kutas Andor életének történetéből nagyon sokan tanulhatnak küzdeni akarást egy meghatározott cél érdekében. Nélkülük ma nem létezne, vagy legalábbis nem a jelenlegi színvonalon, a magyar alumíniumipar, melynek az egész világon rangja, tekintélye van.”...

Az egykori magyaróvári Lőporgyár területén és épületeiben volt egy korábbi jelentős gyáralapítás, mely Dr. Havas Béla vegyész-mérnök nevéhez fűződik. Erről a következőket írják Tuba László – Lukács Albin – Bacsó András: “Mosonmagyaróvár és vidéke munkásmozgalmának története 1919. augusztus 1. – 1945. Győr, 1982.” című munkájukban:

... “A Magyaróvári Ipartelepek RT 1921. szeptember 16-án létrehozta a Magyar Lőporgyári RT vállalatot, amely a Nitrokémia Ipartelepek közvetlen jogelődje volt, s 1926-ig a Magyar Mezőgazdasági Vegyipari RT.-vel együttműködve a magyaróvári gyártelepen működött, mivel az új füstnélküli lőporgyár építése Fűzfőn csak akkor fejeződött be.

A Magyaróvári Ipartelepek Rt. kezdeményezésére a Magyar Általános Hitelbank és a Magyar Leszámlító és Pénzváltóbank 1923-ban létrehozta a Magyaróvári Műselyem Rt. céget, amelynek vezetésével egy Európa híré szakembert, dr. Havas Béla vegyész-mérnököt bízták meg. Az alapítókat a műselyemgyár létesítésére az elgondolás vezette, hogy a lőpor- és műselyemgyártás folyamán sok a rokon művelet, s a lőporgyári épületeket, gépeket jól felhasználhatják a műselyemgyártáshoz.”...

“Magyaróvár és a járás legtöbb munkást foglalkoztató gyára az 1923-ban alapított Magyaróvári Műselyemgyár Rt. volt. A gyár beindítása, pénzügyi támogatása a Magyar Hitelbank és a Magyar Leszámlító és Pénzváltó Bank elképzelései szerint történt.”...

“Milyen okok játszottak közre a gyár magyaróvári beindításában? 1. A lőporgyár megmaradt épületei alkalmasak a műselyemgyártás céljaira, azokon csekély átalakítás szükséges. 2. Mivel a gyár nitrocelluloze rendszerű műselyemgyártásra kívánt berendezkedni, így technológiája közel 50 %-ban megegyezett a lőporgyártásával. 3. A gyártáshoz szükséges gépek zöme felszerelt állapotban megvolt. 4. Adott volt egy megfelelő infrastruktúra. 5. Rendelkezésre álltak a szükséges szakemberek, s azok elhelyezése is biztosított volt.

Az elsőfokú iparhatóság, 1925. február 13-án 463/1925. sz. alatt megadta a cégnek a műselyem fonalgyártáshoz szükséges iparendélyt. A termelés első két évében 1927-ig a nyersműselyem fonalgyártása volt a fő profil. A megtermelt napi mennyiség 500 kg volt. Ezt szinte teljes mértékben exportálták, mert hazai érdeklődés alig mutatkozott.” ...

“E gyárat is súlyosan érintette a kiobbant gazdasági válság, illetve a külföldön 1930-1931-ben beindult viscoza műselyem fonalgártás.” ...

A gazdasági válság legsúlyosabb évében 1931-ben tárgyalások folytak a Szovjetunió és a Műselyemgyár Rt. vezetői között a gyár teljes berendezésének, valamint a műselyem fonalgártás technológiájának megvételéről. E tárgyalások azonban nem vezettek eredményre. A kormány megtiltotta a gyár eladását. Ugyanakkor hozzájárult ahhoz, hogy a Szovjetuniónak megtervezzék egy műselyemgyár berendezését, s elkészítsék a szükséges épületrajzokat és átadják a szükséges gyártástechnológiai ismereteket.

A szovjet és magyar szervek megállapodtak két Európa hírv szakember dr. Havas Béla és dr. Neustadter Viktor műszaki fejlesztési főmérnök Szovjetunióba való kiutazásában. Feladatuk volt segítséget adni az üzem kinti felépítésében, felszerelésében, s az üzem átadásában. A szükséges rajzok elkészítése, másolása egy évet vett igénybe, ezt követően 1932 decemberében elutazott a két mérnök. A Szovjetunióból 1934-ben tértek vissza.”...

Dr. Havas Béla átvészelte az 1944-45-ös időket. Közreműködött Toldi Ödönnel együtt a Műselyemgyár háború utáni újraindításában. Jelentős szerepe volt még a Nyergesújfalú-i Viszkozagyár létrehozásában is. Dr. Havas Béla családjával lakosa is volt városunknak, helyes, ha emlékét megőrizzük.

T. O. Mosonmagyaróvár-i lakos: “Kérésükre elmondom az emlékeimet, de kérem, hogy a nevemet ne említsék. Ennyi év távlatából is örülök, hogy embereken segíthettem. Az Úr Jézus Krisztusnak hála, hogy embert menthettem!

Jól emlékszem arra, amikor 1944. november vége felé hajtották a zsidókat Budapest felől a városunkon keresztül. A mosoni patika előtt el az Ostermayer utcán végighajtották őket gyalogosan az Ipartelepre. Ott megháltak egy kis szalmás, betonos helyen, ahonnan vitték őket tovább a határra. A patika előtt, ahogy hajtották őket, ezt nem tudtuk már nézni, lehúztuk a függönyöket.

Egy alkalommal befutott hozzánk Kornfeld Lajos – Budapesten a Biztosító Társaságnak az igazgatója – rongyosan, piszkosan, átnedvesedett ruhában, a látványa is borzasztóan hatott ránk. Havas időben elképzelhető, hogy milyen állapotban láttuk. Gyógyszert kért, vérhas betegsége ellen. Máig is nehéz felfogni, hogy a kísérv nyilas hogyan engedte őt befutni? Természetesen elláttuk a szükséges gyógyszerrel, majd könyörgőre fogta a dolgot. Letérdelt előttünk, hogy mentsük őt meg. Beteg bátyámmal és feleségemmel tartózkodtunk otthon. Tanácsaláságunkban nem tudtuk, hogy mit csináljunk? Mikor teszünk jót: ha kiadjuk, vagy elrejtjük? Átvillant a veszély a gondolatokon, hogy ha a nyilasok rájönnek a dologra, kiirthatják az egész családot, amilyen időkből éltünk akkor. Mi mégis amellet döntöttünk, hogy megmentjük, hisz ismertük nemcsak őt, hanem korábban az egész családját. A Kornfeld család az Ostermayer utca 2-ben lakott, nagyon rendes embereknek ismertük őket. Volt egy testvére, arról a fiúró nem tudtunk semmit sem. Kornfeld Ferenc az Ostermayer utca 2-ben lakott. A Kornfeld néni itt halt meg a városban, már idős korában. A testvére Pozsonyban élt. A kapu alatt egy nagy üres szobában (üres ládákkal tele) és ott eldugtuk, közben ópiummal a vérhasos állapotát rendbetettük. Nagyon izgalmas napokat éltünk át. Egyszer csak jött a hír, hogy házkutatást terveznek a nyilasok, katonákat, szökött munkaszolgálatosokat keresnek. Ott álltunk ismét, hogy mit csináljunk? Mosonmagyaróváron a katonai parancsnok egy ügyvéd volt – a nevét már nem tudom. Felkerestem az irodájában és kértem a tanácsát, mit csináljak, hogy ha ellenőriznek? Azt mondta, ad két öreg honvédet, akiket helyi örféleként alkalmaztak, majd összevasalva, mint tolvajt Budapestre küldi a fogházba az elrejtett embert. Közben kiadta a parancsot a katonáknak, hogy ha Pestre érnek,

engedjék Kornfeldet szabadon. Így is történt. A feleségét korábban elbújtatták, hozzá eljutott, sikerült elbújniok, eldugták őket, így életben maradtak. Élt még egy ideig, írtak nekem levelet is, sajnos sem a levél, sem a címük már nincs meg. Visszatérve, valóban megtörtént a házkutatás, végigkutatottak mindent, a szobákat, a szekrényeket kinyitogatták, de szerencsére nem találtak semmit és senkit sem. Nem lett ebből baj.

Emlékezem Springer Ferenc hentes és mészáros fiára, Dr. Springer Húgóra, aki a zsidótörvények miatt Bécsben végezte az egyetemet. Orvos lett, és mikor hazajött, mint munkaszolgálatos a mosonmagyaróvári Kórházban kapott helyet. Dr. Zsiboy volt a kórház igazgatója, aki munkaejét kért, így került az osztályára Hugó. Mint zsidó orvosi ténykedést nem végezhetett (csak gatyát moshatott), harmadrendű munkát kaphatott. De Zsiboy fütyült a szabályokra. Zsiboy nagy tudású orvos, nagyon szerettem. Borzasztó gyorsan tudott dolgozni az operációknál. Mindig mondtam neki: "Pista, az Istenért, miért olyan gyorsan?" – azt mondja: "Mert minél tovább nyitva van valakinek a hasa, annál rosszabb. Minél gyorsabban bezárul, annál kevesebb a fertőzés lehetősége." Nem is fordult ilyen elő sohasem. Folyt róla a víz, amikor a műtőből kijött. Ha a körülötte lévő személyzet nem adta a kezébe a megfelelő műszert, fogta, eldobta. A végén az alorvosokat kidobta, a nővéreket kirúgta, ha nem játszottak a kezéhez, ahogy ő gyorsan kívánta. De a Springer Hugót nagyra értékelte, maga mellett tartotta. Springer képzett, jó orvos volt, kiválóan értette a dolgát és a kezére tudott dolgozni. Dr. Springer Hugót az utolsó pillanatokban elvitték és a Don-kanyarban pusztult el. Oda nagyon sok zsidót vittek, a többségük elpusztult. Kár ezért az emberért. Később a mosonmagyaróvári zsidókkal együtt az édesapját is elhurcolták, bizonyára ő is megsemmisült, hisz akkor már elég idős volt.

Emlékszem arra, hogy alkalmaztunk egy munkaszolgálatost, A. B. aki szintén nem végezhetett volna gyógyszerészi tevékenységet az akkori törvények értelmében. De mint családtagot fogadtuk, így nekünk a segítségünkre dolgozott. Néhányszor jöttek érte, hogy menjen a mosoni gettóba, (a Knapp-féle telep körül létesítették a mosoni gettót). Ott összezsúfoltak több száz embert. Én mindig ellenálltam, nem engedtem elvinni, de a sok ellenkezés után egyszer csak jött a főorvos egy nyilással. Mondja nekem a főorvos, hogy ne ellenkezzem, mert akkor engem is elvisznek. Nem ismertem a nyilast, nem mosoni volt. De a sok huzavonának az lett az eredménye, hogy nem tudták őt a többiekkel elvinni, hanem innen Komáromba vitték, és már nem maradt rá idő, hogy kivigyék a Donhoz, vagy máshová. Így megmaradt. Tudok arról, hogy túlélte a megpróbáltatásokat és Budapesten élt.

Nem lehet elfelejteni Lukács Leót és Győri Gézát, akiket elvittek a Lajta-csúcshoz, és ott egyenként a Dunába lőtték őket. Milyen furcsa a sors, amikor az jut az eszembe, hogy Lukács Leó nagyon sokat strandolt ott a feleségével, Etával, a Duna éppen itt dobta őt ki a partra. A Győri Gézát pedig a gyáránál, ahol ő igazgató volt, ott dobta fel a víz. (Győri Géza sz. 1887-1944. "Szalag és Paszománygyár RT. igazgatója Győri Géza, aki 1908-tól a gyár műszaki tisztviselője és 1919-től igazgató". Husz János "Töredékek Moson Múltjából" c. könyvéből. Szerző megj.) Miért is lőtték őket agyon? Mert hogy zsidók voltak. Dacára annak, hogy kikeresztelkedtek, agyonlőtték őket. A nyilasok. Mosonban rengeteg sok nyilas élt, nemcsak mosoniak.

Jól emlékszem Dr. Halász fogorvosra, akinek a Hoffner-házban volt a rendelője. Teniszezni járt, sportember volt. Nagyon leromlott állapotban volt, úgy tudom, még mielőtt a zsidókat elvitték volna, itt halt meg. Öröm az emléküket."

TÓTH VENDELNÉ sz. **VARGA ETELKA** Darnózseli lakos: Megkértük, hogy emlékezzen Darnózseli községből 1944-ben elhurcolt zsidó családokra. A beszélgetésben részt vett még két lakos a faluból, **HORVÁTH IMRE** és **NAGY DEZSŐ**.

Kedves és szomorú emlékezés a községből elhurcolt két családra Hirschler és a Farkas családra. Az emlékezésből a következőket rögzítettük:

Tóth Vendelné sz. Varga Etelka jól emlékszik mindkét családra. Hirschler nagyon vidám emberként maradt meg az emlékezetében. Közkedvelt emberek közé tartoztak a faluban. 1945. január elején felkereste őket Hirschler Laci, testvérének a barátja. Akkor hajtották át a munkaszolgálatosokat, és érdeklődött az elhurcolt hozzátartozói iránt. Csomagot akartak részére átadni az útra, de nem fogadta el, mert ahogy mondta, több osztálytársától már kapott kisebb csomagokat. Visszaemlékszik a nővérétől hallottakra, aki sajnálkozva mesélte el, hogy Farkas Lászlónét 5 hónapos terhes állapotban vitték el. Nagyon elkeseredve mondta, hogy erre a bizonytalanságra szülje meg a gyermekét? Sajnos mind elvitték őket, nem hallott többet felőlük. Arra emlékszik, hogy nővére mesélte, hogy 1946-ban megjelent egy személy Bodakon a régi csendőrlaktanyában (volt Scheiber házban) és kérte, hogy a disznó-ólat megnézhesse. Akkor kiengedték a disznókat az ólból, az illető személy az ólban valamit kiásott, ami nem lehetett túl mélyen elásva, és azt magával vitte. Azt nem tudja, hogy mit kerestek.

HORVÁTH IMRE: “Darnózselin volt imaház, melyet lebontottak, a berendezését széthordták. Arra emlékszem, hogy 1932, vagy 1933. körül Mosonszolnokon élt Nátz Vilmos zsidó kereskedő.

Visszaemlékszem 1945. elejére, egy csütörtöki napra, amikor Dunakilitiről teherautóval elindultunk Németország felé. Tompított fényszórókkal mentünk a légiveszély miatt. Akkor Bécs felé Bezenye- Rajka- Oroszvár- Horvátjárfalun keresztül vezetett az út. Mikor átértünk a határon, a határ és Bécs között meghatározhatatlan számú sok zsidó halottat láttam az út mellett. Kitörölhetetlen az emlékezetemből.

1945. őszén hazafelé jöttem. Kifelé jövet Halásziról az iskola és a püski elágazás között láttam egy sírhalmot az út szélén balra és megkérdeztem az útkaprót, hogy milyen sír ez? Azt a választ kaptam, hogy ismeretlen zsidó munkaszolgálatos sírja. (Szerző megj. feltételezhető, hogy Halásziban a Dunaparton meggyilkolt munkaszolgálatos sírja, aki a “Halászi község hullaházába lett beszállítva eltemetés céljából – Holocaust Magyarországon sorozat I. füzet.” – de sajnos a Plébánián lévő halotti anyakönyvben nem lett bejegyezve).

NAGY DEZSŐ: szeretettel beszélt azokról az emberekről, akik Darnózselin éltek. “Sági József falubeli lakos említette nekem, hogy Hirschler Oszkárnak a bátyja, Jenő, aki Budapesten élt. Sajnos a címét nem tudom. Arra emlékszem, hogy beszéltek Hirschler Oszkáról, hogy körülbelül a 40-es években, infarktuszban halt meg. Farkas Lajosról azt beszéltek, hogy a zsidóüldözés előtt öngyilkos lett, nagy temetése volt. Hirschler lányokról, Ilonáról és Rózsiról ismerősömtől hallottam, hogy a lányokat Ausztriába vitték, ott vonatokat takarítottak. Az egyik lány rosszul lett, meghalt. A másik lány nagyon megijedt és az is meghalt. (sz. megj. Hirschler Ilona sz. Darnózseli 1914. és Hirschler Rozália sz. Darnózseli 1917. Stutthof KZ: /8/)

Jól emlékszem arra, hogy 1945. január elején Hirschler László átvonult a falunkon a munkásszázádával. Megkeresett, hisz mi jó barátságban voltunk. Édesanyám útravalót akart készíteni, de nem fogadta el, mert elmondta, hogy mint szakács dolgozik és nincs hiánya élelmiszerből. Egy német tiszt a sofőrjével lakott nálunk, akik a novákpusztai katonai javítóműhelyt vezették. A német tiszt látta Lacit és a ruháján a sárga csillagot, megkérdezte, hogy ki ő? Édesapám elmondta, hogy nagyon rendes ember, a családja is az, itt volt kocsmajuk a faluban. A tiszt szerencsére nem csinált ügyet a dologból, nem lett bajunk.

1950-ben felkeresett egy Spitzer nevű férfi Győrből és Hirschler Géza után érdeklődött. Mondta, hogy egy munkásszázadban voltak. Említette, hogy sorozatlövélssel több kivégzésre került sor, ő szerencsére életben maradt. De nem tudja, hogy mi lett Gézával? Az eset Ausztriában történt. Spitzer úr apja Győrben hentes és mészárosként dolgozott. Sajnos, mi semmit sem tudunk Gézáról és a többiekről sem mondani.

Emlékszem arra, hogy Károly-majorban – ez Mecsér és Dunaszeg között van – éjszakai pihenésre megálltak a zsidó transportok. Ez kb. 1944 novemberében lehetett, de pontosan emlékszem a november 13-i esetre, ugyanis ezen a napon ünnepeltük nagyapám gyémántlakodalmát, és amikor megláttuk a hajtott, lerongyolódott ruhában vánszorgó zsidókat, teljesen elszomorodtunk és minden kedvünk elment. A transportok egymás után jöttek. Az éjszakai megállás után az utat folytatták. Darnózselin keresztül mentek. A betegeket kocsin szállították.

Még emlékszem arra, hogy Darnózseli egykoron libafelvásárló helynek számított. Ide rendszeres időközben jött Deutsch, Silberberg és Rosenberg. A tisztított libát Bécsbe szállították. Ráróról jött a sakter. Ha nem volt egészséges a liba, akkor az tréfli lett, félre lett dobva. Én emlékszem pontosan arra, hogy a sakter hogyan készítette el a kést, tudom pontosan, hogy milyen formája volt a késnek és hogyan vágta el a baromfi nyakát.

Nagyon sok emlék keveredik bennem, a korábbiak vidámak, amikor még együtt éltek közöttünk a zsidók és nem különböztették őket. A Hirschler és a Farkas családot deportálták, közülük senki sem jött vissza. Az I. világháború áldozatai között szerepel Schwartz Adolf és Steiner Dezső. A II. világháború áldozatai nincsenek táblára vésve. Emlékezem rájuk Özv. Hirschler Oszkárné sz. Berger Gizella, Lipót 1892., és gyermekei: Hirschler Ilona sz. Darnózseli 1914., Hirschler Rozália sz. Darnózseli, 1917., Hirschler Géza sz. Darnózseli, 1916. (meghalt: Ágfalván, közmunkaszolgálaton 1945. 02. 15. – 6/1996. Holocaust Füzetek), Hirschler László sz. Darnózseli, 1921. – Farkas László sz. Dunaszeg, 1903., Farkas Lászlóné sz. Braun Lenke Pazdits, Zemplén m. 1906. özv. Farkas Lajosné sz. Spielmann Cecília, Ekel, 1876., Farkas Évike sz. Darnózseli, 1936.”

ZÖLDLIGETI HENNY Mosonmagyaróvár-i lakos: “Gondolatok az elpusztított osztálytársaimról. Városunkból is elhurcolták a zsidóságot és közülük három osztálytársamat is elpusztítottak. Sokszor gondolok rájuk és megjelennek az emlékeimben.

Sajnos a zsidótemető kissé messze esik a várostól, ahol az elpusztítottak neveit tartalmazó táblához az iskolai találkozók során szoktam kimenni és az osztály nevében virággal emlékezem. Meggyűjtök mindegyik egykori osztálytársamnak egy-egy szál gyertyát, és amíg a gyertya ég, rájuk emlékezem. Magam is azt mondom: Soha többé ilyen ne történjen! Nem azt mondom, hogy nagyon fényes az életem. De ők fiatalon meghaltak. Mindenkiben van egy remény és bizony az az ifjúság azért tartogatott valami szépet. Nekik soha nem súghatott senki sem szerelmes szavakat a fülükbe, nem nyújtott részükre egy biztató kézzorítást, és ilyenkor mégis úgy érzem, hogy igen, mindent elvettek tőlük. Tehát az életet és annyi- annyi mindent, amire ők is ugyanúgy érdemesek lettek volna, hogy megérhessék.

Sokszor emlékezem Weisz Évára, aki már az elemiben is padtársam volt, a Polgári Iskolában is. Két, három éven keresztül együtt ültünk a padban, és ha gondom, vagy problémám adódott, ha nem értettem valamit a leckével kapcsolatban – főleg, ha hiányoztam az iskolából, akkor nyugodtan odamehettem hozzá, akár este is és kérdezhettem. Az Éva mindig készségesen elmagyarázta a leckét, és még meg is kérdezte: “Most akkor érted?” Válaszoltam: “Igen, Éva, ahogy te elmondtad, jól megmagyaráztad, most már értem.”

Bizony, olyan furcsa volt, amikor egyik napról a másikra azt mondták az iskolában – akkor már a negyedikbe jártunk, - hogy sem ballagás, sem tablókép, holnaptól már nem kell iskolába jönni. És ezzel nekünk befejeződtek a diákévek és nekik szegényeknek az életük, mert röviddel utána már elvitték őket.

A névsorban így következünk: Weisz, Zeiden, Zöldligeti. A harmadik osztálytárs Rozenberg Klára volt, aki kicsit előttünk volt a névsorban. Amikor a tanár úgy nyitotta ki az osztálykönyvet, hogy hátulról sok lapot fogott, - na gondoltuk, most hátulról kezd – akkor mi hárman mindig összenéztünk: a hármunk közül melyikünk kerül a keresztútba? Sok-sok ilyen közös élményre és rájuk mindig szeretettel emlékezem. Amikor az emléktábla alá teszem a virágot, úgy jutott az eszembe a névsor vége: Weisz, Zeiden. Hogy elment a Weisz, elment a Zeiden, s emlékszik rájuk a Zöldligeti. Elment a Rozenberg Klári is. Egyikük sem jött vissza. Ahányszor az emléktáblához viszem a virágot, sorolom a neveket: Rozenberg Klára sz., Moson, 1929. 09. 23. anyja: Spirer Berta, apja Rozenberg József, Mosonban a Szent István király u. 63. alatt laktak. Weisz Éva sz. Moson, 1929. 10. 12. anyja: Merson Ilona, apja: Weisz Henrik. Testvére Weisz Tíbor (Meghalt Gunskirchen, 1945. május, túlélő elbeszéléséből), Mosonban, a Duna utca 8. sz. alatt laktak. Zeiden Lívia sz. Moson, 1929. 02. 01. és testvére Zeiden Janka sz. Moson, 1923. 12. 14. anyja: Adler Ilona, apja: Zeiden Lipót, Mosonban a Vár utca 6. sz. alatt volt a lakásuk.”

X. Y. és **W. Z.**, egykori Mosonszentmiklós-i lakosok, akik koruknál és helyzetüknél fogva személyesen is tapasztalták az eseményeket és emlékeznek:

X. Y.: “Emlékszem, – 15 éves voltam – hogy 1944. telén (november, vagy december lehetett) édesanyámmal és pár évvel fiatalabb öcsémmel az utcán álltunk és láttuk, hogy a vasút felől hosszú sorokban meneteltették a zsidókat. Kettesével jöttek, a nyilasok kísérték őket. Fel voltak öltözve, kezükben vödör és bugyorba kötve a holmijuk. Érték is lehetett benne, amit élelmiszerért, vagy vízért becserélhettek. Behajtották őket a vendéglőbe, a hosszú gyaloglástól fáradtak lehettek. Mi a lakásunk ablakából mindezt láttuk.

Másnap hallottuk, hogy ezeket az embereket a vendéglő tánctermeiben levetkőztették alsónadrágra, és kettesével kihajtották őket a falú végén lévő gödörhöz (bombatölcsér). Két ember kezeit dróttal összekötötték, az egyikre leadott lövéstől a gödörbe húzta magával a másik embert, így estek a gödörbe. Az egymásra esett emberek megfulladtak. Leöntötték őket mésszel, erre a “fogd meg” embereket használták fel. Magyar katonák és a nyilasok őrizték a gödröt. Azt mondták, még reggel is “mozgott” a föld. Mesélték, hogy a Hécz bakter nehezen cipelte magával a bugyrát. Ugyanis a nyilasok, és akik az egész dolgot tették, szétmérték súlyra az emberektől elvett tárgyakat, élelmiszert és a levetett ruhákat. Ezt onnan tudom, mert másnap odajött az édesanyámhoz két nyilas és a mérleget akarta elkérni a szétméréshez, de ő nem adta oda. Elzavarta őket. Az egyik katona meg lábast akart kérni tőlünk, hogy a zsidóktól elvett és neki jutott szalonnát abba kisüsse. Ezeket saját magunk tapasztaltuk.

Azt viszont úgy hallottam, hogy Hécz bakter, aki az elföldelésnél is a nyilasokkal tartott, lapáttal ütötte agyon a gyerekeket, akik egy másik csoporttal jöttek. Azokat vonattal hozták az állomásig, és onnan gyalog hajtották őket be a faluba. Az egyik kis gyermek megfogta a lapátot és könyörgött Hécz bakternak: “Ne bántson engem a bácsi!” De a Hécz bakter agyonütötte mindegyiket.

Azok közül, akiket a nagy hidegben levetkőztetve a Horváth-féle kocsmából egy kertek alján vezető mellékúton kísérték az Öttevény felé vezető országút mellett lévő bombatölcsérhez, az egyik megszökött. Lövöldöztek utána a nyilasok, de nem találták el, mert többször elfeküdt. Sikerült eljutnia az ötvenévi állomás körül lévő egyik házig, ahol teával és

meleg fürdővel felmelegítették. A házigazda ruháiba felöltöztették, és sikerült eljutnia Budapestig. Évekig – az évforduló környékén – írt erről a győri újságban és még az exhumálásról is írt. Körülbelül 1956-ig olvastunk tőle, utána már nem tudunk a cikkeiről. (Szerző megjegyzése: az újságcikkeket nem sikerült megtalálnunk.) Cs. K.-né ápolta és adta a ruhát. A megmentett személy életben maradt és a háború után többször felkereste megmentőit, leveleket írt és ajándékokat küldött. A család leszármazottja külföldön él, az itteni családi házat modernizáltatta, időnként hazlátogat.

Emlékszem arra, hogy két zsidóüzlet volt a faluban. Egyik a falú szegény negyedében, ami a falunak a legrégebbi része, a másik pedig a jobb módú falú részen – mindkét házat meg is tudom mutatni -. Kedves, barátságos emberek, a falunkban élő zsidó emberek. Ha hiányzott valami, még szombaton is kiszolgálták a vevőket.

Jól emlékszem arra, amikor Szende Gyula (előző neve: Deutsch) meghalt. Megnéztem és tudom, hogy egy faládba ülve helyezték be, és úgy szállították el.”

W. Z. emlékezése: “Együtt jártam iskolába, egy osztályba Schwartz Juliskával. Mi gyerekek sokat rosszkodtunk, és amikor nem bírtunk egymással, a veszekedés során azt mondtam Juliskának: “Rosszak vagytok, mert ti öltétek meg Jézust.” Erre Juliska azt válaszolta: “Nem mi voltunk, hanem a Deutsch-ék.” Ez egy másik zsidó család, szintén a faluban laktak. Ezen még ma is, amikor szóba kerül, jót nevetünk.

Mesélték, hogy a temető árkában is temettek el zsidó hullákat (földeltek el), találmra azt mondták, hogy az elföldelést a német katonák végezték, vagy azok irányították a munkát. Mi közel laktunk a temetőhöz és jól emlékszem arra, amikor az exhumálás történt, a borzasztó bűzt a házukban is érezni lehetett.

A Börcs felé lévő tömegsírral kapcsolatban elmondták, hogy arra volt a dögkert, a falún kívül valami erdőség mellett: ott is történtek hasonló dolgok, mint a bombatölcsérsnél. Szerintem a három tömegsírban kb. 100-200 közötti hullát földeltek el. Mindezek az események 1944 végén, karácsony előtt, de lehet, hogy 1945 elején történtek. Arra határozottan emlékszem, hogy nagyon nagy hideg volt.

Abban az időben beszéltek, hogy ezeket a dolgokat a miskolci nyilasok tették, akik menekülőben Mosonszentmiklóson telepedtek meg. Elmesélték azt is, hogy a nyilasok rendszeresen részt vettek az istentiszteleten, a miséken az idő alatt is, amikor ezeket a szörnyűségeket elkövették. Tudom, hogy az exhumáláshoz néhány miskolci nyilast a helyszínre odahoztak. Később Miskolcon tárgyalták ezeknek a nyilasoknak a bűnperét és Mosonszentmiklósról is idéztek Miskolcra tanukat.” – (Szerzők megjegyzése: Akik a történeteket elmondták, nem kérték a nevük elhallgatását, mi mégis úgy döntöttünk az eddig szerzett tapasztalatok és az általános közhangulatban bekövetkezett változások miatt, hogy a nevüket nem közöljük.)

Nem folytatjuk a visszaemlékezéseket. Egyrészt leírtuk azokat, melyek eddig összegyűltek, kivéve néhány töredéket. Az érdeklődés lecsökkent, mondhatni, megszűnt. Akik még jelezték a szándékukat, hogy emlékezni fognak, lassan visszahúzódtak azzal az indokkal, hogy már nem emlékeznek, régen voltak azok az idők. Bezárultak az emlékező szájak. Mind többször kérték az emlékezők nevük mellőzését, hivatkozva a félelmükre, hogy hátrány éri esetleg őket. Mire idáig értünk a munkánkban, nagyon világosan értésünkre adta néhány személy félelmének okát, mely saját magán túl gyermekeire, unokáira járhat hátrányos következményekkel. Attól félnek, hogy számon kérik tőlük: miért emlékeztek, hogy merték elmondani azt, amire még jól emlékeznek? Megértettük, nem ösztönözhetjük őket. Ennek

ellenére töretlenül reméljük, lesznek még vállalkozók, akik elmondják a több mint félévszázada történeteket és vagy mi, vagy mások lejegyezhetik azokat. Ne vesszen el még több emlék, melyeknek tanulságul kell szolgálnia a jelenre és még inkább a jövőre vonatkozóan.

Másrészt a mosoni tájon élőkől összegyűjtött emlékezések jól bemutatják a történeteket. Összevethetjük az országos eseményekkel az azonosságokat, de láthatjuk a helyi sajátosságokat is. Közülük a legfontosabb kiemelni azt, hogy volt, aki segített a bajbajutottakon, voltak próbálkozások a mentésre, megmentettek üldözötteket. Meg lehetett ezt tenni az ország nyugati részén, "alkalmatlan földrajzi környezetben." Elgondolkodtató azonban, hogy miért maradtak rejtetten a mentések, segítések széleskörűen, és miért nem vállalják még ma sem néhányan nyíltan a legnagyobb emberi jócselekedetet: a bajbajutott embertársaik segítségét?

Az elbeszélések, emlékezések több más fontos dologra is ráirányítják a figyelmünket. A teljesség igénye nélkül, a figyelem felkeltése érdekében néhányat megemlítünk. A vészkorszak eseményei feltárásának egyik fő akadályául az írásos anyagok hiányát említik. Mi úgy látjuk, hogy pontos, rendkívüli részletes, hivatalos iratok készültek. Több hivatal párhuzamosan, egymást kiegészítve, ellenőrizve rögzítette írásban a történéseket. Azt viszont mi is tapasztaltuk, hogy az írásos források fogynak, eltűnnek, vagy hozzáférhetlenné válnak. Meggyőződésünk, hogy ma is létezik a korból annyi írásos emlék, mely alapján megközelíthető teljességgel megállapítható lenne minden egyes üldözött, megsemmisített személy hiteles története. Ehhez azonban a feltárást lakóhelyenkénti, személyenkénti feldolgozással kellene kezdeni, lefolytatni úgy, mint ahogy az üldözés, kirablás, megsemmisítés is történt. Ebből azután elkészíthető lenne a hiteles, vitathatatlan, összevont történet. Ehhez sajnos nem volt elszántság, akarat, jogosítvány, áldozatvállalás semmilyen szervezet, hatóság részéről.

A mosonmagyaróvári járás területén az üldözöttek jelentős tömegei mozogtak, pihentek, étkeztek, éjszakáztak. A halálesetek is gyakoriak voltak. Az eddig felderített tömegsírok és exhumálások adataihoz nem juthattunk hozzá. Csak a mosoni zsidótemető egykori tömegsírjánál van emlékmű, a többiek pontos helye a lakosság előtt ismeretlen. Még inkább ismeretlen az elhunytak pontos száma, hisz még az eltemetettek és elhunytak száma sem ismert. A temetők nyilvántartó-könyveiben jórészt nem szerepelnek erre vonatkozó adatok, vagy a könyvek hozzáférhetlenné váltak. Azokat a hatósági előírásokat, hogy az út menti hullákat a területileg illetékes temetőben temessék el, vagy nem hajtották végre, vagy írásos nyoma nem található.

A Holocaust-tal foglalkozó irodalom nem foglalkozik megfelelő súllyal a járásban történetekkel, holott a földrajzi helyzeténél fogva az indokolt lenne. Mosonmagyaróváron volt a megye vidéki zsidóságának a gyűjtő gettója. A városban székelte egy, a zsidó munkaszolgálatos alakulatok szervezésével, irányításával, elosztásával foglalkozó magyar katonai parancsnokság. A városban székelte a zsidókat a németeknek Hegyeshalomra átadó katonai szervezet parancsnoksága. Az ország más részéből sok menekült nyilas szervezet vezetősége a városban élt, vezetői is ott laktak. Működött Mosonmagyaróváron munkaszolgálatos tábor, a városban és környékén, több helyen alkalmazott munkaszolgálatos alakulatokon túlmenően.

A járásban dolgoztattak erődépítési munkán munkaszolgálatosokat. A Pozsony-Ligetfalú és Sopron térségének katonai erődítési munkáiról készültek feldolgozások, a mosoni térség ilyen szempontból ismeretlen, habár a levéltárban sokáig megmaradtak a katonai földbunkerok. A mosonmagyaróvári gettóból több alkalommal választottak ki és soroztak

munkaszolgálatosokat. A sorozásokat a Magyar Királyi Honvédség tisztjei végezték, sőt a környékre a gettóból munkára kivezényelt embereket fel is eskettek.

Felismerhető, hogy a munkaszolgálatosoknak és üldözötteknek 1944. végén, 1945. elején használtak egy Hegyeshalom-Mosonmagyaróvár-Mosonszentmiklós-Hidegség-Sopron-Mauthausen és altáborai felé vezető útirányt. Mosonszentmiklósnak, az ottani tömegsíroknak, az ott történt eseményeknek nincs ismertsége a járásban, még kevésbé országosan. Ugyancsak nem ismert széleskörűen és nem ismerhető meg: Hegyeshalom, Mosonmagyaróvár, Dunacsúny tömegsírjainak története.

Mint helybeli mosonmagyaróvári lakosok nem tudjuk elfogadni, hogy 1944. utolsó negyedében és 1945. elején a városban éjszakázó zsidó tömegek csak a Timföldgyár üres egykori lőporgyári épület pincéjében aludhattak. Ebben az éjszakáztatásban és étkeztetésben a fő feladatot a műtrágyagyár romos épületeiben kialakított 2000-es m. kir. szakképzettségi munkaszolgálatos tábor, illetve annak utóda látta el. Sajnos erre is és másra is alig emlékezik valaki, pedig a magyar zsidóság vészorszakát jobban ismerhetnénk, ha e sok homályban lévő részlet feltárulna.

Reméljük, sikerült az érdeklődést kellően felébreszteni, egyrészt azért, hogy még teljesebben megismerhető legyen a mosoni táj zsidóságának története. Másrészt azért, hogy azok, a mindenekeelőtt állami intézmények, melyekben felébredt a késői érdeklődés, megtegyék a szükséges intézkedéseket a tájunkon történt események helyszíneinek mindenki által látható megjelölésére. Hosszas fontolgtatás után, nem kis aggodalommal jegyezzük meg, a vészorszak intézkedései az akkori magyar államhatalom cselekedetei voltak. Azóta már hivatalosan elismerték, hogy azok helytelenek. Mi úgy látjuk, a mindenkori államhatalom megtehetné, hogy látható és maradandó emlékek, felállításával segítené a helytelenségek kinyilvánításának meggyőződéssé válását az ország minden lakosa számára.